

A római kori Sopront Észak-Pannonia legkorábbi polgári településeként Tiberius császár uralkodása idején már római polgárok, jobbára leszerelt katonák és kereskedők lakták. Idősebb Plinius enciklopédikus művében iuliusi *oppidum*ként említi, amely elképzelhető, hogy városi jogú települést takar. A település bizonyíthatóan csak a Flavius-kortól rendelkezett városi ranggal, hivatalos neve *municipium Flavium Scarbantiensium* volt. A település gyors fejlődése, előnyös természetföldrajzi környezete mellett, elsősorban a limeshez, azon belül a carnuntumi és a vindobonai táborokhoz való közelségével magyarázható. A legiótáborok hátszágában ugyanis sokáig Scarbantia volt a legközelebbi város, amely kedvező lakóhelyet kínált azoknak a kiszolgált legiós katonáknak, akik városi környezetben, de korábbi állomáshelyük közelében kívántak letelepedni. Előkerült síremlékeik és temetkezéseik (Sopron, Csengery utca) alapján a legiós veteránok és leszármazottaik a település lakosságának jelentős százalékát adták. Az auxiliák veteránjai azonban szívesebben telepedtek meg vidéki településeken, szülőfalujukban vagy egykori szolgálati helyük és csapatuk közelében. Ez a tendencia Scarbantia territóriumán is kimutatható, ahol az auxiliáris veteránok sírfeliratai és fegyveres sírjai a felvonulási utakra telepített táborok közeléből kerültek elő, Strebersdorf mellett Peresznyén, Mattersburg mellett Walbersdorfban és Katzelsdorfban. Sankt Georgen kora császárkori temetője, amelyben aktív vagy veterán auxiliáris katonák sírjait bolygatták meg, ugyancsak a Borostyánkő út mentén feküdt.

Mráv Zsolt: Római katonák és veteránok Scarbantiában és territóriumán a Kr. u. I. században. I. Régészeti források

Ára: 750,-Ft

2022. második szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2022. második szám

Hetvenhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 5000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 4000 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 3000 Ft, egyes szám ára 750 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2022. második szám

| hetvenhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

NEMES ANDRÁS: Búcsú Askercz Évától	125
--	-----

TANULMÁNYOK

MRÁV ZSOLT: Római katonák és veteránok Scarbantiában és territóriumán a Kr. u. 1. században I. Régészeti források	128
GÖMÖRI JÁNOS: Soproni mélygarázs-régészet: a Petőfi tér évszázadai	157
CLAUDIA WUNDERLICH: Egy régi kártyafestő polgárcsalád Sopronból: az Ungerek. 2. rész	187

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Közel az éghez. Interjú Várszegi Asztrik nyugalmazott pannon- halmi főapáttal	203
KOPIK ISTVÁN – SZABÓ MIKLÓS: Légrádi Imre (1933-2022) emlékezete	225

SOPRONI KÖNYVESPOLC

FIZIKER RÓBERT: Ujváry Gábor: "Hűség városa, légy hű öre önmagadnak". Nyugat-Magyarország 1918-1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára, Sopron, 2021	231
---	-----

Tisztelt Gyászolók!

Kedves Móci, Anna, Marci, Luca és Andrya!

Tóth Sándor, Tóth Melinda, Marosi Ernő, Dávid Ferenc, Askercz Éva. Egy évfolyam, egy generáció, számunkra a '60-as évek elején végzett „nagy generáció” tagjai ők. Sajnos egyre kevesebben vannak közöttünk. Tanáraink, tanítóink voltak. Hárman az egyetemen oktattak a középkori művészet ismeretére, az építészet történetére. De nem csak arra: pontosságra, korrektségre, hitelességre és meg nem alkuvásra. Feri és Éva pedig „Sopronba vezettek be”, Feri a régi soproni épületekbe, Éva pedig a tárgyak megismerésére, azok szeretetére nevelt. Ő nevelt muzeológussá.

Askercz Éva (Bolodár Zoltán felvétele, 2014)

1984-ben kerültem a keze alá. A Storno-gyűjteménybe csöppentünk, amit a legnagyobb bútortól a legkisebb kávéskanálig be kellett leltározunk. Nagyon jó iskola volt ez, hiszen a sokféle használati tárgy, festmény, építészeti rajz és vázlat a középkortól a 20. század közepéig terjedt időben, kvalitásában is sokféle volt. Megtanultam tárgykartont készíteni, eleinte óvatosan, ma már kicsit bátrabban datálok, de mindig egy kis bizonytalansággal. Az elmúlt 15 évben is volt, hogy kikértem Éva véleményét, haladva a korról, telefonon és interneten keresztül.

Igazi pedagógus volt. A megjegyzései máig megmaradtak. Plasztikusan magyarázta el, hogy miről tudom a 17. és 18. századi bútorokat, ötvöstárgyakat megkülönböztetni. Nem szerette, ha papírból dolgoztunk. Menjünk oda a tárgyakhoz, nézzük vagy fogjuk meg, mert így lehet igazán megismerni. Ma már tudom, hogy igaza volt. Megtanultam a Fabricius- és a Storno-házat is, de a Storno család műtermét is ide sorolhatom.

1987-et követően, amikor a Storno-gyűjtemény már újra az elkészült, felújított helyén volt, elkezdtük tanulni az addig becsmértelt historizmust. Első kézből szerezhettük az információt, hiszen Stornóék minden papírfecnije ránk maradt. Éva a tárgyakat kereste, én az építészeti rajzokba szerettem bele.

Jó pedagógus volt. Nem katedráról magyarázott, hanem beszélgetés közben osztotta meg tudását. Szinte mindennapossá vált, hogy reggel az irodájában megbeszéltük a tennivalókat. Ez tanulást, tanítást is jelentett. Jó pedagógus volt, mert megtanított bennünket kiállítást szervezni, rendezni. Ma kurátornak hívnák, de ő annál több volt. Ha kellett, a keze munkáját is belevitte egy kiállításba, nem csak elméleti szakember volt. A praktikumhoz is volt érzéke. Rendezés közben is magyarázott. Talán ezek a napok, néha hetek voltak a legemlékezetesebbek. Ide sorolhatjuk az Országos Érembiennálék és a hozzá kapcsolódó Díjazottak kiállítások sorát, melyeket 1977-től 2004-ig rendezett vagy társrendezője volt. Ilyenkor a csapat általában oldottabban viselkedett, a humor is belefért. Éva fanyar, szellemes, szójátékban is kiváló, néha vitriolos humora híres volt. Sok megjegyzését ma is használjuk. A mai munkatársak már anélkül, hogy tudnák, kitől származott a mondás.

Jó kolléga volt. Tudta, hogy a környezetében mi történik, kinek mi nyomja a lelkét, mi bántja. Ha nem restelltük, akkor meghallgatott, ha tudott segíteni. Ebben is igényes volt. Voltak, akik igényessége és ezért sokszor kritikus megjegyzései miatt nem kedvelték. Felületesnek, nemtörődömnek, főleg igénytelennek lenni nála egyenlő volt a bűnnel. Ezt egyértelműen a tudtunkra – szerencsémre inkább mások tudtára – adta.

Kitűnően ismerte a várost. Tudta, hogy melyik házban ki lakik, milyen bútora, milyen festménye van. Tudta, ki hogyan gondolkodik, kit lehet bizalommal megkeresni, ki az, akitől inkább tartsuk távol magunkat. Ez a tudása segítette őt abban, hogy a Fabricius-ház polgárlakás-kiállításait létrehozhatta. Számos bútort soproni polgárcsaládoktól szerzett be, mindezt pedig levéltári kutatásai alapján rendszerezte, állította ki.

Mindemellett kitűnően főzött. Egy-egy nagyobb lélegzetű kiállítás vagy egyéb műzeumi munka után összehívta a csapatát és egy lasagnát vagy más finomságot „ütött össze”. Ezeket az ebédeket ma csapatépítő tréningnek hívnák. Észrevétlenül, anélkül, hogy

Askercz Éva és Nemes András az ifj. Storno Ferenc életművéből rendezett kiállítás megnyitóján 2001-ben.
Fotó: Adorján Attila, Soproni Múzeum, Fotógyűjtemény

törekedett volna rá, kialakult körülötte egy szűkebb mag, akik aztán a '80-as évek közepétől egészen 2004-ig meghatározók, véleményformálók voltak a Soproni Múzeumban.

Talán kevesen tudják, de nagyon szerette a gyerekeket. Kitűnő pótnagymama is volt. Óvodás korú gyerekeimre sokszor vigyázott, elbűvölte őket. A gyerekek és unokái miatt költözött el Sopronból. 2004-ben befejezte múzeumi munkáját, gyakran volt Budapesten, ahol az unokáira, Lucára és Andryára vigyázott, majd 2006-ban el is költözött Budapestre, gyermekei, unokái közelébe.

Mint a Soproni Szemle szerkesztőségének tagja, sokat járt vissza Sopronba. Nem mulasztotta el soha, hogy benézzen hozzánk, a Fabricius-házba. Bár már nem művelte a szakmáját, de azért foglalkoztatta. Egyszer a Fabricius-házi polgárlakás kiállításban meg is jegyezte: „Ma már, azt hiszem, több tárgyat tennék bele.” Arra gondolt, hogy sok kiegészítővel otthonosabbá, teljesebbé lehetne a szobákat tenni.

Éva! Most megint szükségünk lenne Rád. Legalább a tanácsaid és a híresen jó ízlésed, igényességed szintjén. Éppen most folyik a polgárlakás kiállítások felújítása, a 19. századi rész kiépítése. Sokszor jutsz az eszembe. Vajon mit mondanál? Az Askercz – mert így hívunk a mai napig a múzeumban – ezt hogy csinálná? Remélem, nem tévedünk. Remélem, rábólintanál – ahogy mondani szoktad.

Kedves Askercz! Köszönjük! Köszöni a Soproni Múzeum, köszönik a kollégák és jómagam, akit talán vállalnál tanítványodnak.

TANULMÁNYOK

MRÁV ZSOLT

Római katonák és veteránok
Scarbantiában és territóriumán a
Kr. u. 1. században.
I. Régészeti források¹

Scarbantia városa a Római Birodalom dunai határának közvetlen hátszágában feküdt, amelyet az 1. században egy stratégiai jelentőségű katonai felvonulási és ellátó útvonal, a Borostyánkő út mentén, annak egyik fontos útsomópontjában alapítottak.² A település a Borostyánkő út két 1. századi legiótáborra, a tőle délre fekvő Augustus-kori poetovioi (Ptuj, SLO) és az északabbra felépült késő-Tiberius–Claudius-kori carnuntumi (Bad Deutsch Altenburg, A) között helyezkedett el, az utóbbtól mindössze XXXVIII m.p. (azaz 56,1 km) távolságra (1. kép).³ A település helyének kiválasztását egy másik katonai jelentőségű útvonal is befolyásolta, amely a Borostyánkő útról Scarbantiánál ágazott le és Vindobonába (Bécs, A) vezetett.⁴ Földrajzi elhelyezkedése és adottságai révén Scarbantiát létrehozásától kezdve szoros és kiterjedt kapcsolatrendszer kötötte a pannoniai hadsereghez, amelynek legintenzívebb periódusa a Kr. u. 1. századra tehető.

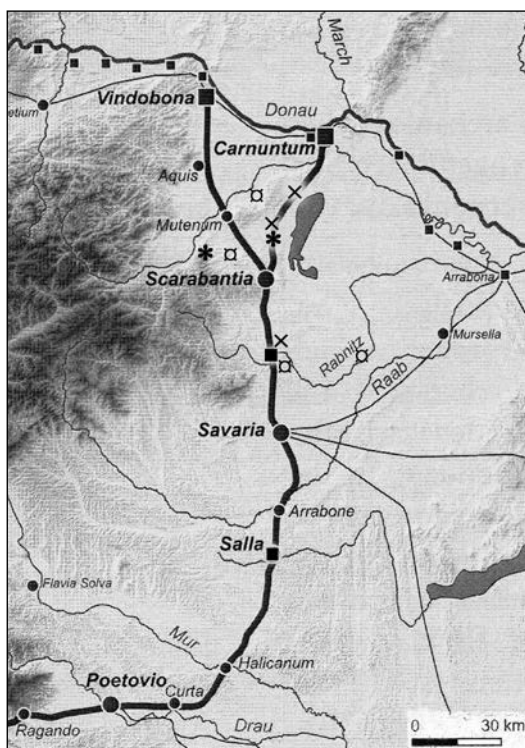
A tanulmány célja, hogy összegyűjtse és bemutassa ennek a kapcsolatrendszernek a ma ismert régészeti bizonyítékait, azokat a forrásokat, amelyek katonák és veteránok jelenlétét mutatják Scarbantiában és a város territóriumán. A téma vizsgálatába – a sokat

¹ A tanulmány témája előadás formájában elhangzott a Gömöri János 70. születésnapjának megünneplésére rendezett Gömöri70 konferencián, 2014. március 13-án, Sopronban. A tanulmány ennek az előadásnak az aktualizált, bővített változata. Ld. ehhez a témához előzetesen: *Zsolt Mráv: The Roman army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st century A.D. Archaeological evidence. Preliminary research report. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2010–2013, 49–100.* A cikk második része a katonákra és veteránokra vonatkozó feliratos forrásokat és azok összefoglaló értékelését tartalmazza.

² *János Gömöri: Scarbantia.* In: Marjeta Šašel Kos et al. (Hrsg.): *Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien.* Situla 41. Ljubljana 2003, 81–92.

³ *Mráv i. m. (1. jz.) 68–75.* A felvonulási utak szerepéhez a Dunántúl római katonai foglálásában ld. összefoglalóan: *Dénes Gábler: Early Roman Occupation in the Pannonian Danube Bend.* In: *Acten des XVI. International Limeskongress in Rolduc 1995. Oxbow Monograph 91, 1997, 85–92; Mráv Zsolt: Észak-Pannonia katonai megszállása a katonai felszerelési tárgyak és fegyverleletek tükrében. Előkészületben.* A Borostyánkő út katonai jelentőségéhez a késő Antoninus-korban és Marcus Aurelius germán háborúi alatt, legutóbb: *Stefan Groh – Helga Sedlmayer: Via publica vel militaris: Die Bernsteinstraße in spätantoinischer und severischer Zeit.* In: *Kolb, Anne (Hrsg.): Roman Roads. New Evidence – New Perspectives.* Berlin–Boston 2019, 191–214.

⁴ *Mráv i. m. (1. jz.) 82–86.*

1. kép A Borostyánkő út Poetovio és Carnuntum közötti szakasza a Kr. u. 1. században.
 Jelmagyarázat: x = militaria; □ = katonák és veteránok síremlékei; . = fegyveres sírok
 (Sedlmayer i. m. [57. jz.] térkép, Mráv Zsolt kiegészítéseivel)

tárgyalt feliratos forrásokon kívül⁵ – egy új, eddig figyelmen kívül hagyott forráscsoport, a fegyverek és katonai felszerelési tárgyak is bevonásra kerültek.⁶ Az 1. századi *militaria* tárgyi emlékei ugyanis alkalmasak aktív és leszerelt katonák kimutatására, bár a városi környezetben talált darabok értelmezése többféleképpen is lehetséges.

1. századi fegyverek és katonai felszerelési tárgyak Scarbantiából

1. Gladius töredéke (2/1. kép)

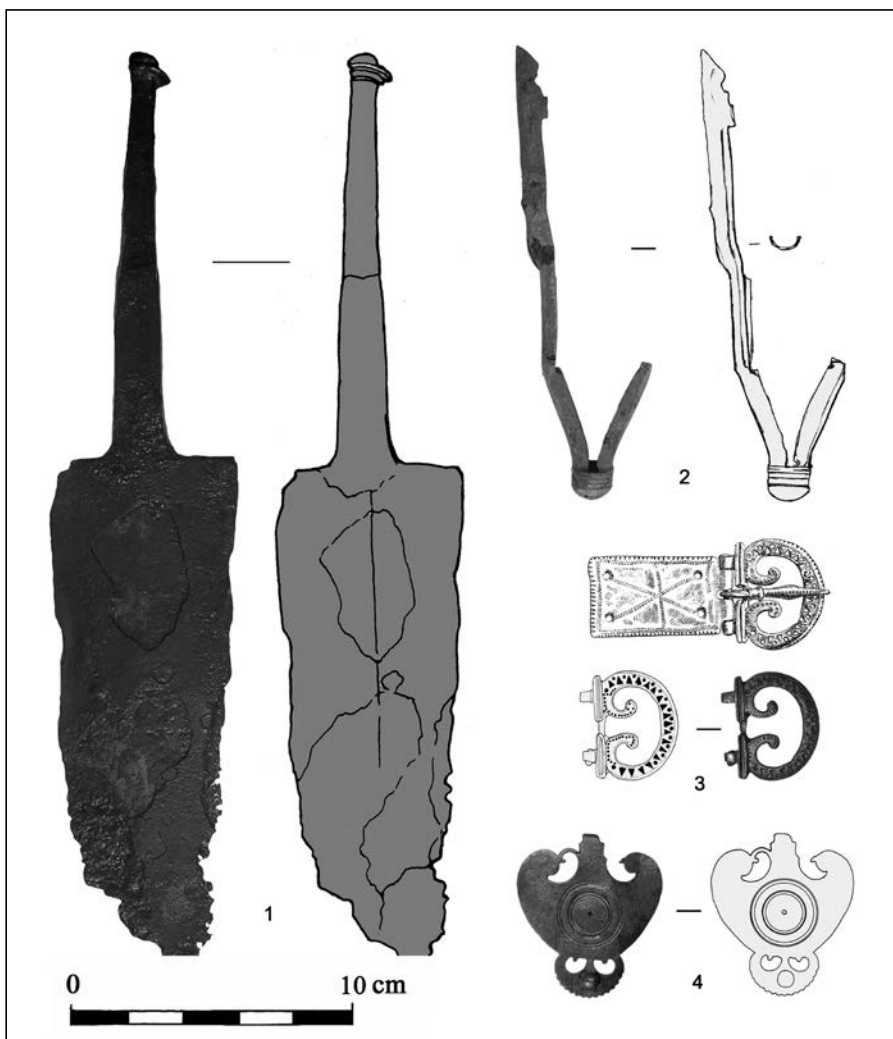
Lelőkörülmények: Sopron, Városház utca.

Őrzési hely: Soproni Múzeum, ltsz. nélkül.

Méretek: m.: (32,8) cm; penge h.: (17,8) cm; penge sz.: 6,9 cm; penge v. közepén: 0,6 cm; pengeszár h.: 14,8 cm; sz.: (tövénél) 2,1 cm, (végnél) 1,25 cm; v.: 0,8 cm (a tövénél), 0,6 cm (a végnél).

⁵ András Mócsy: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest 1959, 43–46.

⁶ Ld. ehhez röviden Mráv i. m. (1. jz.) 68–75.

2. kép Scarbantia (Sopron). 1. századi fegyverek és katonai felszerelési tárgyak a római városból és közvetlen környékéről (fotó és rajz: Mráv Zsolt)

Leírás: A téglalap keresztmetszetű, vége felé fokozatosan és szimmetrikusan keskenyedő pengeszár az elveszett markolatgomb felett félgömb formájúra kovácsolt szegecsfejben végződik, amely alatt egy kerek alátétlemez töredéke is megőrződött. A váll vízszintes kialakítású, egyik oldalán a sarka letörött. A penge rombusz keresztmetszetű, lefelé keskenyedik. Éleit a vaskorrózió részben elpusztította. Az eredeti pengehossz ismeretlen, mivel az alsó része ferde törésfelület mentén letörött és elveszett. Felülete helyenként lemezesen levált, sérült.

Típus: Mainz. A penge alsó részének hiánya miatt azonban nem lehet eldönteni, hogy ezen belül az ún. „Klasszikus” vagy a „Fulham” altípusba tartozik.⁷ 6,9 cm széles pengéjével a Mainz típusú *gladii* legnagyobb, 7 cm körüli pengeszélességgel rendelkező darabjai közé sorolható.

Párhuzamok: Térben legközelebbi formai párhuzama a Ljubljana folyóból előkerült, Augustus-korra keltezett *gladius* pengetöredékében ismerhető fel.⁸ Ez a *gladius* is 6,9 cm szélességű pengével rendelkezik és hasonló helyen törött el, mint a scabantiái darab.

Kelkezés: Augustus-Claudius-kori,⁹ de a Ljubljanicában talált, Augustus-kori *gladius* közeli párhuzama alapján valószínűleg a Kr. u. 1. század első évtizedeiben készült.

Közölt.¹⁰

2. *Gladius* hüvelyének töredéke (2/2. kép)

Lelőkörülmények: Valószínűleg Sopronból vagy környékéről származó lelet.

Őrzési hely: A Soproni Múzeum letétjeként a Zettl-Langer gyűjteményben található (ltsz.: So.M. 98.3.40).

Méretetek: h.: (16,3) cm. Koptatógomb: m.: 1,2 cm; átm.: 1,45 cm.

Leírás: *Gladius* hüvelyének töredékes bronzkerete, V formájú koptatórésszel. Az öntött keret 1 cm széles és U keresztmetszetű. Nem palmetta alakú nyúlványban végződik, ahogy az a Pompeji típusú *gladius*oknál megszokott, hanem átfut az oldalkeretbe. A koptatógomb végétől 13,5 cm távolságra egy 0,9 cm széles keresztpánt indítása is felismerhető. Az egyik oldalon a keretből, a V formájú koptatórész felett egy 11,5 cm hosszú szakasz megőrződött (végén ferde illesztési felülettel), míg a másik oldalt a keret a koptatórész tövében letörött. A koptatógomb a kerettel egybeöntött, alakja félgömb, felette horizontálisan négyszer bordázott átvezető toldaléktag.

Típus: Pompeji.¹¹

Párhuzamok: A kerettel egybeöntött, vízszintesen bordázott toldaléktaghoz csatlakozó félgömb formájú koptatógomb analógiái egy mainzi¹² és egy pompeji lelőhelyű¹³ és típu-

⁷ Christian Miks: Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen Bd. 5. Rahden 2007, 58–61. Ugyanez a probléma a Ljubljanicából előkerült töredékes *gladius* altípusba való besorolásával: Miks i. m. 756–757.

⁸ France Starè: Pomemben zaklad z Vrhnike (Nauportus) [Ein bedeutender Depotfund aus Vrhnika-Nauportus]. Arheoloski Vestnik 4 (1953) 95; Janka Istenič: Early Roman „Hoard of Vrhnika”: A Collection of Finds from the River Ljubljana. Arheoloski Vestnik 54 (2003) 284–286, Abb. 1–3; Miks i. m. (7. jz.), 756–757 Nr. A769,1 (a teljes vonatkozó irodalommal), Taf. 25; Istenič, Janka: Roman military equipment from the River Ljubljana. Typology, Chronology and Technology. Catalogi et Monographiae 43. Ljubljana 2019, 44–49 cat. no. MM A24.

⁹ Miks i. m. (7. jz.) 108–112.

¹⁰ Mráv i. m. (1. jz.) 69, 72 Fig. 18/1.

¹¹ Ld. ehhez: Miks i. m. (7. jz.) 65–71.

¹² Miks i. m. (7. jz.) 663 Nr. A467.

¹³ Salvatore Ortisi: Römisches Militär in Pompeji, Herculaneum und Stabiae. In: Harald Meller –Jens-Arne Dickman (Hrsg.): Pompeji-Nola-Herculaneum. Katastrophen am Vesuv. München, 2011, 369, 383 Nr. 2 Abb. 1/1; Miks i. m. (7. jz.), 705–706 Nr. 590.

sú kardlelet hüvelyén található. A Zettl-Langer gyűjtemény darabjához a Pompeji típusú töredékes kardhüvely-leletek közül két Vindonissában (Brugg, CH) talált koptatórés áll a legközelebb¹⁴, Pannoniából pedig egy carnuntumi¹⁵ és egy ismeretlen lelőhelyű délkelet-dunántúli darab.¹⁶

Kelkezés: A Pompeji típusú *gladii* gyártási idejének megfelelően a Kr. u. 1. század közepére-második felére (Claudius-Flavius-korra) keltezhető.¹⁷ Használatuk azonban még a 2. század első évtizedeiben is kimutatható.¹⁸

Közölt.¹⁹

3. *Cingulum*csat (2/3. kép)

Örzési hely: Soproni Múzeum, ltsz.: 58.1.14.

Lelőkörülmények: 1895-ben Bella Lajos ásátásán, a Csengery utcában, a római város déli temetőjének egyik hamvasztásos sírjából („*bustum*”) került elő. A sírban egy fekete kerámiapohárban feküdt 24 darab további, még közöletlen bronztárgy és két dobókocka társaságában.²⁰ Ép állapota alapján másodlagos melléklet lehetett.

Méretetek: A megmaradt csat m.: 3,9 cm; sz.: 3,6 cm; v.: 0,4 cm.

Leírás: A bronzból öntött csat kengyele pelta alakú, amely egy-egy belső volutában végződik. A kengyel előoldali felületét geometrikus motívumokból komponált niellóberakás díszíti, amely csúcsával kifelé álló háromszög és kör alakú berakások egymást váltó ritmikus ismétlődésére épül. A belső voluták középre eső széleit kisebb méretű köröcskékből álló sorminta kíséri. A deltoid formájú csattüske elveszett, a róla készült rajz alapján három oldalán niellóval kitöltött(?), körökből álló sormotívum díszíthette. A zsanéros rögzítésű csattest ugyancsak elveszett, de a közölt rajza alapján mégis jól leírható. A test két lemezből állt. Az alsó, szíjbefogó lemez a felsőnél rövidebb. A téglalap formájú, vastagsága miatt valószínűleg öntött csattest széleit befelé álló farkasfogsor motívum díszítette, amelyet belülről tüvel bekarcolt cikkcakk („*in tremolo*”) vonal kísért. A szimmetrikusan elhelyezett, négy rögzítő szegecs számára kialakított lyukat a csattesten X alakban ugyancsak tremolós vonalakkal kötötték össze, közepen, a csattestre merőlegesen egy további vonallal kiegészítve.

¹⁴ Christoph Unz – Eckhard Deschler-Erb: Katalog der Militaria aus Vindonissa. Veröffentlichungen der Gessellschaft pro Vindonissa Bd. XIV. Brugg 1997, 16 Nr. 167 Taf. 9; 17 Nr. 173 Taf. 9; *Miks* i. m. (7. jz.) 915 Nr. 328, 178-179.

¹⁵ Werner Jobst (Hrsg.): Carnuntum. Das Erbe Roms an der Donau. Katalog Archäologisches Museum Carnuntinum in Bad Deutsch-Altenburg. 1992, 262 Nr. 107; Franz Humer (Hrsg.): Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Katalogband. Horn 2006, 101 Nr. 335.g.

¹⁶ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, ltsz.: RT-RO 2012.2.8.

¹⁷ *Miks* i. m. (7. jz.) 277-282.

¹⁸ *Miks* i. m. (7. jz.) 279.

¹⁹ *Mráv* i. m. (1. jz.) 71, 72 Fig. 18/2.

²⁰ Bella Lajos: Római borostyánkő leletek Sopronban. *Archaeologiai Értesítő* Ser. II 15 (1895) 400. A sír közölt mellékleteit ld. a 399. oldal rajzán a 25-27. számok alatt.

Típus: A csat a Kr. u. 1. századi peltaformájú katonai *cingulum*csatok típusát képviseli²¹, amelyet a kora császárkori katonai felszerelési tárgyra oly jellemző niellóberakásos díszítése is megerősít. Tüskéje azonban nem a típusnál megszokott liliumformát követi. Eltérő díszítési technikájuk miatt elképzelhető, hogy a csat és a csattest eredetileg nem tartozott össze. Az sem kizárható, hogy a csattüske is későbbi kiegészítés.

Párhuzamok: A *cingulum*csatok kengyelének niellóberakásos díszítése ugyan nem áll példa nélkül, de ritkának számít. Jellemzően ugyanis csattesteken és övlemezeken alkalmazták ezt a technikát.²² Niellóberakással találkozunk például Britanniából egy Hod Hillben, egy Richboroughban és egy Colchesterben talált csat kengyelén²³. Az utóbbi sormintája radiális állású háromszög és körmotívumok váltakozására épül, amellyel ez a scarbantiai darab legközelebbi, általam ismert analógiája (5. kép). Vindonissából (Brugg, CH) párhuzamként felhozható még két további, niellóberakásos kengyellel rendelkező csat.²⁴

Kelkezés: Valószínűleg Kr. u. 1. század közepe, második fele.

Közölt.²⁵

4. Lószerszámcsüngő (2/4. kép)

Lelőhely: Sopron, a belvárostól északra, a Koronázódomb aljában fekvő Königsbergdűlő.

Őrzési hely: Soproni Múzeum, ltsz.: 55.131.23.

Méretetek: m.: 6 cm; sz.: 5,5 cm; lemez v.: 0,12 cm; rögzítő fül h.: 1,8 cm.

Leírás: Pelta alakú öntött bronzcsüngő, tetején visszahajlított rögzítő füllel. Homlokzati oldalának közepén domború körgyűrűvel körbevett kerek mező látszik, közepén lyukkal. Ennek közepén ezüstlemez applikáció felerősítésére szolgáló ólomforrasznak nem maradt nyoma. Alsó részéhez egy kisebb, élén fogazott, két bab formájú áttöréssel kialakított pelta alakú toldalék kapcsolódik, közepén félgömb formájú szegecsfejjel.

Típus: Bishop 1988, 3c.

Párhuzamok: A csüngőtípus különböző méretű, öntött vagy lemezből kivágott változatai az európai határtartományok mindegyikében megtalálható, de különösen a Duna-vidéki provinciákban gyakori. A pannoniai tartományokból az alábbi lelőhelyekről

²¹ A csattípus a római katonai övveretek S. Hoss által kidolgozott legújabb csattipológiában: Typ A.2. „Peltaformige“ Schnalle mit Scharnierösen eingerollten Bügelvoluten und geradem Quersteg vom Typ Kalkriebe, Variante a: Schnalle mit einfachen Voluten: *Hoss, Stefanie*: Cingulum militare. Studien zum römischen Soldatengürtel des 1. bis 3. Jh. n. Chr. Unpubl. Doctoral Thesis, Faculty of Archaeology, Leiden University 2014. Katalog der Metallfunde, 9–10.

²² *Eckhard Deschler-Erb*: Niellierung auf Buntmetall: Ein Phänomen der frühen römischen Kaiserzeit. Kölner Jahrbuch 33 (2000) 383–396; *Hoss* i. m. (21. jz.) p. 9.

²³ *F. Grew – N. Griffiths*: The Pre-Flavian Military Belt: the Evidence from Britain. *Archaeologia* 109 (1991) 62 Fig 6/18 (Hod Hill); 73 Fig. 14/118 (Richborough); 65 Fig. 8/34 (Colchester).

²⁴ *Unz – Deschler-Erb* i. m. (14. jz.) Nr. 983, 1143.

²⁵ *Bella* i. m. (20. jz.), 399–400 25a-b kép; *Mráv* i. m. (1. jz.) 69, 72 Fig. 18/3.

ismert: Vindobona (Bécs, A)²⁶, Carnuntum (auxiliáris castellum környéke)²⁷, Savaria (déli suburbium)²⁸, Siscia (Sisak, HR)²⁹, Bajót-Domonkoshegy³⁰, Délkelet-Dunántúl³¹. Rontott vagy félkész öntvények alapján egyelőre Sisciában³² és Arrabonában feltételezhető gyártásuk.³³ Salvatore Ortisi a közelmúltban nagyszámú Bishop 3c típusú lószerszámcsüngőt közölt a Vezúv által elpusztított városokból és villákból.³⁴ Közülük az ismert lelőköörülményekkel rendelkező darabok jellemzően civil kontextusból (városi és vidéki magánházak, műhelyek) származnak³⁵, amely – legalább is Italiában – felveti a scarbantiaival analóg lószerszámcsüngők kiterjedt civil használatának lehetőségét. *Kelkezés:* Kr. u. 1. század második fele – legfeljebb 2. század első évtizedei.³⁶ Közölt.³⁷

A Soproni Múzeum egy nyársra emlékeztető szúró/hajítófegyvert is őriz (3/1. kép), amely kónikus köpupalásttal és négyzet keresztmetszetű szárral rendelkezik (h.: 48,6 cm; köpűjének átm.: 2,7 cm [belső], 3,15 cm [külső]). Benne cédula, a következő szöveggel: „római-kori hajítófegyver vashegye, Sopron, Városház u.” Bár hegyének kialakítása miatt nem lehet köpűs *pilum* és típusa más korszakbesorolást is lehetővé tesz³⁸, hasonló

²⁶ Ana Zora Maspoli: Römische Militaria aus Wien. Die Funde aus dem Legionslager, den *canabae legionis* und der Zivilsiedlung von Vindobona. Monographien der Stadtarchäologie Wien Bd. 8. Wien 2014, 64–65, Kat. Nr. 198, 199(?).

²⁷ Sonja Jilek: Das Militär und die städtischen Zentren des Hinterlandes am Beispiel von Ovilava (Wels) und Aelium Cetium (St. Pölten). Römische Österreich 28 (2005) Abb 6/53.

²⁸ Mráv i. m. (1. jz.), 66 Fig. 14/9–10.

²⁹ Ivan Radman-Livaja: Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu – Militaria Sisciensia. Finds of the Roman military equipment in Sisak in the holdings of the Archaeological Museum in Zagreb. Musei Archaeologici Zagrabienis, Catalogi et Monographiae I. Zagreb, 2004, 110–111, n. 470–475.

³⁰ Közöletlen, MNM Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, ltsz.: 95.271.213.

³¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, ltsz.: RT-RO 2012.2.49.

³² Radman-Livaja i. m. (29. jz.) 111.

³³ Mráv Zsolt: A római hadsereg Tác-Fövenypusztán. Tác katonai jelentősége a Kr. u. 1-3. században – The Roman Army in Tác-Fövenypusztza (1st-3rd C. AD). In: Farkas István G. - Szabó András (szerk.): Res Militares Antiquae. Az I. Ókori Had- és Fegyvertörténeti Konferencia Tanulmánykötete. Specimina Nova Supplementum 12. Pécs 2013, 170.

³⁴ Salvatore Ortisi: Militärische Ausrüstung und Pferdegeschirr aus den Vesuvstädten. Palilia 29. Wiesbaden 2015, Kat. D43-74, 157, 162, 161–1, 156, 158–159

³⁵ Ortisi i. m. (34. jz.) 45.

³⁶ M. C. Bishop: Cavalry equipment of the Roman army in the first century A.D. In: J. C. Coulston (ed.): Military Equipment and the Identity of Roman Soldiers. Proceedings of the Fourth Roman Military Equipment Conference. BAR-IS 394. Oxford 1988, 148; E. Deschler-Erb: Ad arma! Römische Militär des 1. Jahrhunderts n. Chr. in Augusta Raurica. Augst, 1999, 56–57; Radman-Livaja i. m. (29. jz.), 111; Ortisi i. m. (34. jz.) 44.

³⁷ Mráv i. m. (1. jz.) 71, 72, Fig. 18/4.

³⁸ Farkas Péter: A 15. századi nagy-gete-hegyi angolnyárshegy. Folia Archaeologica 55 (2010–2013) 263–269.

3. kép. Sopron, Városház utca. Bizonytalan keltezésű nyársformájú hajtófegyver és lándzsahegy
(fotó és rajz: Mráv Zsolt)

nyársak római auxiliáris katonák Kr. u. 1. századi fegyveres sírjaiból is ismertek (például Wederath 697.³⁹ és 1344. sírokból⁴⁰). Egy nagyon hasonló, 58 cm hosszú vasnyárs ismert Visegrád-Kőbányáról, a késő római kori őrtornyot megelőző kora császárkori település területéről.⁴¹ A fegyvert bizonytalan keltezése miatt azonban nem vagy csak feltételesen

³⁹ A. Haffner: Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum 2. Gräber 429–883. Mainz 1974, Taf. 184.

⁴⁰ R. Cordie-Hackenberg – A. Haffner: Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum 4. Gräber 1261–1817. Mainz, 1991, Taf. 358–359.

⁴¹ Buruzs Katalin: Visegrád kora és középső császárkori emlékei. Visegrád Régészeti Monográfiái 7. Visegrád 2020, 175, 185 167. kép.

sorolhatjuk a scarbantiai lelőhelyű, kora császárkori római fegyverleletek közé, csakúgy, mint egy másik, ugyancsak Városház utcai lelőhellyel rendelkező, erősen korrodálódott lándzsahegyet (3/2. kép).

A katonai határprovinciák városaiban nem szokatlan jelenség hadsereghez köthető fegyverek és különböző katonai felszerelési tárgyak előkerülése.⁴² Ez a jelenség a pannoniai városokban is kimutatható.⁴³ Arra a kérdésre azonban, hogy hogyan és milyen körülmények között kerültek ezek a „katonai leletek” városi környezetbe, a lehetőségek nagy száma miatt ritkán adható egyértelmű válasz.⁴⁴ Az innen származó *militaria* ugyanis köthetők állandóan vagy megszabott küldetés céljából különítménybe vezényelt, időszakosan városokban állomásozó, esetleg azokon átvonuló katonákhoz. Fegyverek gyakori leletei a pusztulási rétegeknek is, ahová háborús konfliktusok idején, utcai harcok következményeképpen kerülhettek. Városi központokban hadsereg ellátására specializálódott műhelyek is működtek, amelyek rongtot vagy késztermékei megjelennek a régészeti leletek között. A városokban letelepedő, főleg legiós veteránok egyes fegyvereiket, felszerelési tárgyaikat gyakran emléktárgyként megőrizték vagy felajánlották azokat egy szentélyben.

⁴² Például: *M. C. Bishop*: Soldiers and military equipment in the towns of Roman Britain. In: Valerie A. Maxfield – Michael J. Dobson (eds): *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*. Exeter, 1991, 21–27 (Britanniai városok); *Thomas Völlig*: Römische Ausrüstungsgegenstände aus Olympia. *Germania* 74 (1996) 433–451 (Olympia, GR); *A. Voirrol*: „Etats d’armes”. Les militaria d’Avenches/Aventicum. *Jahresbericht GPV* 2001, 31–40 (Aventicum/Avenches, CH); *K. H. Lenz*, Römische Waffen, militärische Ausrüstung und militärische Befunde aus dem Stadtgebiet der Colonia Ulpia Traiana (Xanten). Bonn, 2006 (Colonia Ulpia/Xanten); *Jilek* i. m. (27. jz.) (Ovilava/Wels és Aelium Cetium/St. Pölten, A); *Johan Nicolay*: Armed Batavians. Use and Significance of Weaponry and Horse Gear from Non-military Contexts in the Rhine Delta (50 BC to AD 450). Amsterdam, 2007, 189–193 (Ulpia Noviomagus/Nijmegen, NL); *Ortisi* i. m. (13. jz.); *Ortisi* i. m. (34. jz.) (Pompeji, Herculaneum, Stabiae, I); *Nadine Dieudonné-Glad – Michel Feugère – Mehmet Önal*: Zeugma V. Les objets. *Travaux de la Maison de l’Orient* no 64. Lyon, 2013, 247–261 (Zeugma/TR).

⁴³ *Redő Ferenc*: Katonák Sallában. *Hereditas Sallensis* 1. Zalaövő 2003 (Salla, Zalalövő, H); *Radman-Livaja* i. m. (29. jz.) (Siscia/Sisak, HR); *László Borhy*: Militaria aus der Zivilstadt von Brigetio (FO: Komárom/Szöny-Vásártér). In: *László Borhy – Paula Zsidi* (Hrsg.), *Die norisch-pannonische Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte. Aquincum Nostrum II.3*. Budapest, 2005, 75–81 (Brigetio/Komárom-Szöny); *Mráv* i. m. (1. jz.) 63–68; *Mráv Zsolt*: Militaria – Kora császárkori katonai felszerelési tárgyak. In: *Sosztarits Ottó – Balázs Péter – Csapláros Andrea* (szerk.): *Iseum Savariense. A savariai Isis szentély. Sistrum Ser.* A No. 1. Szombathely, 2013, 141–152 (Savaria/Szombathely, H); *Mráv* i. m. (1. jz.) 68–71 (Scarbantia/Sopron, H); *Maspoli* i. m. (26. jz.) (Vindobona/Wien, A); *András Márton*: Roman weapons and militaria from Mursella. In: *Felix Teichner*: Mursella – Militärische Sicherung, kaiserliche Munizipalisierung und pannonische Persistenz. *Schriften aus dem Vorgesichtlichen Seminar Marburg* Bd. 63. Marburg 2021, 185–191; *Mráv* s. a. (Mursella/Árpás-Dombföld, H); *Asja Tonc – Marko Dizdar – Slavica Filipović*: Metalni nalazi s nalazišta Osijek-Vojarna, Učiteljski fakultet kao tragovi vojne prisutnosti (The metal finds from the site of Osijek-Barracks, Faculty of Education as traces of military presence.) *Annales Instituti Archaeologici* 17 (2021) 204–211 (Mursa/Osijek, HR, a korai *militaria* valószínűleg még a város alapítása előtti direkt katonai jelenléttel magyarázható).

⁴⁴ A városi kontextusokból származó *militaria* értelmezési problémáihoz ld. összefoglalóan: *Bishop* i. m. (36. jz.); *Nicolay* i. m. (41. jz.) 189–193.

A megtartott tárgyakat idővel sírba tették, átalakították vagy kidobták. A 2–3. században pedig felfegyverzett és/vagy a katonai viselet egyes elemeit átvevő civilek városi jelenlétével is számolhatunk.

Az utolsót leszámítva, ezeket a lehetőségeket kell figyelembe vennünk a Scarbantiában talált 1. századi fegyver- és felszerelésleletek értelmében. Nyugat-Pannoniában az 1. században jellemzően békés viszonyok uralkodtak, ezért a scarbantiái lelőhelyű *militaria* egyike sem kerülhetett háborús konfliktus során a földre. A Kr. u. 1. századi Scarbantia nem rendelkezett állandó helyőrséggel sem, így csak az alábbi lehetőségekkel számolhatunk.

1. A korai *militaria* és ezek által a katonák intenzív jelenléte magyarázható a hadsereg aktív részvételével Scarbantia városi arculatának kiépítésében, például nagyszabású vagy komolyabb mérnöki tudást igénylő középítkezések (forum, egyéb középületek, utca- és vízvezeték-hálózat) megtervezésében és kivitelezésében.⁴⁵

2. Városon átvonuló vagy különböző célból, küldetésből rövid ideig ott tartózkodó katonák ugyancsak elveszthették felszerelésük kisebb, könnyen leeső elemeit. Így kerülhetett például a Borostyánkő út Savaria déli külvárosába eső szakaszának egyik alsó útrétegébe egy Pompeji típusú *gladius* hüvelyét díszítő palmettaveret.⁴⁶

3. A városokban talált *militaria* a hadsereg ellátására szakosodott fémműves *fabricae* jelenlétére is utalhatnak, különösen akkor, ha az adott városból félig megmunkált vagy rontott öntvények is előkerültek.⁴⁷ A Kr. u. 1. században a katonákat kiszolgáló magánműhelyek még előszeretettel települtek olyan városokba és emporiumokba,⁴⁸ amelyek közel feküdtek termékeik felvevőpiacaihoz, a katonák állomáshelyeihez.⁴⁹ Ilyen műhellyel vagy műhelyekkel Scarbantiában is számolhatunk, annak ellenére, hogy ezek létre régészeti bizonyítékokkal egyelőre nem rendelkezünk. A város ugyanis a carnuntumi legio közvetlen hátszágában feküdt, amely vonzóvá tehetette fegyverek és katonai felszerelési tárgyak gyártásával és/vagy kereskedelmével foglalkozó vállalkozók megtelepedésére.

4. A városokba költöző veteránok leszerelésük után emléktárgyként (*memorabilia*) gyakran megtartották katona státuszuk és egykori fegyvernemük szimbólumait, saját tulajdonukban levő fegyverzetük és felszerelésük egyes, számukra érzelmileg fontos

⁴⁵ A hadsereg erőforrásainak városi középítkezéseken való felhasználásához ld.: *Margarete Horster*: Bauinschriften römischer Kaiser. Untersuchungen zu Inschriftenpraxis und Bautätigkeit in Städten des westlichen Imperium Romanum in der Zeit des Prinzipats. Historia Einzelschriften Heft 157. Stuttgart, 2001, 68–187.

⁴⁶ *Mráv* i. m. (1. jz.) 63–64 Fig. 13/4.

⁴⁷ *Jürgen Oldenstein*: Manufacture and supply of the Roman army with bronze fittings. In: M. C. Bishop (ed.): The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar. BAR-IS 275. Oxford 1985, 82–94; *M. C. Bishop – J. C. N. Coulston*: Roman military equipment. London 1993, 183–188; *Nicolay* i. m. (41. jz.) 129–137; *P. Herz*, Die Versorgung der römischen Armee mit Waffen und Ausrüstung. In: A. Eich (Hrsg.): Die Verwaltung der kaiserzeitlichen römischen Armee. Studien für Hartmut Wolff. Historia Einzelschriften 211. Stuttgart, 2010, 111–132.

⁴⁸ *Mráv* i. m. (33. jz.) 169.

⁴⁹ *Mráv* i. m. (33. jz.) 168.

elemeit (gyalogosok főleg a kardjukat és övüket, lovasok a sisakjukat és a lószerszámot, az utóbbiakat minden bizonnyal lovukkal együtt). A városokból előkerült *militaria* egy része az ő hagyatékuknak tekinthető. A forum körzetére lokalizálható lelőhelye alapján azt sem zárhatjuk ki, hogy a kat. 1 *gladius* eredetileg fogadalmi ajándék volt, amelyet egy veterán vagy egy magas rangú katonatiszt a városközpont egyik szentélyében ajánlott fel.⁵⁰ A kat. 3. *cingulum*csatot a város déli temetőjének egyik sírjában találták, amelynek elhunytja – amennyiben ő volt az öv első tulajdonosa - egy legiós veterán lehetett.

Néhány, jellemzően 2. században alapított város esetében az 1. századi katonai rendeltetésű leletek egyértelműen az alapítást megelőző katonai jelenlét vagy tartós katonai állomáshely bizonyítékai (például Sala [Zalaöv] vagy Mursella [Árpás, Dombföld] esetében). A Scarbantiában talált kora császárkori fegyver és katonai felszerelési tárgyak azonban olyan típusokat képviselnek, vagy olyan leletösszefüggésből származnak, amely a település létrejötténél és/vagy a város alapításánál egyaránt későbbre keltezhető. Az eddig előkerült *militaria* ezért – Savaria városához hasonlóan – Scarbantiában sem bizonyítanak alapítás időpontjánál korábbi, hosszabb ideig fennálló katonai táborhelyet. Természetesen nem zárható ki a lehetősége annak, hogy a település területén, annak létrejöttét megelőzően (például Tiberius Maroboduus elleni hadjáratának idején vagy tágabban a késő-Augustus/kora-Tiberius korban) rövid ideig megszállt, átmeneti vagy időszakos tábor létezett. Erre a régészeti bizonyítékok azonban egyelőre hiányoznak. A Borostyánkő út korai városaiból, Emonából⁵¹ és Savariából⁵² ugyancsak sok 1. századi *militaria* ismertek, de ezek is mind olyan kontextusból származnak, amelyek a városok alapítását követő időszakra keltezhetőek. Ezek a városokban talált, katonasághoz köthető leletek bizonyítják, hogy a katonai felvonulási útként szolgáló Borostyánkő úton alapított városok a korai periódusaikban még erősen katonai jellegűek voltak.

Katonák és veteránok a város territóriumán

Scarbantia *civitas Boiorum* területéből kihaló, sűrűn lakott territóriumának⁵³ határa délen és keleten a Répce lehetett.⁵⁴ Nyugaton a territórium a tartomány határáig feltételezhetően, a Lajta vidékéig azonban biztosan kiterjedt.⁵⁵ Bizonytalan a territórium északi határa, amely valahol a Lajta és a Fertő-tó északi vége között húzódnak (*1. kép*).⁵⁶

⁵⁰ Nicolay i. m. (41. jz.) 190.

⁵¹ Andrej Gaspari: „Apud horridas gentis ...”. Beginnings of the Roman Town of Colonia Iulia Emona. Ljubljana, 2010, 88–99.

⁵² Mráv i. m. (1. jz.) 63–68.

⁵³ A város territóriumához ld. összefoglalóan: Dénes Gabler, Die ländliche Besiedlung Oberpannoniens. In: H. Bender, – H. Wolff (Hrsg.): Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches. Passauer Universitätschriften zur Archäologie 2. Espelkamp, 1994, 384–388.

⁵⁴ Tóth Endre: Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos köemlékei. Savaria 34/2. Szombathely, 2011, 14.

⁵⁵ Gömöri i. m. (1. jz.) 81.

⁵⁶ Ingrid Weber-Hiden: Die römischen Steindenkmäler im Burgenland als Quelle der Straßenforschung. In: Spuren römischen Lebens im Burgenland. WAB 124. Eisenstadt, 2008, 61.

Katonák és veteránok jelenlétére nemcsak Scarbantiából rendelkezünk adatokkal, hanem a város territóriumáról is. Nem meglepő, hogy ezek az aktív vagy kiszolgált auxiliáris katonákhoz köthető régészeti leletek (főleg fegyveres sírok, fegyverek valamint katonai felszerelési tárgyak) és feliratos köemlékek első sorban a Borostyánkő út és a Scarbantia-Vindobona utak mentén csoportosulnak, ott ahol az 1. században katonai egységek állomásoztak. Legió veteránok territóriumon való korai megtelepedésére utalnak a Répceszemerén, Müllendorfbán és Leithaprodersdorfbán talált feliratok.

a. A Borostyánkő út mentén:

Scarbantiától délre

Strebersdorf/Répcemcske (Burgenland, A), háromperiódusú katonai táborhely (4-5. kép) 2007-2016 között Strebersdorf és Frankenau/Frankó között, geofizikai kutatások segítségével egy együtcs települést és attól ÉK-re három ugyanazon a helyen fekvő és azonosan tájolt (ugyanabból a *gromapontból* kitűzött), de különböző méretű katonai tábort azonosítottak.⁵⁷ A lelőhely két római város, Savaria és Scarbantia között megközelítőleg félúton, mindkettőtől nagyjából 25-25 km távolságra fekszik, nyugatra a Raiding és a Stoober patak összefolyásától, amely a közelben torkollott a Répcébe. Az I-III. katonai tábor a Répcétől északra található, így azok területe – a katonai fennhatóság megszüntetésével – Scarbantia territóriumához került.⁵⁸ A katonai állomáshely telepítését a földrajzi fekvése mellett a helyi stratégiai jelentőségű vasérclelőhelyek és vaskohók katonai felügyelete is indokolta.⁵⁹

Az első, lekerekített sarkokkal rendelkező, közel négyzet alaprajzú erőd (Lager I) 151 x 147 m (2,2 ha) alapterületével a legnagyobb volt a három közül. Szimpla *fossával* és 3 m széles, paliszáddal koronázott *aggerrel* védték, négy kapuja dupla tornyos fakonstrukció volt.⁶⁰ A Borostyánkő út nem haladt át a castellumon, DNy-i kapujához egy rövid bekötőút vezetett. 2009-ben ennek a castellumnak a *fossájában* (SE503) egy Bishop 2a típusú szíjelosztóhoz csatlakozó szíjbefogó hurkot találtak (5/6. kép)⁶¹, amely – egy

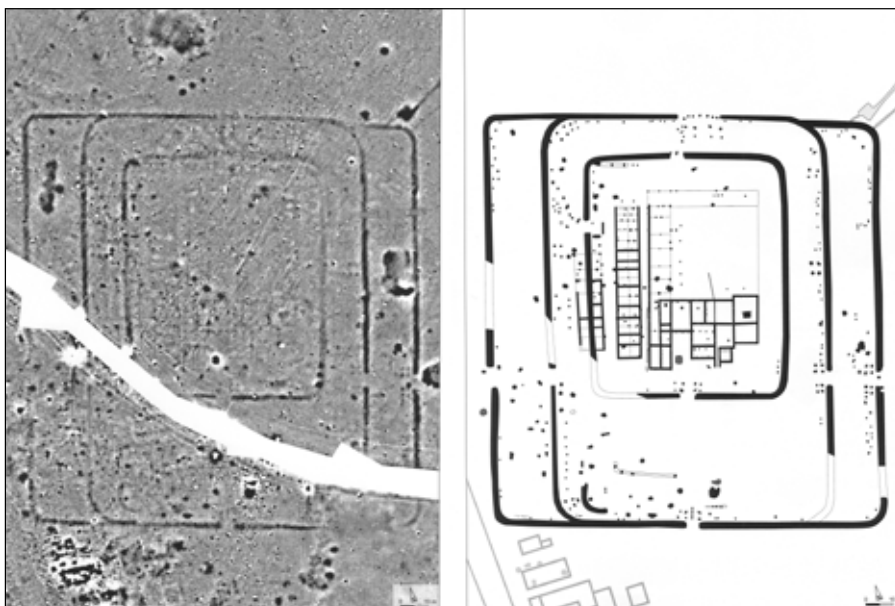
⁵⁷ *Stephan Groh*: Neue Forschungen an der Bernsteinstraße in Nordwestpannonien – Die römischen Militärlager und der Vicus von Strebersdorf und Frankenau/Frankenava (Mittelburgenland, Österreich). In: Szilvia Bíró (Hrsg.), *Ex Officina. Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 2009, 175–187; *Helga Sedlmayer*: Ad metalla! Zum Militärplatz Strebersdorf in den pannonischen Eisenrevieren an der Bernsteinstraße. *Monographies Instrumentum* 68. Drémil Lafage, 2020.

⁵⁸ *Sedlmayer* i. m. (57. jz.) 32.

⁵⁹ *Sedlmayer* i. m. (57. jz.) 31. Ld. ugyanezt a Száva menti felvonulási út mentén fekvő Obrežje Augustus-kori castellumánál is, amelynek közelében szintén vaskohókat találtak: *Phil Mason*: The Roman Fort at Orežje and Augustan Military Activity in the Sava Valley in Slovenia. In: Johann-Sebastian Kühnborn et al. (Hrsg.): *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschstrassen und Logistik. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. bis 6. November 2004*. *Bodenaltertümer Westfalens* 45. Mainz, 2008, 192.

⁶⁰ *Groh* i. m. (57. jz.) 181 Abb. 4.

⁶¹ *Sedlmayer* i. m. (57. jz.) 56, 154 Taf. 6/20 – 503/1; a szíjbefogó hurok típusához ld.: *Bishop* i. m. (36. jz.) 157–159.

4. kép Strebersdorf/Répcemcske (Burgenland, A). A háromperiódusú auxiliáris tábor geofizikai kutatásának eredménye és az ez alapján készült alaprajza (Sedlmayer i. m. [56. jz.] után)

Augustus-kori vékonyfalú finomkerámia csészével⁶² és számos AVG bélyeggel felülvert Augustus éremmel⁶³ együtt – a tábor építését legkésőbb Tiberius uralkodásának idejére keltezi. Fennállásának ideje kb. Kr. u. 10/20 és 20/40 közé tehető.

A középső, 151 x 104 m (1,5 ha) alapterületű tábor (Lager II) rövidebb ideig, Kr. u. 20/40 és 40/50 között állhatott fenn. A második periódusú tábor az első belsejében épült, rövidebb oldalán kapui és védművei megegyeztek az I. táboréval. Hosszabbik oldalán négyoszlopos kaputornyok és köztés tornyok védték. Belső épületei közül geofizikai kutatásokkal a *praetoriumot* és barakkokat sikerült azonosítani. Helyőrsége az *ala Pannoniorum* lehetett, mivel ennek a csapatnak az aktív katonái az 1. század közepén a szomszédos Peresznyén temetkeztek (RIU 215-217) (6. kép). Az előkerült, jobbra közvetlen kontextus nélkül a felszínről begyűjtött nagyszámú lószerszámveret, köztük ezüstlemezzel borított, niellóberakásos csüngők⁶⁴ (5/1-3. kép), többsége is valószínűleg ehhez a csapathoz köthető.

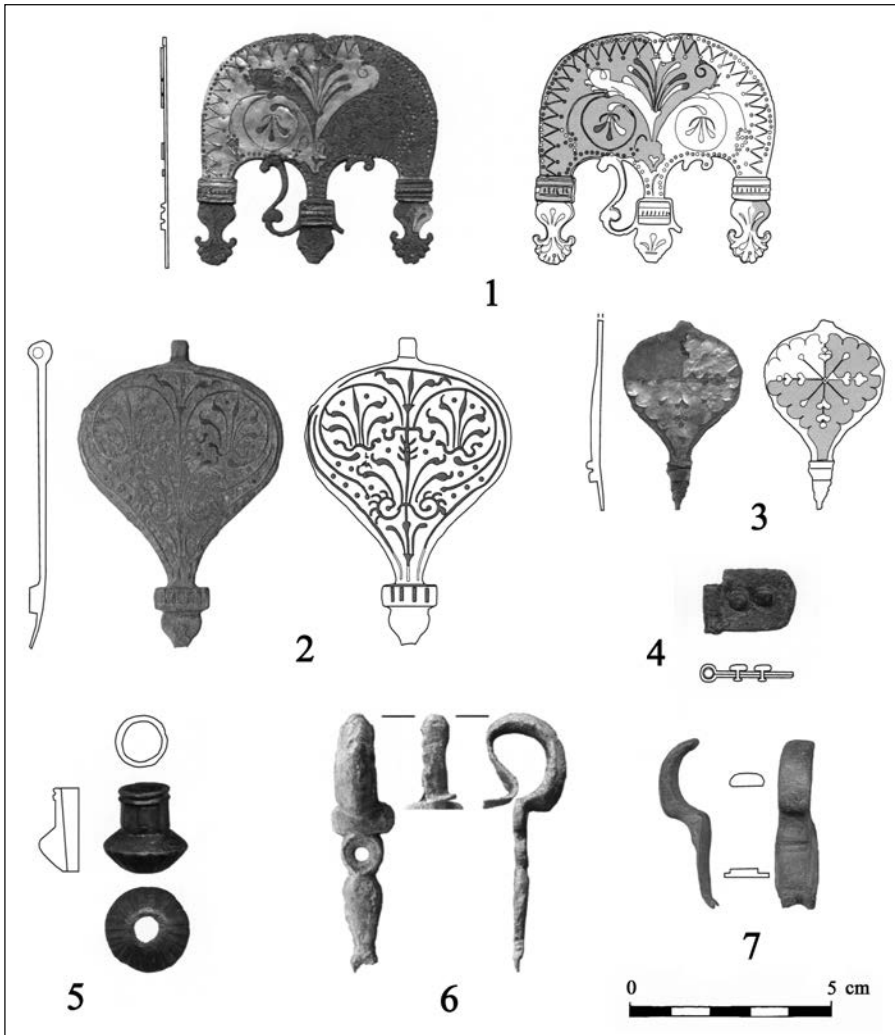
A 89 x 74 m (0,6 ha) alapterületű legkisebb tábor – mérete és az előkerült germán jellegű leletek alapján – egy etnikai alapon sorozott (germán?) *numerus* állomáshelye lehetett, amelyet egy N[- -] kezdetű téglabélyeg is alátámasztani látszik.⁶⁵ A tábor az 1. század

⁶² Sedlmayer i. m. (57. jz.) 47–48, 154 Taf. 6/1.

⁶³ Sedlmayer i. m. (57. jz.) 48–49 Abb. 19–20.

⁶⁴ Sedlmayer i. m. (57. jz.) 73–91.

⁶⁵ Sedlmayer i. m. (57. jz.) 57–58.

5. kép Strebendorf/Répcemicske (Burgenland, A). Militaria a katonai táborok területéről (Sedlmayer i. m. [56. jz.] után)

közepén, rövid ideig volt megszállva, amely után az árokkal körülvett területét talán úttálmásként használták egészen az 1. század végéig. A többperiódusú castellum közeli analógiája Salla (Zalalövő, H) 1. századi auxiliáris castelluma amely legalább két periódussal rendelkezett.⁶⁶

⁶⁶ Ferenc Redő: Strategic Significance of Salla and its Effect on the Development of the Inner Pannonian Municipium. In: László Borhy – Paula Zsidi (Hrsg.): Die norisch-pannonische Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte. Aquincum Nostrum II.3. Budapest, 2005, 133–144.

1

3

2

6. kép Peresznye. Az *ala Pannoniorum* aktív katonáinak sírsztéléi a Kr. u. 1. század középső évtizedeiből (fotó: Mráv Zsolt)

A strebersdorfi lelőhelyről kb. 80 *militariát* sikerült eddig összegyűjteni⁶⁷, amelyet számos 1. századi katonai lószerszámveret is kiegészít.⁶⁸ A lovassági felszerelésen kívül a lelőhelyről előkerültek Mainz típusú *gladii* hüvelyéhez tartozó veretek (koptatógomb és áttört veret) (5/5. kép)⁶⁹ valamint Corbridge típusú szegmens páncélok zsanéros veretei (5/4. kép).⁷⁰

⁶⁷ Sedlmayer i. m. (57. jz.) 69–73.

⁶⁸ Sedlmayer i. m. (57. jz.) 73–81.

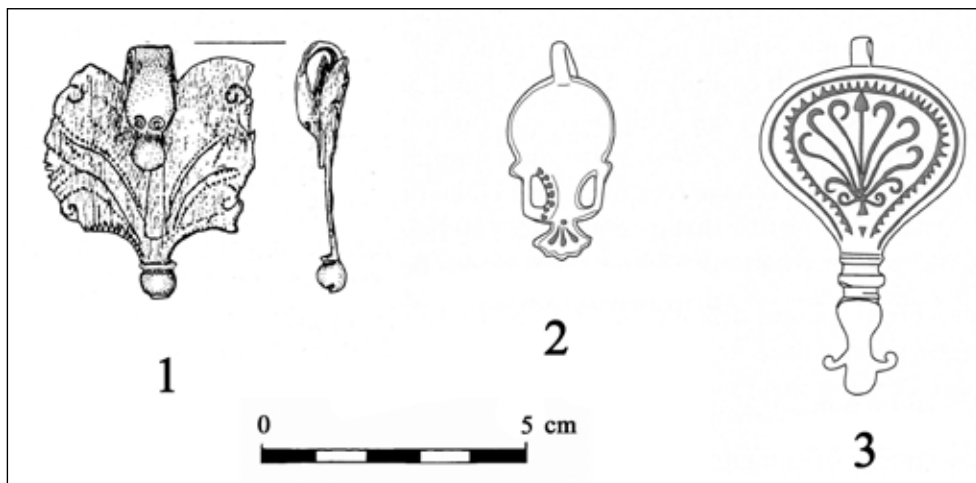
⁶⁹ Sedlmayer i. m. (57. jz.) 69.

⁷⁰ Sedlmayer i. m. (57. jz.) 70–71.

Scarbantiától Északra

Schützen am Gebirge/Sérc (Burgenland, A)

Kora császárkori katonai lószerszámgaritúrához tartozott két Schützen am Gebirge területén talált bronzveret. Közülük a legfontosabb egy Bishop 7b típusú ún. „szárnyas” csüngő, amelyet Schützen am Gebirge Wulkaäcker nevű dűlőjében, az ott található római település területén a felszínről gyűjtöttek össze valamikor 1975 és 1978 között.⁷¹ A két szélén töredékes, ónozott felületű bronzcsüngőt poncolt pontsorokkal kirajzolt szimmetrikus növényi motívumokkal (palmetták, voluták) és a széle mentén tüvel bekarcolt cikkcakk („in tremolo”) vonalakkal díszítették (7/1. kép). Függesztő tagja visszahajló kacsafejben végződik, az alja pedig egy galléros gombban. A csüngőtípus gyártásának és használatának időtartalma a késő Augustus-kortól az 1. század utolsó harmadáig terjed⁷², ezen belül a Tiberius-Claudius korszak lószerszám-garnitúráira volt leginkább jellemző.⁷³ A katonai lószerszámveretek korai csoportjába tartozása miatt a „szárnyas” csüngő típus – a lényegesen gyakoribb Bishop 1. típusú ún. hármas tagolású levél alakú phalera-csüngőkkel (ún. trifid phalera pendant) ellentétben – a Drávától Északra különösen ritka leletnek számít. A Borostyánkő út körzetéből Zalalövön (Sala) került elő egy ónozott felületű darab,⁷⁴ Savariában a város déli suburbiumában fekvő Iseum területéről szintén egy darab,⁷⁵ Carnuntumban – egy magángyűjteményben található

7. kép 1-2: Schützen am Gebirge/Sérc (Burgenland, A) katonai lószerszám csüngők (Matouschek i. m. [70. jz.] és Seyfried i. m. [79. jz.] után) 3: Breitenbrunn/Fertőszéleskút (Burgenland, A), katonai lószerszám-csüngő (Heinz i. m. [89. jz.] után)

⁷¹ Matouschek, Johann: Schützen am Gebirge. Fundberichte aus Österreich 20 (1981) 479–480, Abb. 498.

⁷² Deschler-Erb i. m. (36. jz.) 51.

⁷³ Bishop i. m. (36. jz.) 113.

⁷⁴ Redő i. m. 2003 (42. jz.) 15 17. kép; Redő i. m. 2005 (65. jz.) 141 Fig. 13/3; Mráv i. m. (1. jz.) 55-56 Fig. 6/1.

⁷⁵ Mráv i. m. (1. jz.) 64, 65 Fig. 14/7; Mráv i. m. (42. jz.) 151 Kat. 11.24.

csüngőn kívül⁷⁶ – a legiótábor területéről⁷⁷ és az auxiliáris castellum palánkperiódusából származik egy-egy példánya⁷⁸. A Kelet-Dunántúl területéről eddig mindössze egyetlen Bishop 7b típusú csüngő vált ismertté, Dorog-Hosszúrétek lelőhelyről.⁷⁹ Egy másik, Bishop 3d típusba sorolható csüngő felületén ezüstlemez-borítás és niellóberakás nyomai őrződtek meg (m.: 4 cm; sz.: 2,1 cm).⁸⁰ A niellóberakás a veret alján palmetta, a szélein farkasfog motívumokra épül (7/2. kép).

A Schützen am Gebirge területén talált kora császárkori militaria hasonlóképpen értelmezhető, mint a vidéki települések területén talált 1. századi katonai lószerszám-verecek. Valószínűleg tulajdonosaik olyan veteránok lehettek, akik leszerelésük után – mint társukat és fegyvernemüknek szimbólumát – megtartották a lovukat a lószerszámmal együtt, és magukkal vitték oda, ahol leszerelésük után megtelepedtek.

Sankt Georgen am Leithagebirge/Lajtaszentgyörgy (Burgenland, A), auxiliáris katonák és/vagy veteránok kora császárkori fegyveres sírjai (8. kép)

Scarbantiától északi irányba 18 km távolságra, a Borostyánkő út mentén fekvő Sankt Georgenben 1918-ban vagy 1919-ben egy pince ásása során egy kora-császárkori temető több sírját elpusztították. A leletek véletlen előkerülése miatt régészeti megfigyelések nem történtek. A sírokból összegyűjtött fémleletek egy része a II. világháború utolsó hónapjaiban elveszett, másik része 1949-ben az eisenstadti (Kismarton) Burgenländisches Landesmuseum gyűjteményébe került. A leletegyüttes utolsó tulajdonosának beszámolója szerint az elveszett leletek között még egy keskenyebb és hosszabb pengéjű kard és több lándzsahegy is volt. 1952-ben H. Mitscha-Märheim a megmaradt leleteket késő római sírleletekként közölte és a 4. század végére-5. század elejére keltezte.⁸¹ A leletek ismételt vizsgálata azonban megcáfolta ezt a keltezési javaslatot.

A megmaradt leletegyüttes egy hellénisztikus bronzkancsón,⁸² vasszegeken és két vaskésen kívül két lándzsahegyet (8/2-3. kép) és egy Mainz típusú *gladius* tartalmazott

⁷⁶ Christoph Kleiser: Militaria aus der frühzeit Carnuntums. Römische Österreich 30 (2007) 86 Kat. Nr. 25 Taf. 3/25.

⁷⁷ Matilde Grünwald: Ausgrabungen im Legionslager von Carnuntum (Grabungen 1969–1977). Keramik und Kleinfunde 1976–1977. Der römische Limes in Österreich 34. Wien, 1986, Taf. 12/10; Christian Gugl – Raimund Kastler: Legionslager Carnuntum. Ausgrabungen 1968–1877. Der römische Limes in Österreich 45. Wien, 2007, 173. Taf. 12/0407-1.

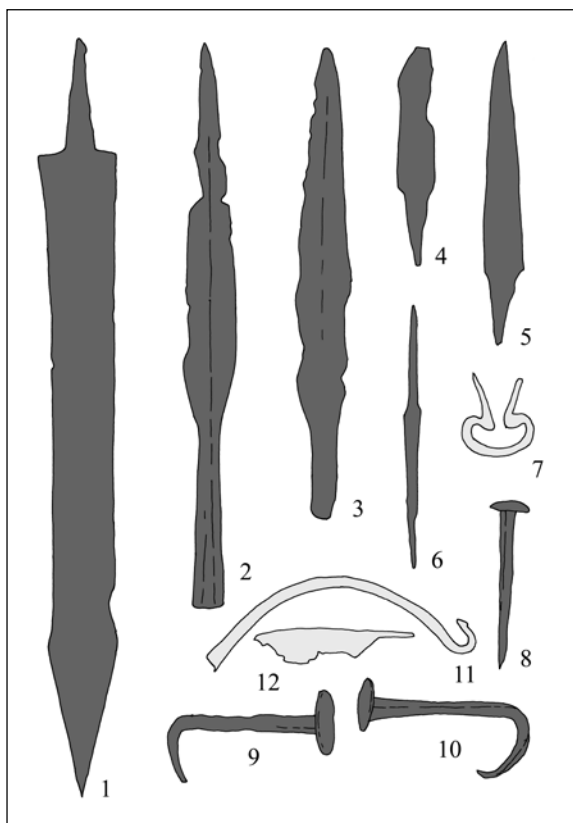
⁷⁸ Matilde Kronberger: Ausgewähltes keramisches Fundmaterial aus stratifizierten Fundkomplexen. In: H. Stiglitz (Hrsg.): Das Auxiliarkastell Carnuntum I. SoShrÖAI 29. Wien, 1997, 110, Taf. 5/47.

⁷⁹ MNM Balassa Bálint Múzeum, ltsz.: 2005.18.5 (közöletlen).

⁸⁰ Viktor Seyfried: Schützen am Gebirge. Fundberichte aus Österreich 24/25 (1985–1986) 278 Nr. 529; Sedlmayer i. m. (57. jz.) 25 Abb. 9/9, 76 Abb. 31/10.

⁸¹ H. Mitscha-Märheim: Ein spätantiker Fund aus St. Georgen im Burgenland. BHbl 14/2 (1952), 49–54.

⁸² Mitscha-Märheim i. m. (80. jz.) 51 Abb. 1. A bronzkancsó egy kora hellénisztikus, ún. makedón típusú kancsó (Bauchknickkanne), amely a Kr. e. 4–3. századra keltezhető: J. Gorecki, Frühformen von Kanne und Griffschale in nordgriechischen Gräbern des ausgehenden 4. Jahrhunderts v. Chr. In: G. Seitz (Hrsg.): Im Dienste Roms. Festschrift für Hans Ulrich Nuber. Remshalden, 2006, 377–390.

8. kép Sankt Georgen/Lajtaszentgyörgy (Burgenland, A). Leletek a kora császárkori temető sírjaiból (Mitscha-Märheim i. m. [80. jz.] után rajzolva: Mráv Zsolt)

(8/1. kép).⁸³ A 8. kép 7. számú bronztárgyában H. Mitscha-Märheim,⁸⁴ és az ő véleményét elfogadva legutóbb Ch. Miks⁸⁵ egy egyedi kialakítású, párhuzam nélküli kardhüvelykoptatót látott. Ezzel szemben a lelet egy Madyda-Legutko A/8 típusú germán övcsat töredékeként azonosítható, amely a B1b periódusban készült.⁸⁶ Mind az övcsat, mind a Mainz típusú *gladius* a Kr. u. 1. század első felére keltezhető, így elképzelhető, hogy a germán övcsat ugyanannak az auxiliáris katonának a fegyverövéhez tartozott, aki a kardot is birtokolta. A segédcsapatok katonái körében római és germán elemekből összeállított

⁸³ A *gladius*hoz ld. Günter Ulbert: *Gladii aus Pompeji*. *Germania* 47 (1969), 128 Nr. 18; Miks i. m. (7. jz.) 733 Nr. A694, Taf. 24.

⁸⁴ Mitscha-Märheim i. m. (81. jz.) 50.

⁸⁵ Miks i. m. (7. jz.) 733 Kat. Nr. A 694 Taf. 24.

⁸⁶ *R Madyda-Legutko: Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. BAR-IS 360. Oxford, 1986, 5–6; a bronztárgy azonosításához ld.: Mráv i. m. (1. jz.), 71.

kevert fegyverzet viselete nem számított kivételesnek. A Sankt Georgenben talált leletegyütteshez hasonlóan ezek a hibrid felszerelések gyakran tartalmaztak germán övcsatokat is (például Csopak-Kőkoporsódomb, fegyveres sír;⁸⁷ Inota 1. halomsír⁸⁸). A vastárgyak felszínét magas hőmérsékleten keletkező magnetit réteg borította, amely arra utal, hogy azok hamvasztásos sír(ok) mellékletei voltak. Természetesen a kontextus nélküli leletekről nem lehet eldönteni, hogy azok egyetlen vagy több elpusztított sírból származtak. Felelősséggel ezért csak annyit állíthatunk, hogy a sírok között legalább egy aktív vagy elbocsátott auxiliáris katona fegyveres temetkezése volt, amely a Mainz típusú gladiust tartalmazta, és amely a Kr. u. 1. század második negyedénél nem keltezhető későbbre.⁸⁹ A másik, elveszett kard még egy további fegyveres sírt feltételez.

Breitenbrunn/Fertőszéleskút (Burgenland, A), katonai lószerszám-csüngő (7/3. kép)

Scarbantia és Carnuntum városi területének határán, a Borostyánkő út mentén fekszik Breitenbrunn, ahol az 1970-es évek elején az „Unternes Breitmoo” dülő területén egy csepp alakú, alján háromszor tagolt levélben végződő, katonai lószerszám-garnitúrához tartozó csüngőt találtak (m.: 6,8 cm; sz.: 4 cm).⁹⁰ Niellőberakásos díszítése kifelé álló háromszögsorból és palmettából áll. Térben legközelebbi típuspárhuzamai Strebersdorfból, a katonai táborok területéről⁹¹ és Carnuntumból (két teljesen egyforma csüngő)⁹² valamint Keszthely-Fenékpusztáról ismertek.⁹³

b. Scarbantia-Vindobona út mentén

Az Itinerarium Antonini alapján Scarbantiából Vindobonába két alternatív főúton, a várostól XXXI (helyesen XLI) mérföldre található Aquae⁹⁴ és/vagy a XVIII mérföldre (26,604 km), a Lajtánál fekvő Mutenum útállomásokat érintve lehetett eljutni (1. kép).⁹⁵ Az utóbbi út Müllendorfon áthaladva a Lajta hegység (Leithagebirge) déli-délkeleti

⁸⁷ Egyelőre: *Zsolt Mráv*: Graves of auxiliary soldiers and veterans in northern part of province Pannonia in the 1st Century AD. In: M. Sanader – A. Rendić-Miočević – D. Tončinić – I. Radman-Livaja, I. (eds.): Proceedings of the XVIIth Roman Military Equipment Conference: Weapons and Military Equipment in a Funerary Context (XVII Roman Military Equipment Conference, Zagreb, 24th – 27th May, 2010), Zagreb, 2013, 108. Fig. 21.

⁸⁸ *Sylvia Palágyi*: Die römischen Hügelgräber von Inota. Alba Regia 19 (1981) 36 Nr. 1.3.15. Taf. IV/9.

⁸⁹ *Mráv* i. m. (1. jz.) 71, 73 Fig. 19; *Mráv* i. m. (87. jz.) 100, 108. Fig. 22.

⁹⁰ *Heinz Nowak*: Breitenbrunn. Fundberichte aus Österreich 17 (1978) 307. Abb 275.

⁹¹ *Sedlmayer* i. m. (57. jz.) 76. Abb, 31/4; 80. Taf. 24/2–239.

⁹² *Beutler, Franziska et al.* (Hrsg.): Der Adler Roms. Carnuntum und die Armee der Cäsaren. Bad Vöslau, 2017, 316 Kat. Nr. 578.

⁹³ *Kuzsinszky Bálint*: A Balaton környékének archaeológiája. Lelőhelyek és leletek. Budapest, 1920, 55 67/2 ábra.

⁹⁴ Itinerarium Antonini 261, 4–6.

⁹⁵ Itinerarium Antonini 266, 4–7; *Andreas Graf*: Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Dissertationes Pannonicae Ser. I. Fasc. 5. Budapest, 1936, 74–76; *G. Pascher*: Römische Siedlungen und Straßen im Limesgebiet zwischen Enns und Leitha. Römische Limes in Österreich 19. Wien, 1949, 204–224.

9. kép. Müllendorf/Szárazvám (Burgenland, A), feliratos serpenyőnyél (Ubl i. m. [98. jz.] után)

lábánál futott, kikerülve azt. Az út vagy utak pontos nyomvonala még bizonytalan.⁹⁶ Az is kérdés, hogy ez két teljesen eltérő útvonal volt-e, vagy a két út Scarbantiaától Mutenumig közös nyomvonalon haladt, s itt ágazott ketté, ahogy azt legújabb rekonstrukciók feltételezik.⁹⁷ Mindkét útvonal az 1. században valószínűleg hadsereg által ellenőrzött és megszállt katonai felvonulási útként működött, úgy, mint a Savaria-Brigetio út.⁹⁸

Müllendorf/Szárazvám (Burgenland, A), feliratos serpenyőnyél

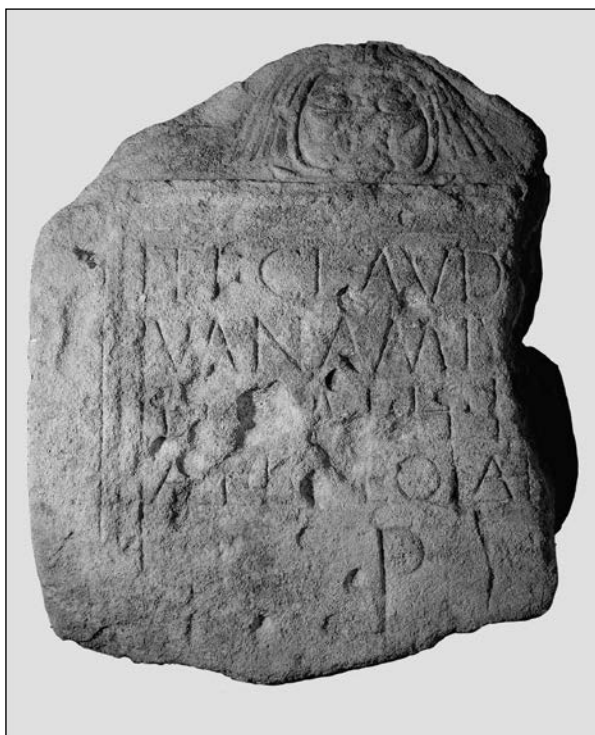
A Scarbantia municipális territóriumán és a Scarbantia – Vindobona úton fekvő Müllendorf hamvasztásos temetőjének egyik sírjából – legalább még további kilenc bronzedényhez tartozó töredékekkel együtt – egy bronz serpenyőnyél két összeillő töredéke került elő (h.: 9,5 cm; sz.: 6 cm; v.: 0,3 cm) (9. kép), amelybe az alábbi feliratot poncolták: *Cl(audius) TR(- - -) pr(inceps) le(gionis) XV [Apol(linaris)?]*.⁹⁹ A bronzedény tulajdonosa tehát egy legiós veterán lehetett, aki Müllendorf környékén telepedett le. Nem lehetünk biztosak abban, hogy a sírba ezt a legiós veteránt temették, hiszen nem tudjuk, hogy a bronzedény a feliratot készítő tulajdonosánál maradt, vagy később máshoz került.

⁹⁶ Az eddig felmerült útvonaljavaslatokat mutatja: *Pascher* i. m. (95. jz.) 203.

⁹⁷ *Michaela Kronberger – Martin Mosser*, In: Ingeborg Gaisbauer – Martin Mosser (Bearb.): *Straßen und Plätze. Ein archäologisch-historischer Streifzug. Monografien der Stadtarchäologie Wien Bd. 7.* Wien, 2013, 108–110.

⁹⁸ *Mráv* i. m. (1. jz.) 75–81.

⁹⁹ *Wilhelm Kubitschek*: *Römerfunde von Eisenstadt. Sonderschriften des österreichischen Archäologischen Institute sin Wien Bd. XI.* Wien, 1926, 70 Nr. 5; *Radnóti Aladár* *A pannoniai bronzedények. Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 6.* Budapest, 1938, 49, XXIII/3 tábla; *Hansjörg Ubl*, *Das römische Militär und die Wirtschaft und Gessellschaft des „burgenländischen” Raumes.* In: *Die Bernsteinstraße. Evolution eines Handelsroute.* WAB 123. Eisenstadt, 2008, 146 (=AE 2008, 1077).

10. kép Mattersburg/Nagymarton (Burgenland, A). Tiberius Claudius Vanamiusnak, az *ala Hispanorum I* lovas katonájának síremléke (fotó: Mráv Zsolt)

Mattersburg/Nagymarton (Burgenland, A), egy lehetséges katonai állomáshely

Felmerült, hogy a Scarbantia-Vindobona, déli hosszabb, Aquae-t érintő alternatív útján feküdt a Scarbantiától északnyugati irányban 17 km távolságra található Mattersburg.¹⁰⁰ A településen vagy annak környékén egy korai katonai állomáshelyet is feltételeztek.¹⁰¹ Itt került elő ugyanis egy aktív katona, Tiberius Claudius Vanamius síremléke (10. kép), aki az *ala Hispanorum prima missiciusaként* a Kr. u. 1. század közepe táján hunyt el.¹⁰² Síremlékét örököse és bajtársa, ugyanennek a csapatnak a lovas katonája, a dalmatai származású Aplo állította. Lőrincz Barnabás szerint Vanamius a csapat Burnumból Aquincumba való

¹⁰⁰ Pascher i. m. (95. jz.) 82, 203, 208.

¹⁰¹ Gabler Dénes: Limestáborok. In: Mócsy András – Fitz Jenő: Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990, 94. Ld. ehhez még Pannonia Régészeti Kézikönyvének borítótérképét, amely Mattersburgnál (a térképen tévesen Mattersdorf) segédcsoport táborát jelez.

¹⁰² CIL III 4244; CSIR Österreich Bd. I/5, 12 Nr. 6; Barnabás Lőrincz: Fremder oder Eingeborener? In: A. D. Rizakis (ed.), Roman Onomastics in the Greek East: Social and Political Aspects. Athen, 1996, 74; Barnabás Lőrincz: Die römischen Hilfstruppen von Pannonien während der Prinzipatszeit. WAS 3. Wien, 2001, 195 Nr. 123.

átvezénylése során halt meg.¹⁰³ Ez azonban nem valószínű, mivel a töredékes sírsztélé lelőhelye, Mattersburg, nem a Borostyánkőút mentén fekszik, ahogy azt a Lőrincz Barnabás által közölt térkép mutatja, hanem 15 km-re attól nyugatra. Véleményem szerint Mattersburg helyőrsége Kr. u. 50 előtt az *ala Hispanorum prima* vagy annak egy alegysége lehetett. Vanamius valószínűleg az *ala* itteni átmeneti állomásozása során hunyt el, nem sokkal az előtt, hogy a csapatot átvezényelték a budapesti vízivárosi auxiliáris castellumba.¹⁰⁴

Walbersdorf/Borbolya (Burgenland, A), veterán település

Természetesen Vanamius síremléke önmagában nem elégséges annak bizonyítására, hogy Mattersburgban auxiliáris katonák állomásoztak. Erre utal azonban két további sírsztélé, amelyet 1900-ban és 1905-ben találtak a Mattersburggal szomszédos Walbersdorfban (BH Mattersburg, Burgenland) (11/1-2. kép). Mindkettőt auxiliáris veteránok számára állították a Kr. u. 1. század második negyedében.

A 85 éves korában elhunyt Tiberius Iulius Rufust az *ala Scubulorum*ból bocsátották el valamikor Tiberius császár uralkodása alatt (11/1. kép).¹⁰⁵ A lovascsapat Rufus szolgálatának és elbocsátásának idején Moesiában állomásozott,¹⁰⁶ ezért Kr. u. 46/49 előtt nem számolhatunk az *ala* (tartós) pannoniai jelenlétével. A márvány síremlék középső képmezőjében az elhunytat győzedelmes lovasként ábrázolták, ahogy egy csatában lovas íjászbravúrt hajt végre. A kifejezően mozgalmas jelenetben harci körülmények között, vágatában véghez vitt, különböző célpontokra leadott bravúros hármas lövéssorozatot láthatunk.¹⁰⁷ Az első lövéssel a lovas íjász az egyik félmeztelen, nadrágot viselő (feltehetőleg germán vagy dák) ellenséges harcost a nyakába fúródott nyílvezzővel találta el. A halálos lövés következtében a harcos háttal a földre zuhant. A második lövéssel a katona egy másik harcost iktatott ki a küzdelemből. A sikeresen célba talált nyílvezző vagy a harcos homlokának közepéből, vagy valószínűbben az egyik szeméből áll ki. A jelenet a becsapódást közvetlenül követő pillanatot ábrázolja, amikor az eltalált ellenség térdre esett, de még nem kapott a nyílvezzőhöz. A meglőtt harcos még el sem dőlt, amikor a katona – harmadik nyílvezzőjét az íjába helyezve – már a következő célpontját keresi. Az egyénített jelenet valószínűleg Rufus katonai karrierjének egy valós, környezetében sokszor mesélt, jól ismert eseményét örökítette meg. A jelenetben megjelenő diadalmasan repülő sas jó előjel volt, amely a hadított sikerében Iuppiter közvetlen támogatását, a katonában pedig az isten kegyeltjét sejteti.¹⁰⁸ A sírsztélé alsó, lábazati képmezőjének rejtélyes dom-

¹⁰³ *Lőrincz* i. m. (102. jz.) 74; *Lőrincz* i. m. (102. jz.) 20.

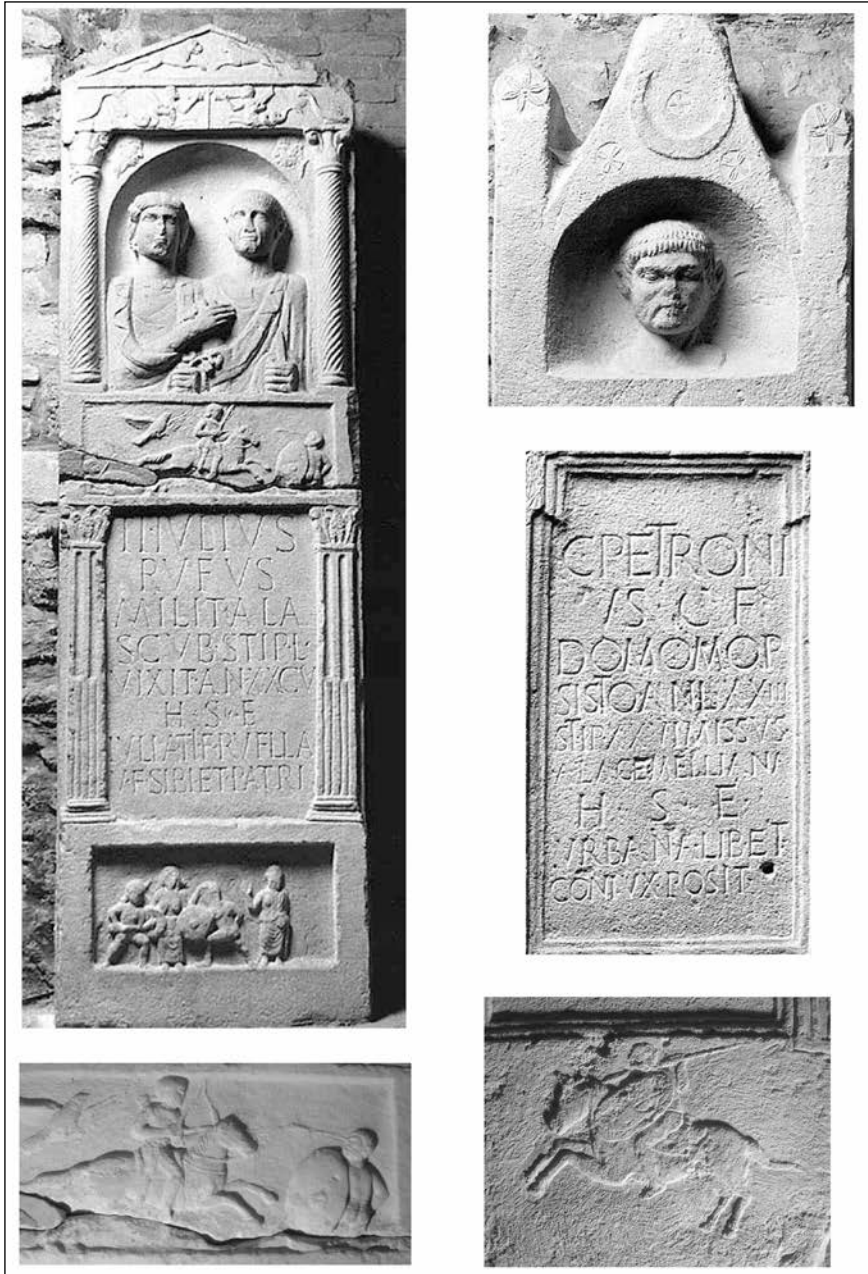
¹⁰⁴ *Lőrincz* i. m. (102. jz.) 20.

¹⁰⁵ *Bella Lajos*: Három római feliratos kőről. *Archaeológiai Értesítő* Ser. II 21 (1901) 68; CSIR Österreich Bd. I/5m 13–14 Nr. 9.

¹⁰⁶ *Boris Gerov*: Epigraphische Beiträge zur Geschichte des mösischen Limes in vorclaudischer Zeit. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1967), 99–100.; *Lőrincz* i. m. (XXX. jz.) 23.

¹⁰⁷ *David J. Breeze* – *M. C. Bishop*: *The Crosby Garrett Helmet*. Carlisle, 2013, 43–44.

¹⁰⁸ Részletesen ehhez ld.: *Mráv Zsolt*: Lovas íjászbravúr ábrázolása Tiberius Iulius Rufus veterán walbersdorfi síremlékén. Előkészületben.

1

2

11. kép Walbersdorf/Borbolya (Burgenland, A). Auxiliáris veteránok síremléke a Kr. u. 1. század középső évtizedeiből (fotó: Ortolf Harl és Mráv Zsolt)

borművén sokan gladiátorküzdelmet véltek felismerni. Az ábrázolt harcosok ruhát-lansága és fegyverzete azonban inkább a görög irodalom egyik híres párviadalára utal. A jelenet legvalószínűbben Eteoklész és fivére, Polüneikész Thébai falai előtt vívott tragikus párharcát ábrázolja, amelynek során a két testvér megölte egymást. A félmeztelen nőalak anyjuk, Iokaszté lehet, aki megpróbálja szétválasztani az egymás életére törő gyermekeit.¹⁰⁹ A másik sztélé elhunytja *Caius Petronius Caii filius* volt, aki az *ala Gemelliana* veteránjaként hunyt el 73 éves korában (11/2. kép).¹¹⁰ Sírsztéléjének alsó képmezőjében egy lándzsát hajító lovas katonát ábrázoltak.

A síremlékek alapján bizonyos, hogy Walbersdorf római kori településén legalább két veterán család lakott, akik szoros kapcsolatot ápolhattak a közeli Mattersburg katonai állomáshelyével, úgy, mint a peresznyei település lakói az éppen aktuális strebersdorfi katonai táborral.

Katzelsdorf (Niederösterreich, A), veterán lovaskatona halomsíros temetkezése (12. kép)

A feltételezett mattersburgi időszakos katonai jelenlét egy fegyveres sírral is alátámasztható.¹¹¹ Mattersburgtól északnyugati irányban mindössze 10 km távolságra fekszik Katzelsdorf, amelynek közelében egy halomsír (II. tumulus) legalább 5 darab, L. Gellius és Romanus (2) műhelyéből származó itáliai terra sigillata edény és más leletek mellett egy hosszú pengéjű félbehajtott kardot, és egy kónikus pajzsdudort is tartalmazott. A fegyveres temetkezés a Kr. u. 1. század középső évtizedeire keltezhető, elhunytja pedig egy veterán auxiliáris lovaskatona lehetett.¹¹² A katonát olyan csapatból bocsáthatták el, amely valamelyik belső pannoniai katonai felvonulási út mentén állomásozott. Elképzelhető, hogy ez az állomáshely a közeli Mattersburg lehetett, mivel auxiliáris veteránok birodalomszerte előszeretettel választottak lakóhelyül olyan településeket, amelyek közel fekvtek egykori szolgálatuk helyszínéhez.¹¹³

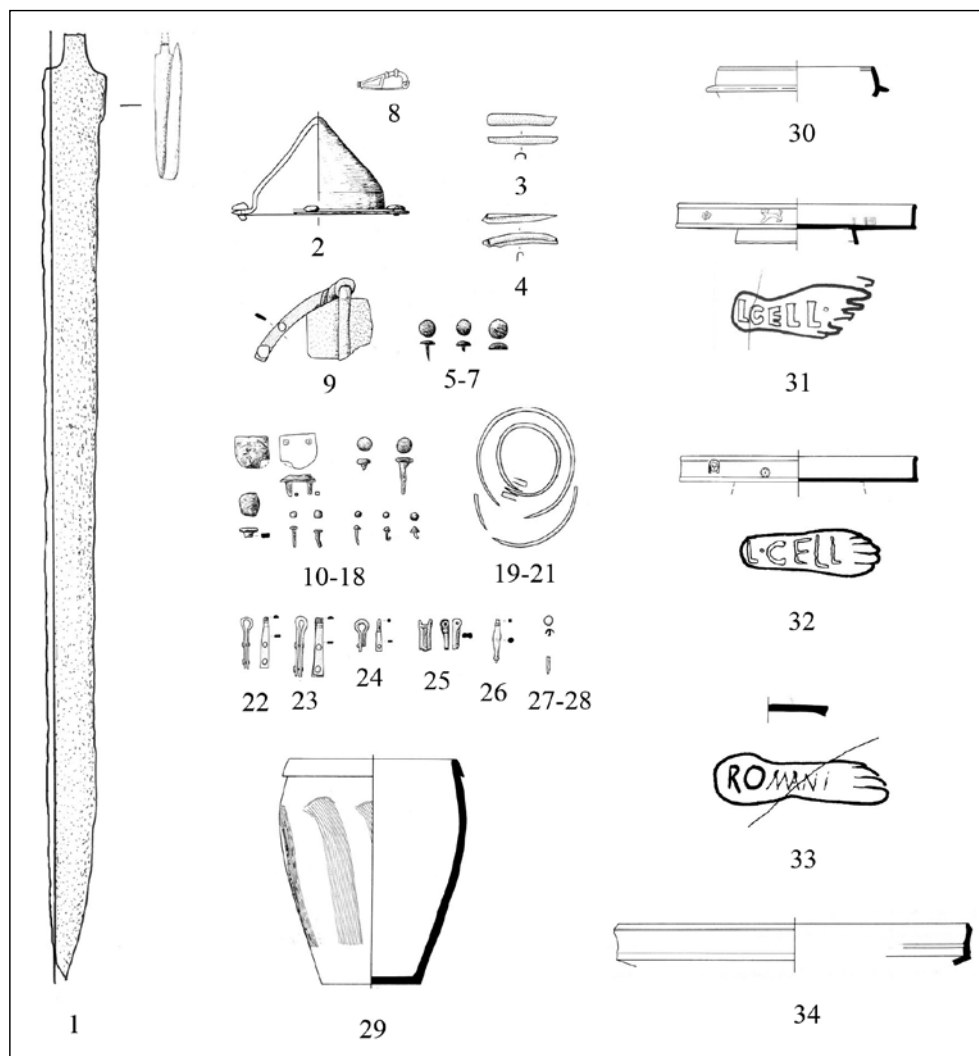
¹⁰⁹ *Gerald Grabherr*: Die Grabstele des Ti. Iulius Rufus. In: Marion Meyer – Verena Gassner (Hrsg.): Standortbestimmung. Akten des 12. Österreichischen Archäologentages vom 28. 2. bis 1. 3. 2008 in Wien. Wien, 2010, 306, a korábbi értelmezési lehetőségeket is említve.

¹¹⁰ *Bella Lajos*: Római feliratos kőről. *Archaeológiai Értesítő* Ser. II 25 (1905) 418; CSIR Österreich Bd. I/5, 15-16 Nr. 13.

¹¹¹ *Otto H. Urban*: Das frühkaiserzeitliche Hügelgräberfeld von Katzelsdorf, Niederösterreich. *Archaeologia Austriaca* 68 (1984) 81–85 Abb. 10–15; *András Márton*: Roman Burial with a weapon from the Bécsi road cemetery (Aquincum-Budapest). *CommArchHung* 2002; *Zsolt Mráv*: Paradeschild, Ringknaufschwert und Lanzen aus einem römerzeitlichen Wagengrab in Budaörs. *Archaeológiai Értesítő* Ser. III 131 (2006), 52–53 Abb. 16 = *Uó*: Díszpajzs, markolatgyűrűs kard és lándzsák egy budaörsi római kocsisírból. A helyi elit fegyveres temetkezései Pannoniában. In: *Bíró Szilvia* (szerk.): *FiRKák I. Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Xantus János Múzeum, Győr, 2006. március 8–10. Győr, 2007, 246–248.

¹¹² *Mráv* i. m. (1. jz.) 52–53.

¹¹³ *Eric Birley*: Veterans of the Roman Army in Britain and elsewhere. *Ancient Society* 1. 3/14 (1982–1983) 265–276; *Johan Nicolay*: Interpreting Roman military equipment and horse gear from non-military contexts. The role of veterans. In: *ROMECS XIII. Jahresbericht 2001*. Gesellschaft Pro Vindonissa. Brugg, 2002, 58–59.

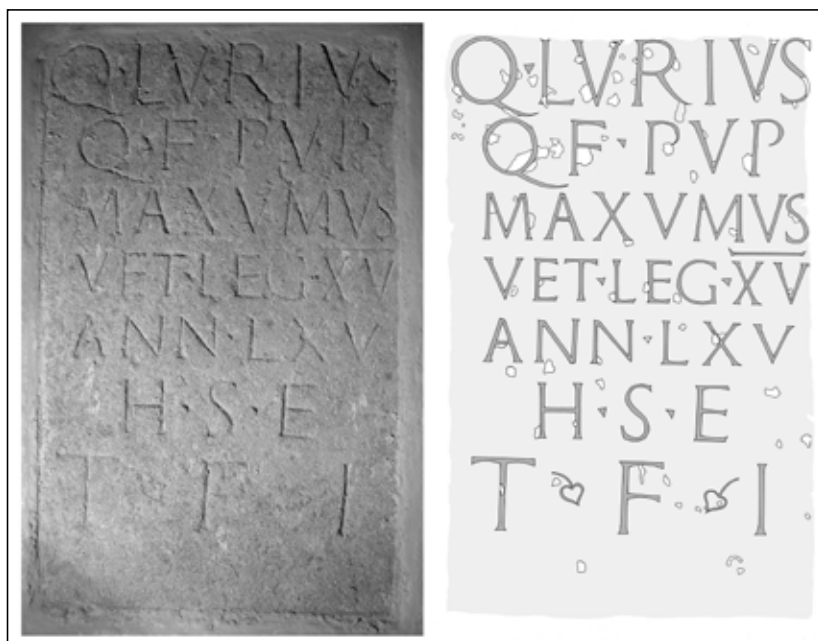

12. kép Katzelsdorf (Niederösterreich, A), tumulus II. Auxiliáris lovaskatona sírjának mellékletei, 1. század második negyede (Urban i. m. [110. jz.] és Mráv i. m. [1. jz.] után)

c. A territórium perifériáin

A legio XV veteranusának síremléke Répceszemeréről (13. kép)

1826-ban Répceszemerén, a falu templomától megközelítőleg 1 kilométerrel északkeletre fekvő „régí” temető területén egy sírsztélép találtak, amelyet később beépítettek a falu Szent Kereszt Felmagasztalásának szentelt katolikus templomának falába. Felirata alapján a síremléket Q(uintus) Lurius Q(uinti) f(ilius) Pup(iena tribu) Max(ri)mus vet(eranus)

13. kép. Répceszemere. Q. Lurius Q. f. Maximus, a legio XV veteránjának síremléke
(fotó és rajz: Mráv Zsolt)

leg(ionis) XV számára állították.¹¹⁴ A *Quinti Lurii* Tergestéből (Regio X Italiae, ma Triest) származtak¹¹⁵. Ezt alátámasztja a Pupiena tribus is, amelybe Tergeste városa tartozott.¹¹⁶ A sírsztélé vagy a katona elbocsátásának időpontja – a *legio XV* melléknevének (*Apollinaris*) hiánya miatt – valószínűleg Kr. u. 43 elé keltezhető.¹¹⁷

Leithaprodersdorf/Lajtapordány (Burgenland, Eisenstadt, A)

A Scarbantiaától északnyugati irányban 35-40 km távolságra fekvő Leithaprodersdorf¹¹⁸ római kori település 2009-ben feltárt temetőjének (Leithaprodersdorf-Kreuzäcker) egyik késő római sírjába, másodlagosan beépítve került elő az aktív katonaként elhunyt

¹¹⁴ CIL III 4229 = RIU 213 – cf. *Martin Mosser*: Die Steindenkmäler der Legio XV Apollinaris. WAS 5. Wien, 2003, 249 Nr. 160; *Mráv Zsolt*: Scarbantia és territóriumai római felirataihoz I. Közöletlen feliratok, módosított olvasatok, pontosított lelőhelyek. *Studia Epigraphica Pannonica* 5 (2013) 132–134.

¹¹⁵ CIL V 611 = *InscIt X/4*, 302 és CIL V 630 – cf. *Mócsy* i. m. (5. jz.) 224 110/1.

¹¹⁶ *Wilhelm Kubitschek*, Imperium Romanum tributim discriptum. Prag – Wien – Leipzig 1889, editio anastatica Roma, 1972, 114-115; *Giovanni Forni*: Le tribù romane. Roma, 1985, 290.

¹¹⁷ *Mosser* i. m. (114. jz.) 249.

¹¹⁸ A település valószínűleg nem Carnuntum, hanem Scarbantia territóriumán, annak északnyugati perifériáján feküdt: ld. ehhez *Weber-Hiden* i. m. (55. jz.) 61.

14. kép Leithaprodersdorf/Lajtapordány (Burgenland, Eisenstadt, A), Comatus Buttonis f. *miles* sírsztéléje (Fomato i. m. [118. jz.] után)

Comatus Buttonis f. *miles* sírsztéléje (14. kép).¹¹⁹ Kelta eredetű neve alapján az elhunyt helyi, boius származású katona lehetett, aki a Kr.u. 1. század második felében vagy a 2. század elején auxiliáris katonaként szolgált a római hadseregben, majd halála után szülőföldjén temették el. A sírsztélé képmezőjében teljes alakban és frontális beállításban ábrázolták az elhunyt katonát. Comatus katonaköpenyt (*paenula*) visel, a jobb oldalán pedig egy kard látható. Az ábrázolt kard keskeny és hosszú, amely alapján valószínűleg egy Straubing-Nydam típusú lovassági karddal (*spatha*), annak is a „Newstead” altípusával azonosítható. A sírsztélé, bár másodlagos kontextusból származik, bizonyítja, hogy a jellemzően helyi kelták által lakott falusias településről a kora császárkorban katonákat soroztak a római hadsereg segédcsapataiba. Biztosan a 2. század első évtizedeire keltezhető – így nem tartozik tanulmányom szorosan vett tárgyába – M. Vinius Longinus veteranus,

¹¹⁹ Lucia Klara Formato: Die Grabstele des Comatus aus Leithaprodersdorf. Eine bisher singuläre Darstellung eines autochtonen Auxiliarsoldaten mit Schwertbewaffnung aus dem Carnuntiner Hinterland. Carnuntum Jahrbuch 2017, 127–136 (= AE 2018, 1295); Beszédes József: Római kori sírkövek Carnuntumból és városi territoriumáról. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 19. Budapest, 2020, 362–363 kat. 511.

ugyancsak egy késő római sírba beépített sírsztéléje.¹²⁰ A síremlék felirata alapján a veteránt a *legio I Adiutrix*ből bocsátották el, valószínűleg a legiónak már a Pannonia superioris állomásozása idején. Hogy Longinus helyi születésű volt, vagy csak a leithaprodersdorfi római kori településen talált magának feleséget, s ezért telepedett itt meg, nem dönthető el. Mutatja azonban, hogy a településen a 2. század folyamán legiós veteránok is éltek (vö. például a répceszemerei síremlék elhunytjával).

Következtetések

Scarbantia létrejöttét és kora császárkori virágzását elsősorban Borostyánkő út menti fekvésének köszönhetjük (1. kép). Az út a római korban a forgalmas adriai kikötővárost, Aquileiát kötötte össze a borostyán fő lelőhelyével, a Balti-tenger partjával. Pannonia provinciából a leggyorsabban ezen az úton lehetett elérni Italiát és a Földközi-tenger medencéjét. Jelentősége kezdetben elsősorban katonai volt, mivel a római hadsereg számára felvonulási útként (*via militaris*) szolgált a szomszédos germán királyságok felé. Scarbantia fontos útcsomópont volt, mivel a Borostyánkő út itt ágazott ketté. Fő nyomvonala Carnuntumba, az erről leágazó mellékága pedig Vindobonába vezetett. Mindkét település kiemelt jelentőségű katonai állomáshely volt: Carnuntumban az 1. században egy legio, míg Vindobonában legkésőbb a Flavius-kortól egy *ala milliaria* állomásozott, de elképzelhető, hogy már az 1. század első felében legiós állomáshely volt.¹²¹

A római kori Sopront Észak-Pannonia legkorábbi polgári településeként Tiberius császár uralkodása idején már római polgárok, jobbára leszerelt katonák és kereskedők laktak. Idősebb Plinius enciklopédikus művében iuliusi *oppidum*ként említi, amely elképzelhető, hogy városi jogú települést takar.¹²² A település bizonyíthatóan csak a Flavius-kortól rendelkezett városi ranggal, hivatalos neve *municipium Flavium Scarbantiensium* volt. A település gyors fejlődése, előnyös természetföldrajzi környezete mellett, elsősorban a limeshez, azon belül a carnuntumi és a vindobonai táborokhoz való közelségével magyarázható. A legiótáborok hátországában ugyanis sokáig Scarbantia volt a legközelebbi város, amely kedvező lakóhelyet kínált azoknak a kiszolgált legiós katonáknak, akik városi környezetben, de korábbi állomáshelyük közelében kívántak letelepedni. Előkerült síremlékeik¹²³ és temetkezéseik (Sopron, Csengery utca) alapján a legiós veteránok és leszármazottaik a település lakosságának jelentős százalékát adták. Az auxiliák veteránjai azonban szívesebben telepedtek meg vidéki településeken, szülőfalujukban vagy egy-

¹²⁰ AE 2011, 1010; *Beszédes* i. m. (119. jz.) 360 kat. 505.

¹²¹ *Martin Mosser*: Die römischen Truppen in Vindobona. *Fundort Wien* 8 (2005) 143–150.

¹²² *Kovács Péter*: Oppidum Scarbantia Iulia. *Antik Tanulmányok* 46 (2002) 147–191; *Kovács Péter*: Pannonia meghódítása és provinciává való szervezése. In: *Kovács Péter – Fehér Bence* (szerk.): *Fontes Pannoniae Antiquae I. Korai földrajzi írók, római hódítás kora*. Budapest, 2003, 264–299, 287–298.

¹²³ RIU 162 (*Sex. Procleius Rufus, vet. leg. XV*); RIU 185 (*L. Cotonius Campanus, vet. leg. XV Apol.*); RIU 192 (*T. Petronius Verecundus, mil. leg. XV Ap.*); RIU 193 (*P. Pompeius Colonus, vet. leg. IIII F. F.*); RIU 194 (*Salvius Aebutius, vet. leg. XV.*); RIU 197 (*M. Vibius, vet. leg. XV Apol.*).

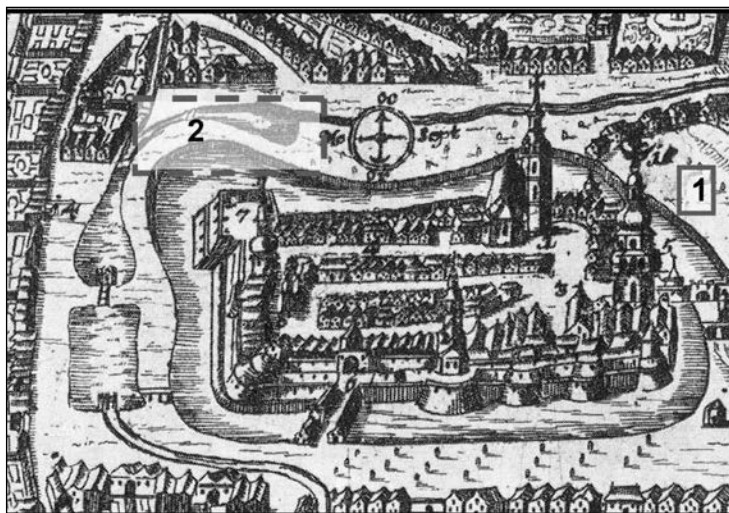
kori szolgálati helyük és csapatuk közelében. Ez a tendencia Scarbantia territóriumán is kimutatható, ahol az auxiliáris veteránok sírfeliratai és fegyveres sírjai a felvonulási utakra telepített táborok közeléből kerültek elő, Strebersdorf mellett Peresznyén, Mattersburg mellett Walbersdorfban és Katzelsdorfban. Sankt Georgen kora császárkori temetője, amelyben aktív vagy veterán auxiliáris katonák sírjait bolygatták meg, ugyancsak a Borostyánkő út mentén feküdt.

A város Borostyánkő út kereskedelmében játszott kiemelkedő szerepe is a határvidékhez és az ott állomásozó katonasághoz való közelségére vezethető vissza. Az itt megtelepedett és fiókéntézményeket működtető kereskedők az 1. században elsősorban a nagy vásárlóerővel rendelkező hadsereg ellátásából remélhettek hasznot, hiszen az őslakosság - az elit vékony rétegét leszámítva - még sokáig nem biztosított számukra fizetőképes piacot. Ugyancsak jó üzlet lehetett római importárunk Barbaricumba való közvetítése, legalább is ezt tükrözik az itáliai iparcikkekben gazdag germán-barbaricum-i temetkezések. A városban és környékén talált síremlékeken gyakran olvashatók kereskedelemről élő családok nevei, akik nem egyszer büszkén feltűntették foglalkozásukat is. Ezek a jobbára Észak-Itáliából átköltözött kereskedők tevékenységüket már akkor kiterjesztették erre a területre, amikor a katonai hódítás még be sem fejeződött. A település kialakulása tehát legalább annyira indokolható kereskedelmi jelentőségével, mint a hadsereghez való szoros kötődésével, bár mindkettő elválaszthatatlanul összefüggött egymással.¹²⁴

¹²⁴ Ezúton köszönöm mindazt a sok segítséget, amelyet kutatásaim során a Soproni Múzeum jelenlegi és egykori munkatársaitól, Gabrieli Gabriellától, Balassa Krisztinától és Polgár Pétertől kaptam.

2005-ben és 2006-ban Sopron városrégészeti kutatásaiban a tervezett mélygarázsok helyeinek előzetes feltárásai játszották a főszerepet. Sopron Város Önkormányzatának megbízása nyomán először a 2005-ben a kisvárkörületi volt piac területén, majd 2006-ban a Petőfi téren végzett előzetes feltárást (1. ábra) a Soproni Múzeum. A két ásatás eredményéről eddig csak egy vitettképes ásatási beszámolóban adtam részletesebb tájékoztatást.¹

A korábbi leletmentések régészeti megfigyeléseiből sejteni lehetett, hogy a tervezett soproni mélygarázsok építési helyének megelőző régészeti feltárásai jelentősen elősegítik Scarbantia, illetve a középkori Sopron várostérképének pontosabb felvázolását.

1. ábra. A tervezett soproni mélygarázsok előzetes régészeti feltárásainak helyszínei.

1: Kisvárkörület, 2005; 2: Petőfi tér, 2006. Alaptérkép. Michel Zacharias 1700. évi rézmetszete, Sopron madártávlati rajza (részlet). (A digitális ábrát szerkesztette. íf. Gömöri János)

¹ Gömöri János előadása 2006. október 12-én a Scarbantia Társaság szervezésében, a soproni Széchenyi palotában, MTESZ). Mindkét tervezett garázs helyének szondázó ásatása előtt, a közeli közműárkokban, a gáz-, vagy vízvezeték-építési munkáknál korábban is lehetőségek adódtak a régészeti jelenségek dokumentálására. Az előbukkanó kőfalrészletek mutatták, hogy mit várhat a régészet a tervezett garázsok helyén. Hasonlóképpen hasznos tapasztalatokat szerezhettünk a Petőfi téri gázvezeték-fektetés munkálatait dokumentálva, amikor 1982-ben római kori és középkori régészeti jelenségeket figyelhettünk meg: *Gömöri János: Sopron-Petőfi tér. Régészeti Füzetek I/36 (1983) 120–121*; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/24682>. Az 1982-ben felmért régészeti objektumokat – korszakonként – a 2006. évi Petőfi téri ásatás eredményeivel együtt ismertettük.

Legutóbb az Árpád utcai parkolóház területén² volt lehetőség nagyobb, összefüggő római kori épülettömbök alapjainak feltárására. Ennek az ásatásnak a régészeti eredményeit a szintén Árpád utcai Ikva Áruház³ helyén dokumentált római kori épületmaradványokkal összemérve, fontos tanulságokat lehet majd levonni a Scarbantia fórumától kivezető Ny–K-i főút (*Decumanus maximus*) melletti, Ikva-parti római kori külvárosról.

Tervezett mélygarázs a Várkerületen: előzetes feltárás, 2005.

2005. október 3. és november 29. között e sorok írója vezetésével a Várkerület 16–20. számú lakóházak előtti területen, a parkolóban a Soproni Múzeum próbafeltárást végzett. A szondázó ásatás a tervezett mélygarázs előkészítési munkáihoz szolgáltatott adatokat. A kutatószelvényt úgy tűztük ki, hogy a várostorony mellett, az É-i római városkapuban és a Várkerület 19. számú lakóház kapualjában és udvarán már dokumentált scarbantiai főút (a *Cardo maximus*), a Borostyánkő út itteni szakaszát is hitelesíthessük. Illetve ke-restük az 1986-ban (közműárkokban) dokumentált középkori házak további részleteit is. A 19. századi piac területén 1912 körül épült „Húscsarnok”⁴ két oldalfalát is azonosíthattuk a kutatószelvényünkben.

A római kori főút sóderreteges alapozása (2. ábra B) -350 cm, mélységben került elő a 2005–2022 évi térszinttől (az autóparkoló aszfaltjától mérve). A mélygarázs megépítésére nem került sor az igen intenzív beépítettség miatt. A többször átépített 14–15. századi házak romjai között szép középkori leletek is előkerültek, például téglalapformájú, szürke kályhacsempé, díszedény állatfejes kiöntőcsöve, kovácsoltvas szőlőmetsző kés, csontból faragott bogozó szerszám.⁵

2007-ben Gabrieli Gabriella szintén a parkolóban – régészeti szakfelügyelet során – újabb kőfalmaradványokat tárt fel, amelyeket a 2005-ben dokumentált középkori épületrészletekkel együtt újra értékelték, levéltári adatokat is hasznosítva a Kovácsszer (*Schmiedgasse*) középkori házsora meghatározásához és a belső külvárosból nyugat felé nyíló „Kőkapu” helyének feltételes azonosításához.⁶

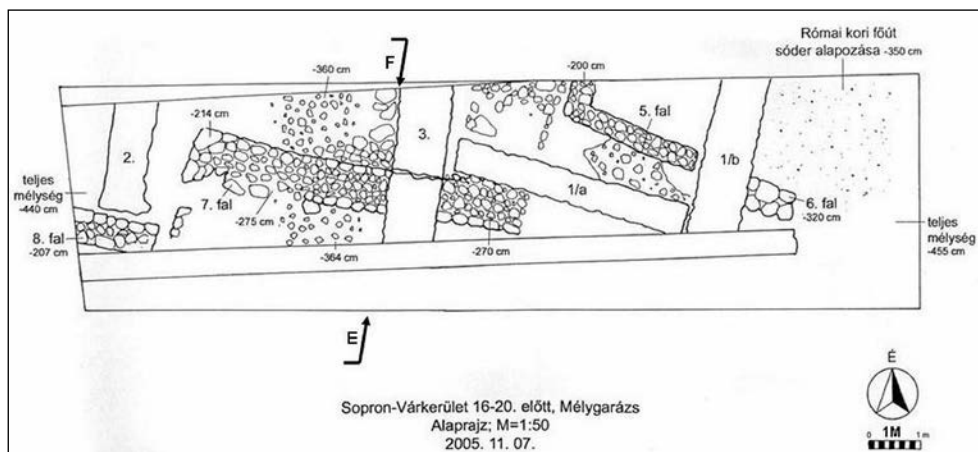
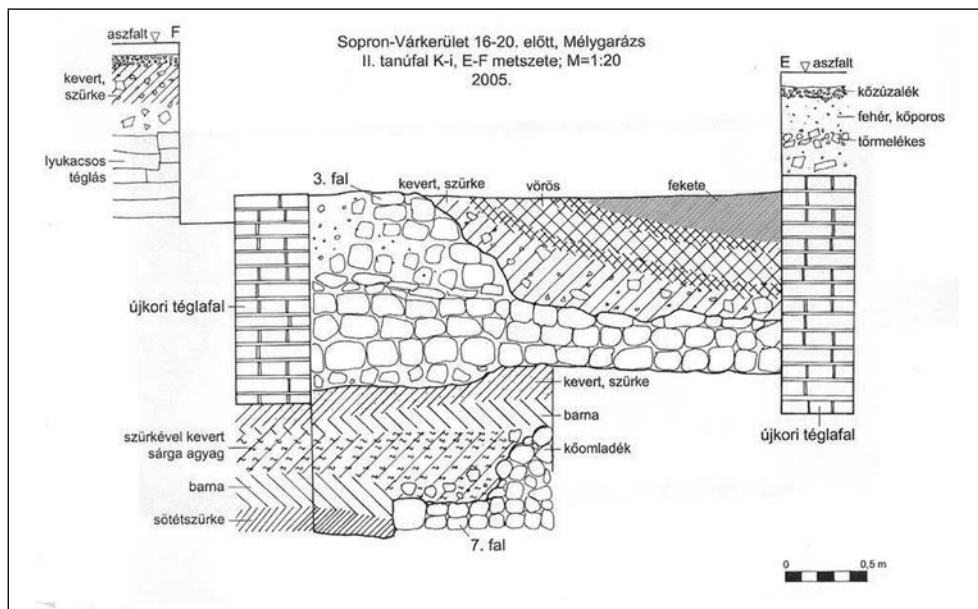
² 2017, ásatásvezető: Györke Réka. a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum munkatársa. <https://cyberpress.hu/regeszeti-kincseket-leletek-az-uj-parkolohaz-területen/> <https://www.sopronmedia.hu/cikkek/regeszeti-leleteket-talaltak-az-arpad-utcaban-galeria> (letöltés 2022.03. 21.)

³ Gömöri János: Scarbantia fazekastelepe és a város melletti római kori tégláégető kemencék. Potters' settlement in Scarbantia and the Roman brick kilns nearby. In: *Iparrégészet II. Research in Industrial Archaeology and Archaeometry in Hungary*. Szerk. Gömöri János, Veszprém, 1984, 111–137 (a továbbiakban: *Gömöri* 1984).

⁴ A lebontott tégláépület fényképeit (Fotó: Angyalfi Andor, 1925; illetve Diebold Károly, 1934) Bolodár Zoltán fotótárvezető 2020. július 17-én tette közzé a Soproni Múzeum „Régiségtár” c. internetes sorozatában. A régészeti szonda tehát a Várkerület átalakításakor lebontott piaci húscsarnok területére esett.

⁵ Gömöri János: Két késő középkori soproni tímárműhely. Archaeological remains of two late medieval tanneries... In: *Csont és bőr. Bone and Leather. History, archaeology and ethnography of crafts utilizing raw materials from animals* (szerk.: Gömöri János – Kőrösi Andrea). Budapest, 2010, 205–213., 5. kép, kecskeszarvból faragott 15. századi csontszerszám a mélygarázs helyének régészeti szondázásából.

⁶ Gabrieli Gabriella – Nemes András: Adatok és feltételezések a Kovácsszer helyrajzához. *Soproni Szemle* 62. (2008) 3. szám, 226–237., 4.–5. kép.

2. ábra. Középkori házak maradványai és Scarbantiai római kori főútja egy szakaszának sóderalapozása (-350 cm). A: A kutatósonda II. tanúfalának metszetraja. A két újkori téglafal a metszet szélén az 1912 körül épült „Húscsarnok” pincéjének É-i és D-i fala; B: Alaprajz: a Kisvárkerületre tervezett mélygarázs helyének régészeti szondázása, 2005. (Felmérések: Gömöri János, Soproni Múzeum)

A Petőfi téri mélygarázs tervezett helyének régészeti vizsgálata

A Petőfi tér korábbi közműépítési munkáinál⁷ folytatott régészeti megfigyelésekből már a 2006. évi régészeti feltárás előtt arra következtethettünk, hogy a terület a római kori Scarbantia, majd a középkori Sopron külvárosi részeként mindkét korszakban szinte folyamatosan lakott volt. Ugyanakkor a régészeti emlékeket nagyobb területen kitermelhették a tóásók az 1618-tól az 1830-as évekig bizonyíthatóan itt létezett tómeder kialakításakor. Egyik ásatási célkitűzésünk volt a metszeteken ábrázolt tómeder szélének és mélységének meghatározása.

Az előzetes jelentésben így három szakaszban mutatom be az eredményeket: I: Római kori és középkori emlékek a 17. század elejéig; II: A víztározó- és halastó korszaka, a tó 19. század elei feltöltéséig; III. Az újkori tér kialakításának városrégészeti nyomai, 1841-től 1942-ig.

A soproni Petőfi tér lemélyített területén 1300 m² felületet kutattunk át,⁸ átlagosan 250 cm mélységig, ahol a római kori objektumok jelentkeztek. A 17. századi tó egykori kiterjedésének és mélységének vizsgálatokor -380–400 centiméterre is leástunk néhány kutatóárokban. 17–19. századi objektumok, (főleg a középkori városárkot vízzel ellátó csatornák), néhány középkori gödör- és kemencemaradvány mellett római kori ház részletét és kemencéket tártunk fel. Dokumentáltuk a II. világháború idején légvédelmi telefonközpont céljára épített betonbunkert is. A feltárt régészeti jelenségeket a szokásos kronológiai sorrendben ismertetem a római kortól az újkori városrégészeti emlékekig.

I: Római kori és középkori emlékek a 17. század elejéig

Római kor

Római kori települési nyomok csak a kutatási terület Ny-i szélén, a 17–18. századi metszeteken is ábrázolt víztározó tó medrétől nyugatra kerültek elő.⁹(3. ábra)

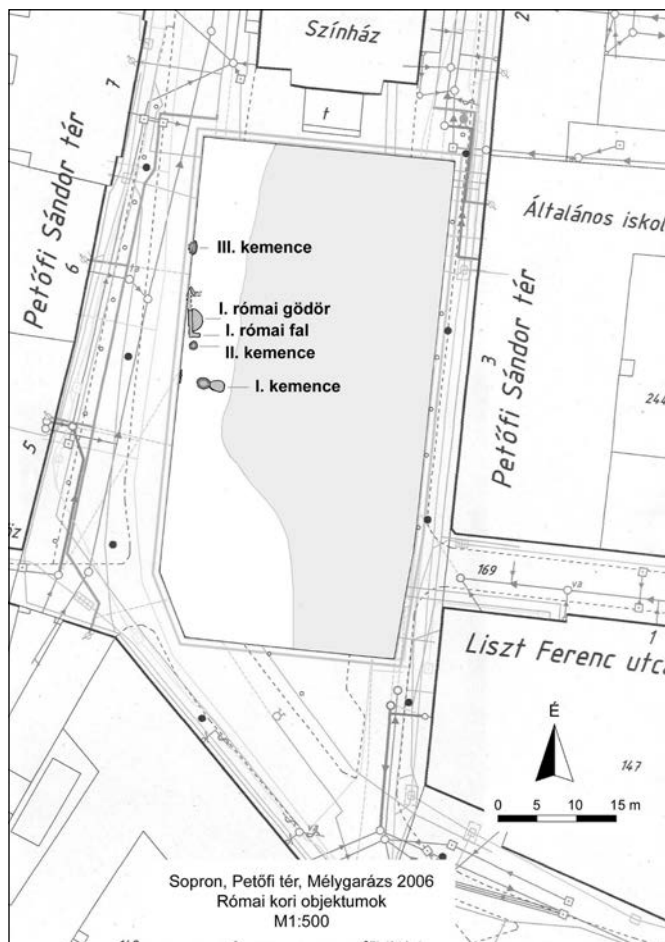
I. kemence

250 cm mélyen jelentkezett a földbemélyített I. kemence kerekded faltja, mint körformájú, erősen vörösré égett elszíneződés (4. ábra). A kemence tűztere átlagosan 120 cm átmérőjű a felső megmaradt szintjén, alul a körtealakú belső tér miatt átlag 15–20 cm-rel

⁷ Gömöri János: Petőfi tér. Régészeti örökségvédelmi hatástanulmány (2006. április 14). Soproni Múzeum Régészeti Adattára (a továbbiakban: SoM RA).

⁸ A mélygarázs helyén 2006. máj. 15-én a térburkolat aszfaltjának feltörésével kezdődtek el a garázsépítés előkészítő munkái. A kivitelező RAPO-BAU KFT-vel a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága ezen a napon kötött megállapodást, amely szerint a munkaterületen – a földmunkákkal összehangolt ütemben – egyidejűleg az előzetes régészeti feltárást is megkezdhetette a Soproni Múzeum, e sorok írójának vezetésével.

⁹ Hasznos tapasztalatokat szerezhettünk a Petőfi téri gázvezeték-fektetés munkálatait dokumentálva, amikor 1982-ben római kori és középkori régészeti jelenségeket figyelhettünk meg a Petőfi tér 5. és 6. számú épületei elő: Gömöri János: Sopron-Petőfi tér. Régészeti Füzetek I/36 (1983), 120–121. (Az 1982-ben felmért régészeti objektumokat – korszakonként – a 2006. évi Petőfi téri ásatás eredményeivel együtt ismertetem.) <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/24682>, letöltés: 2022. július 9.

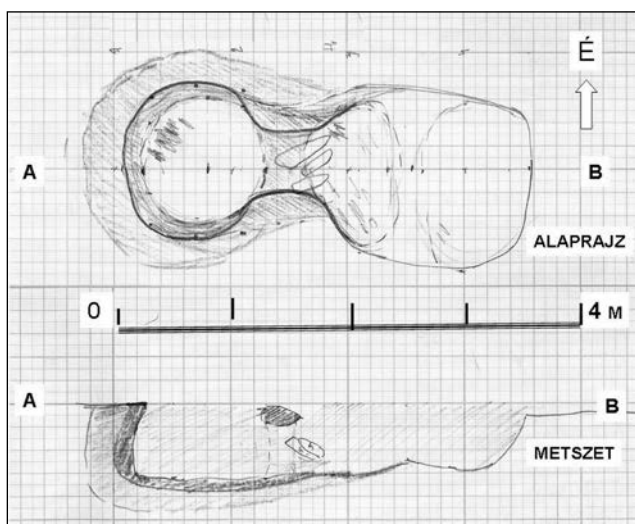

3. ábra. Sopron, Petőfi tér: a mélygarázs helyén feltárt római kori objektumok helyzete a terület geodéziai felmérésén. (Felmérés: Gömöri János, Soproni Múzeum és Göbolyös Mihály a digitális ábra készítője)

szélesebb. Az ívesen befelé hajló kemenceoldalok megmaradt belső magassága 60 cm. A kemenceszáj (tüzelőnyílás) nagyjából épségben megmaradt, magassága 40 cm, szélessége átlag 50 cm. Az egész objektum: a kemence és a tüzelőgödör együttes hossza 480 cm, ebből a két kisebb mélyedéssel tagolt tüzelőgödör hosszabbik, vagyis K–Ny irányú átmérője 180 cm. Az erősen faszenes feltöltésű tüzelőgödörnek a kemenceszáj előtti mélyebb részén 80 cm szélességben kiégett a munkagödör alja, ide valószínűleg kikaparhatták a paraszt a kemenvéből és esetleg a kemenceszáj előtt is főzhetek, süthettek. (5. ábra) Mivel rostélytöredéket nem találtunk a kemence közelében, feltételezem, hogy az objektum szabadtéri sütés és fűzés céljaira szolgálhatott, Feltöltésében kevés, szürke fazéktöredék és sárga cserépkorsók darabjai voltak, az objektum szintviszonyai alapján is a római korba keltezhető.

4. ábra. Az I. római kori kemence feltárás közben, kelet felől, mellette a feltöltésében talált római kori cseréptöredékek. A mérőrúd egy egysége: 20 cm. (Fotó: Gömöri János, Soproni Múzeum)

5. ábra. Sopron, Petőfi tér: I. kemence ásatási felmérése.
(Felmérés: Gömöri János, Soproni Múzeum és Göbolyös Mihály)

II. kemence

A földbe vájt, kerekded formájú kemence egy 2–3. századi kőépület DK-i sarka mellé épült, a korábbi római kori feltöltési rétegekbe mélyítve. A körte alakú tüzelőtér legnagyobb belső átmérője: 110 cm.

Feltöltésében vastag fekete égésréteget találtunk, amely vagy növényi eredetű tüzelőanyag tökéletlen égéséből, vagy utólagos feltöltésből maradt meg. A fekete égett réteg

főlé volt beomolva a kemence oldalának felső része, vagy a boltozata. A kemence oldala erősen vörösre égett, viszont a tűzhely alja nem volt vastagon kiégve, így lehet, hogy füstölő kemence volt, amelyet huzamosabb ideig használhattak.

A II. kemence alja 20–30 centiméterrel magasabb szinten volt az I. kemence tüzelőterének aljától. A kemence mellett agyaggyerő gödör került elő, amelyet részben még a római korban feltöltöttek a közeli fazekastelep hulladékaival. Ez a kemence is munkagödörrel épült, munkagödre az I. kemencéhez hasonlóan K felé volt.

6. ábra. Sopron, Petőfi tér: II. római kori kemence. Feltöltésében nem hamu, hanem a tökéletlen égésből maradt elszenesedett növényi maradványok fekete rétegei láthatók. Lépték: egységenként 20 cm. (Fotó kelet felől: Gömöri János, Soproni Múzeum)

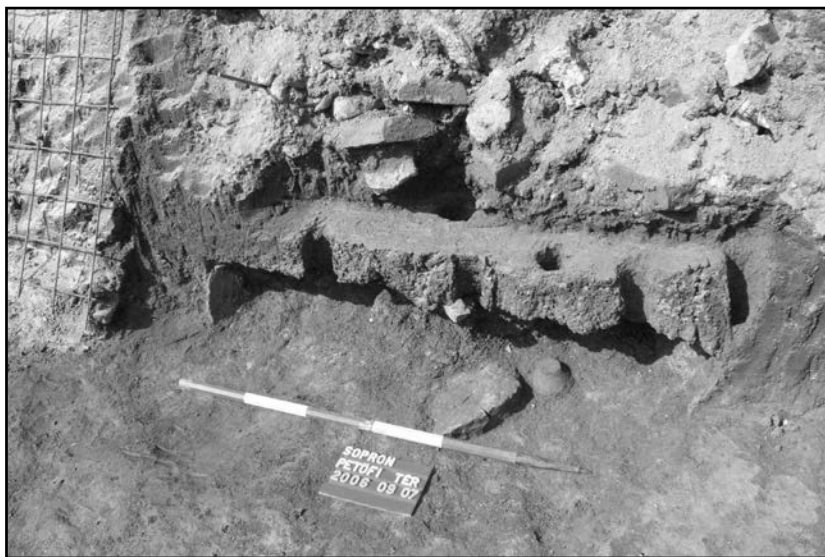
7. ábra. A II. kemence az I. római kori kőépület dél-nyugati sarkánál. A kőfal alatt a fazekas telep egyik hulladékgyerőrének metszete látható. (A mérőlécek egysége 20 cm) (Fotó: Gömöri János, Soproni Múzeum.)

A rétegtani megfigyelések alapján a római kori kőépület későbbi a – III. (fazekas) kemence közelsége miatt joggal feltételezhető itteni – fazekastelepnél. Ugyanis a római kori kőépület É–D-i irányú, habarcsba rakott kőfala az egyik, kemencetöredékekkel és cserépdarabokkal feltöltött agyagnyerő gödör fölé épült (7. ábra). A II. kemence alja a római kori kőépület alapozási mélységével hozzávetőlegesen egy mélységben volt. Az épület DNy-i sarkához, a déli fal mellé később ásták be ezt a kemencét.

III. kemence

A fazekas kemence rostélya 210 cm mélyen, az építési munkagödör nyugati oldalának gépi kialakításakor, az enyhén rézsűsre nyesett földfal metszetében bukkant elő. Az erősen vörösre égett objektum átmérője észak–déli irányban 190 cm, a 10–12 cm átmérőjű kerek lyukakkal átfurkált agyagrostély 20–25 cm vastag, az északi ívnél 30 cm vastag a kemencefalhoz való felfekvésénél. Feltehetően hasonló, vastosabb kiképzéssel csatlakozott a vízszintesre kialakított rostély, körben a kemence oldalfalához. A tüzelőtér hőjét a rostély feletti égetőtérbe átvezető lyukakat egymástól nem szabályos távolságokra, de hozzávetőlegesen 30 centiméterre alakították ki.

A tüzelőtér belmagassága a feltárt részen 35–40 cm, de a kemence közepe felé feltehetően tágasabb. A tüzelőtér közepén állhatott nagyobb, agyagba rakott kövekből épített rostélytartó pillér, de feltehetően a kemencefalak közelében is voltak támasztékok, hasonló kivitelezésben, de nem egészen a kemencefal mellé építve. Erre a tüzelőtér feltárható, keleti részén találtunk példát.

8. ábra. Sopron, Petőfi tér: III. római kori fazekaskemence. Az agyagrostély metszetben. A kerek alaprajzú kemence égetőtérének ívét jól kirajzolja az mérőrúd előtti vörösre égett sáv. Lépték: a mérőrúd egységeként 20 cm (Fotó Gömri János, Soproni Múzeum.)

A kemence szájnyílása és munkagödre dél felé volt, ezeket kemencerészeket csak metszetben azonosíthattuk, mert statikai okokból nem lehetett a kemence egész felületét feltárni. Ugyanis 10 cm-rel a rostély felett már újkori téglákkal kevert laza, törmelékes betöltés egy közeli közműárkot jelzett. Azt megállapíthattuk, hogy a feltárható szakaszon (tehát a kerek formájú kemence egyharmadán) az elmetszett rostély átmérője, (vagyis hossza a metszetrajzon) 160 cm (8. ábra). Ha a kemence tanulmányozható alaprajzi kör-szeletét kiegészítjük, a kemencetér belső átmérőjét hozzávetőlegesen 200 centiméternyi-nek feltételezhetjük. A kemence oldalai 10 centiméternyi vastagon vörösre égtek. Nem olyan erősen, de a tüzelőtér alja és a kemenceszáj (tüzelőnyílás) előtti munkagödör-szakasz is kiégett, utóbbi 40–50 cm átmérőjű felületen. A kemence mélységi szintjei összhangban vannak a szűkebb körzete római kori objektumainak mérési adataival.¹⁰

Scarbantia római kori fazekasműhelyei

A kutatás jelenlegi állása szerint Scarbantiában három városszéli fazekasnegyedet ismerünk.¹¹ Mindhárom helyen a Scarbantiából kivezető utak mellett, a római kori temetők közelében található az edényégető kemencék (9. ábra). Esetenként a korábbi vagy későbbi elhagyott temetők helyén létesültek a városszéli fazekas-ipartelepek. A soproni medence kiváló minőségű bádeni agyagrétegeit a fazekasokhoz hasonlóan a római kori téglavető is használták. A közeli villagazdaságok tégláégető kemencéit nem számítva, három helyen dokumentáltak a soproni régészek tégláégető kemencéket.¹²

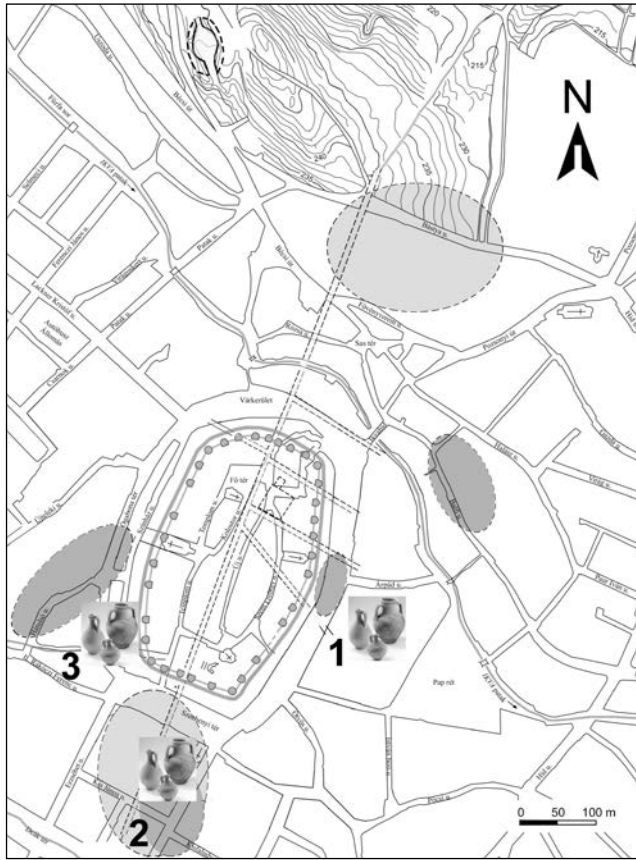
Előzetesen, a Petőfi téri ásatás kerámialeleteinek tipológiai kiértékelése előtt, a római kori objektumok szuperpozícióiból következtetve az alábbi relatív kronológiai képet vázolhatjuk fel, hasznosítva az 1982 évi Petőfi téri közműárkokban megfigyelt régészeti jelenések szintadatait¹³ is.

¹⁰ A római út a 19. bástya mellett (Liszt Ferenc Konferenciaközpont, 2002): -200 cm; római kori épület terrazzo padlója, (Petőfi tér 6. számú ház előtt, közműárkokban 1982): -180 cm.

¹¹ *Gömöri János: A kézművesség emlékei.* In: Magyar régészet az ezredfordulón. (Szerk.: Visy Zsolt). Budapest, 2003. 243–247.; *Gömöri János: Scarbantia.* In: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I, (Herausgegeben von Marjeta Sašel Kos). Situla 41. Ljubljana 2003. 81–92. Ezekben az összefoglalókban még csak az Árpád utcai, (Ikva áruháza alatti) és a Széchenyi téri (Posta, Digitális telefonközpont alatti) fazekas kemencék tipológiáját, és kormeghatározásait ismertettük.

¹² A Borostyánkő út (*Cardo maximus*) Savaria felé kivezető szakasza mellett, Harka közelében: *Gömöri 1984.*; Gabrieli Gabriella és Zambó Julia Scarbantiától D-re, a Borostyánkő út Savaria felől bevezető szakasza közelében tárta fel egy (még közvetlenül) tégláégető maradványait, a József Attila u. és a Felsőbüki Nagy Pál u. melletti korábbi sportpálya lakóházsorokkal való beépítése előtt. A Petőfi téri ipartelep szempontjából fontos a már említett Ógabona téri késő római temető közelében, Gabrieli Gabriella ásatásán előkerült tégláégető kemence maradványa. (Régészeti Kutatások Magyarországon, i. m. 2002. 267).

¹³ 1982-ben a Petőfi tér 6. számú ház előtt, az úttest K-i szélén -180 cm mélyen egy római kori épület belsejének padlóburkolata, fehér terrazzo-réteg került elő egy közműárkokban, alatta korai római gödör volt, sok kerámiával, köztük terra sigillata töredékekkel. A gödör alja -300 m mélységben volt. Az 1–2. században tehát a római kori település a Petőfi tér területére is kiterjedt. A római leletek itt nincsenek olyan mélyen, mint a fórumnál megfigyelt régészeti jelenségek. (Gömöri János jelentése közműárkokban feltárt leletekről. SoM RA 615.)

9. ábra. Scarbantia, Sopron római kori fazekasműhelyei. 1: Árpád u., Ikva áruház alatt; 2: Széchenyi tér és Kiss János u. között (a „Digitális telefonközpont” épülete alatt); 3: Széchenyi tér (a mélygarázs építési göd-rének nyugati szélén). (A digitális ábrát szerkesztette: ifj. Gömöri János)

A: 1–2. századi fazekasnegyed hulladékgödrei (1982 és 2006) és egy nagyméretű kerek, agyagrostélyos fazekaskemence (2006, III, kemence).

B: 2–3. századi római kori kőépületek terrazzo padlóval (1982), részben a fazekastelep maradványai fölé építve (1982, 2006).

C: 2–3. század utáni, római kori külső kemencék (I. és II. kemence, 2006), ezek pontosabb rendeltetése és kormeghatározása a leletanyag¹⁴ elmélyültebb értékelése után ad-

¹⁴ Jelen előzetes jelentés készítésének időszakában a Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteményét máshová költöztették a Fő téri „Múzeum negyed” kialakítási munkálatai miatt, ezért a 2006. évi ásatásom dokumentumait és raktárban őrzött régészeti leleteit nem volt módomban kézbe venni. Jelen előzetes közlemény az archívumomban őrzött dokumentummásolatok régészeti adataira épül. A Petőfi téri ásatás közben nyugdíjaztak, de a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumi Igazgatóság engedélyezte a terepi munkavégzést a Petőfi téri ásatás befejezéséig.

ható meg. Kérdés, hogy nem a 4. századi városfalon kívüli, hozzávetőlegesen a Hátulsó utcái¹⁵ és a Ógabona téri¹⁶ késő római temető használatának időszakára keltezhető-e ezek a városfalon kívüli, „út menti” kemencék? És vajon nem ástak-e már a római korban is vízvezetékét a mai Ágfalva és Bánfalva római villagazdaságai felől a nagy fürdőhöz bevezető út¹⁷ mellé?

Várható volt, hogy előkerül annak a római útnak a nyugatabbi folytatása, amelynek burkolatát a Liszt Ferenc Kulturális Központ sarkánál -200 cm mélységben feltártuk. Ez az út a Petőfi tér irányába haladt a Liszt Ferenc utca vonalától alig eltérő, enyhén ferde irányban.¹⁸

2006 évi ásatásunkon megfigyelhettük, hogy a 17–18. századi tómeder déli részén, a Bánfalvi-patak befolyásánál, egymásra rakódott homokos hordalékos rétegek feküdtek a tó alján, itt 4 méter mélyen már a talajvíz is feljött. Ezen a részen kellett volna vezetnie, (hozzávetőlegesen 2 méter mélységben) annak a Ny–K-i irányú római útnak,¹⁹ amelynek iránya²⁰ ismertté vált a Liszt Ferenc Kulturális Központ ÉK-i sarkánál folytatott előzetes feltárás alkalmával. Erre az útra a 2002-ben feltárt szakaszon hosszában ráépült a 4. századi római erődítmény déli falának egyik szakasza, az erőd DNy-i kerek saroktoronyától (19. bástya) a Templom utca alatt felárt, (majd az útburkolatban felszínen jelezett) vasaló alakú bástyáig (18. bástya). A Liszt Ferenc utca aszfaltburkolatától lefelé mérve átlag 200 cm mélyen volt az út, így a két nagyobb régészeti szondában, szegélyköveivel együtt közel 8–10 méteres összefüggő egyenes útszakaszt hitelesen rekonstruálhatunk. A római út azonban 2006-ban a mélygarázs tervezett helyén már nem került elő, feltehetően a 17. században elásták a tó nagy gödrével.²¹ Feltételezhető viszont, hogy itt vezethetett ki

¹⁵ Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulsó utcában. Soproni Szemle 21 (1967), 245–253.

¹⁶ Gabrieli Gabriella: Sopron, Ógabona tér 44–46. Régészeti Kutatások Magyarországon, 2002. 267.

¹⁷ Gömöri János: A múlt jelei a Konferenciaközpont melletti útburkolatban. Várhely 8, 2002. 4. sz. 77–82. (a továbbiakban: Gömöri 2002a).

¹⁸ Gömöri 2002a.

¹⁹ Gömöri 2002a.

²⁰ A római út a Liszt Ferenc utca irányát tekintve kissé ferdén halad Ny felé a mai Liszt Ferenc utca alatt és a Petőfi tér 3. épület DNy-i sarkánál érné el a mélygarázs építési gödrét, az ásatási területünket. Ebben az irányban a tómeder iszapos rétegének alját kutatóárkainkkal 4 méter mélységig vizsgáltuk, A római út feltételezett irányát jelöli: Gömöri János: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2002, 13. 3. kép (a továbbiakban: Gömöri 2002b); Gömöri 2002a, 79. és 81. o. alaprajza a 18. és 19. bástya között feltárt útszakaszról.

²¹ A 2006 évi kutatáskor a nyesett szintet -250 cm–280 cm közötti mélységben alakítottuk ki. 250 cm mélységben tünt elő az I. kemence égett foltja (ettől némileg fentebb lehetett az eredei római kori járósínt, amely a Liszt Ferenc utcában 200 cm mélységben megtalált római út szintjével hozzávetőlegesen megegyezhetett. A tófenék kutatásánál az I. kemencénél mért, -250 cm római kori szintből lemélyítve a tó alsó, iszapos rétegét átlagosan még további -70 centimétert mélyítve értük el, A fekete iszapréteg felső szintje a fa- és csontleletekkel tehát a 2006. évi utca- és térszíntől -315– -320 cm mélyen feküdt. Az iszap alatt. 380 cm mélyen, szürke agyagréteggént jelentkezett a tó alja. Figyelembe véve a bogárhátra épített római kori úttest középső, legmagasabb pontjának 2002-ben hitelesen mért felső szintjét, látható, hogy a tavat közel két méterrel mélyebre ásaták a római út mélységénél.

Scarbantiából nyugat és dél-nyugat felé a 2002-ben felfedezett fontos út, amely mellé a fazekasok felépíthették műhelyeiket. Így a római villagazdaságokból érkezők, terményeikkel piacozók, a város Ny-i szélén, hazafelé menet megvásárolhatták a szükséges cserépedényeket, fazekakat, korsókat. Nyugati irányból, a római villagazdaságok felől nem csak a piacok miatt lehetett nagy forgalma ennek az útnak, amely a scarbantiai fürdő,²² a *thermae* létesítményei irányába vezetett. Scarbantia, mint a körzet városcentruma, az amfiteátrumával és nagy fürdőjével a kellemes időtöltések, a szórakozás és a pihentető kikapcsolódás kedvelt helye lehetett, hasonlóan a látogatókat vonzó mai Sopronhoz.

A helyi lakosok ezen az úton is megközelíthették a város nyugati szélén fekvő temetőt, amelynek területén (a Hátulsó utcában)²³ a főleg a késő római korban (is) temetkeztek. A temető sírjait az Ógabona téren (a korábbi Húsgyár helyén) is feltárták az oda tervezett társasházak nagy garázsai helyén.²⁴ a római kori temetőrészlet mellett Scarbantia városszéli ipartelepének objektumait dokumentálták az ásatáson.

Miután a IV. század elején Scarbantia erődfalait felépítették, amellyel lezárták ezt a Liszt Ferenc Konferencia Központnál megfigyelt utat, a nyugati külváros-rész is elsovadhatott, a nyugati temető megközelítését pedig az arrafelé nyitott gyalogos kapu²⁵ tette lehetővé.

Középkor

1982-ben a Petőfi tér 6. számú ház előtt, (a ház utcai falsíkjától 13,40 méter távolságra az úttesten lemélyített közműárokban) két, 120 cm átmérőjű középkori kenyérsütő kemence metszete látszott az árok oldalában a római kori terrazzó padló felett. Ezek a kemencék a kerámialeletekből következtetve a 2006-ban feltárt kúttal együtt a 13–14. századból

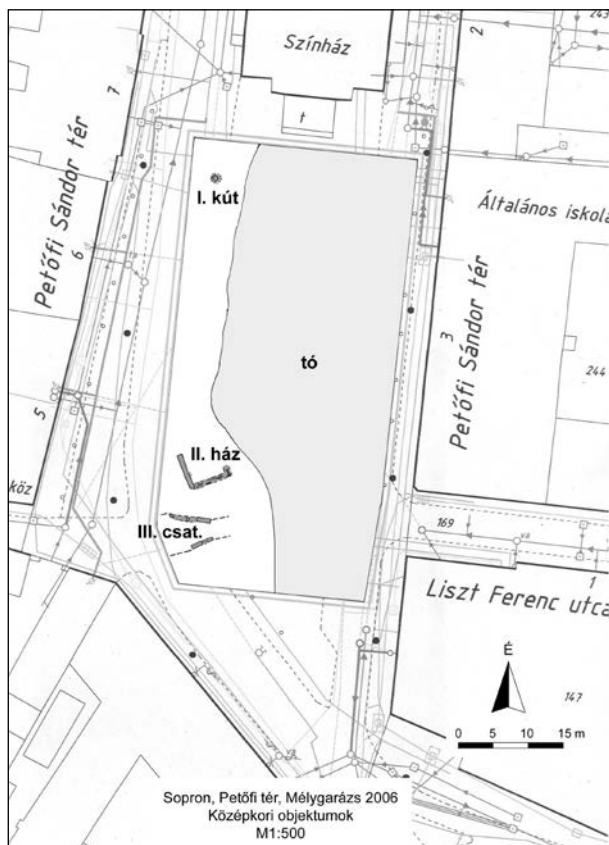
²² A Szent Orsolya-iskola pincéjében feltárt romokról: Kiss Ákos: A soproni egykori Orsolya-rendi iskolaépület alatti császárkori épületmaradványok. Arrabona 31–33 (1994), 19–48.; Fényes Gabriella: Sopron római kori fürdője az Orsolya tér 3. szám alatt. Arrabona. Múzeumi közlemények 45/1. (2007), 73–96.

²³ Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulsó utcában. Soproni Szemle 21 (1967), 245–253.

²⁴ Gabrieli Gabriella: Sopron, Ógabona tér 44–46. Régészeti Kutatások Magyarországon, 2002, 267. Késő római kori temető sírjait és más korszakok objektumait tárták fel. A területen feltártak még „két kora vaskori gödröt és egy római téglaegető kemence maradványát” is. „Az épületek földszintjén végzett kutatások Árpád-kori településnyomokat eredményeztek – padlószintek, cölöplyukak, cserepek és egy 18. századi kovácsműhely.” Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/63096>, (Letöltés 2021. február 8.). A téglaegető kemence azért is fontos objektum, mert a Petőfi téren 2006-ban általunk feltárt fazekas kemencével együtt Scarbantia nyugati ipartelepének kiterjedésére nyújthat támpontot. Felvetődik a kérdés, hogy a Petőfi tér alatti tó medre helyén a római korban eredetileg nem lehetettek-e az ipartelephez tartozó nagyobb agyagbánya-gödrök, amelyeknek feltöltését részben már az Árpád-kori ispáni vár sáncába hordott földanyaggal kitermelték, majd az 1618-ban itt kialakított víztározó- és halastó ásásakor tűntek el a korábbi korszakok régészeti maradványai?

²⁵ Gömöri 2002b, 82., 32. és 33. képek. Ez a (kitörő)kapu a Színház u. 29. és a Templom utca 14. közötti római városfalba volt beépítve; Hasonlóképpen a (ma is látható) kelet felé nyíló gyalogkapuhoz, amely előtt szintén későrómai temetkezéseket találtak. Póczy Klára: Scarbantia. A római kori Sopron. Budapest, 1977, 143–148, 9. kép.

származnak. A kemenceszinteket -150–160 cm mélyen találtuk meg a közműárok oldalfalában. Az egyik kemencét többször átépítették, tehát itt a városárok mellett huzamosabb ideig középkori külvárosi településrész lehetett. A kemencék közelében, ugyanebben a mélységben É felé mintegy 5–6 méter hosszan faszénrétegek voltak, amelyek az itteni épület leégésére utalhatnak, vagy egyszerűen a kemencék üzemeltetésével lehettek kapcsolatban.²⁶ 2006-ban a mélygarázs építési gödrében, a 17. századi a tómeder nyugati szélén további középkori objektumokat tártunk fel, épületalpozást, kutat, a Bánfalvi patak csatornájának részletét, illetve a korábbi agyagbányagödörként funkcionáló tómeder nyugati szélét határoztuk meg (10. ábra).

10. ábra. I: Középkori kút, II: épületalpozások, III: a Bánfalvi patak csatornájának részlete, illetve a korábban agyagbányagödörként funkcionáló 17. századi tómeder nyugati szélének meghatározása. (Felmérések Göbolyös Mihály és Gömöri János, Soproni Múzeum; digitália alaprajz: Göbolyös Mihály)

²⁶ Gömöri János: Sopron Petőfi tér. Örökségvédelmi hatástanulmány 2006. SoM RA.

11. ábra. Sopron, Petőfi tér: középkori kút kőfalazattal. A kútkaá alatti csapolt ácsolattal. (Lépték: A mérőrúd egységéenként 20 cm). (Fotó: Gömöri János, Soproni Múzeum)

Középkori kút

Az építési munkagödör ÉNy-i felén egy középkori kút (10. ábra: I.) került elő. a kútakna hengeres formájú és kőrakással készült. Az egykori középkori járószint közelében, a kút szögletes kávájának alsó két vízszintes karósora keskeny faácsolatként került elő. A felső keskeny sávban a favázás megerősítés sarkainál csapolás nyomait lehetett megfigyelni (11. ábra).

A kút alján a fazéktöredékek mellett – soproni vonatkozásban – tipikus,²⁷ 13–14. századi kancsók töredékei heverték, több cserépkancsó restaurálható, illetve rekonstruálható lesz.

Középkori ház

A késői Árpád-korban a tér Ny-i oldalának házai részben a mai úttest alá estek, amint azt a közműárókban, 1982-ben megfigyelhettük. Középkori kemence és épületrészletek, innen távolabb, a Hosszúsoron (Rákóczi utca) is előkerültek. 2006-ban egy „Fachwerk” típusú, 13–14. századi építmény részletét is feltártuk, ennek Ny-i fala kőből épült, a többi fala gerendavázis szerkezetű és nyersanyag-téglás felépítésű volt. (10. ábra II.). A középkori kőépület részlete az építési munkagödör gépi mélyítésekor, a DNy-i részen került elő (12. ábra).

²⁷ Például a szürke és vörös cserépkancsók soproni analógiái: *Holl Imre*: Sopron középkori városfalai. I. Archaeologiai Értesítő 94. (1967), 155–183., 162. old. 10. kép 21. kancsó, 13/14. század fordulója körüli osztrák import. (A Hátsókapu DNy-i oldalán húzódó felső falszoros 4. rétegéből).; *Gömöri János*: A soproni középkori zsinagóga régészeti kutatása. Soproni Szemle 33. (1979), 222–242: Füles kancsók a kútszerű mikve (Új u. 22) feltöltéséből a 13/14. századból (6. kép 6 és 7).

12. ábra. Sopron, Petőfi tér: a középkori ház (II.), vagy malom falmaradványa, K-i irányból nézve.
(Fotó: Gömöri János, Soproni Múzeum)

Középkori csatorna (10. ábra III) és 17–18. századi dorongút

1982 novemberében és decemberében a figyelemmel kísértük a Petőfi téri közműépítési, gázvezeték fektető munkákat. A Bánfalvi patak késő-középkori csatornája, az Iskola köz (ma Pejácsevich köz) irányából vezette a vizet a városárokhoz, a mai Liszt Ferenc utca irányába. A csatorna a közműárok oldalában metszetben tűnt elő. Rábontás nélkül, -273 cm mélységig mélyítettünk a közműárokban az átvágott középkori csatornánál, amely belül mérve két méter széles. Kőfalai 80–90 cm vastagok, a kövek belül agyagba, kívül habarcsba vannak rakva (alaprajza és metszete a 20. ábrán). Keletebbi szakaszát a mélygarázs munkagödörében, 2006-ban is feltártuk. A csatornának két periódusa figyelhető meg. A kerámialeletek alapján a korábbi a feltehetően a 16. században, a későbbi a 17–18. században épült. A fal omlékonysága miatt mélyebbre nem áshattunk, így nem derült ki, hogy a római korban is itt jött-e a vízvezeték a városi fürdőhöz. Ezt az átboltozott csatornát az 1700. évi városábrázolás is feltünteti.

A Petőfi téren 1982-ben talált dorongút a mai Széchenyi tér helyén egykor volt 17. századi halastavakat tápláló csatorna D-i szélén vezetett, a mai tér aszfaltszintjétől mérve 160 cm mélyen.²⁸ A dorongok (különböző vastagságú tölgyfaágak) egymással párhuzamosan, az útra merőlegesen feküdtek. Az árok alján 6 m hosszan bontottuk ki az utat. A dorongok egymástól 5–20 cm távolságban voltak, köztük kavics és tört kövek letaposott, ledöngölt rétegeit találtuk. Az iszapos rétegen fekvő dorongok tehát kavicsos út alapozásául szolgáltak. A 6–10 cm átmérőjű dorongok között az 5–6 cm vastag kavicsréteg viszonylag stabil útburkolatot képezett. Az út 3 m széles. Az út szélén helyenként

²⁸ Gömöri János: Újabb dorongútmaradványok Sopronban és Kőszegen. Soproni Szemle 39. (1985), 2. szám, 170–177, 1–3. képek (a továbbiakban: Gömöri 1985).

nagyobb terméskődarabok heverték. Iránya ÉNy–DK-i, a Pejácsevich köz felől egyenesen a Széchenyi-szobor irányába tartott, majd keletebbre, a mai Széchenyi tér területén ábrázolt egykori, két részre osztott tó zsilipjének fahídján átvezetett a tó északi oldalára.

Az út a két Széchenyi téri halastó közötti földgáton vagy hídon (13. ábra G jelzés közelében) bekanyarodott a városfal belső oldalán álló „Zöld torony” (más elnevezésekkel Blechturm, majd Brücklturm) irányába, majd elkanyarodott a városárok mellett az Ötvös utca felé. A déli városárok-szakasz előtti tó — az 1622. évi városábrázolás (13. ábra) szerint — összefüggött a városárok DNy-i részén (a mai Petőfi téren) 1700-ban már különállóként ábrázolt tóval (1. ábra).

A soproni Petőfi téren dokumentált dorongút²⁹ a 80 cm széles közműárokban, 160 cm mélyen jelentkezett. A Széchenyi tér 15. sz. ház (1982-ben önkiszolgáló étterem, ma, a 2020-as években bankintézet) É-i, Petőfi térre néző falával párhuzamosan húzódott az út, a faltól 330 cm-re, a járdaszegélytől 70 cm-re.

A város D-i, DK-i és DNy-i részén, a Rák- (Bánfalvi) patak, illetve az Ikva árterületén vezettek ezek a 17–18. századi soproni dorongutak: a Petőfi téren, a Széchenyi téren, az Újteleki utcában és az Ötvös utcában.³⁰

A Petőfi tér 5. szám előtt, a mai aszfaltos út K-i oldalán, (a fent említett „D” csatornától É-ra) 1,5 m mélyen 6 méter széles kavicsos burkolat (talán út) húzódik. 30 cm vastag kavicsréteg fedí. Feltehetően a 18. században használt útburkolaton mázas cserépdarabok is voltak. Az út (?) ahhoz a várárkot átívelő hídhöz (Brückl) tartozhatott, amely a történetírói kutatások szerint a Brückl-bástya É-i fala melletti hídon a gyalogkapu forgalmát segítette az Újteleki külváros irányába. Ennek a hídnak a régészeti nyomait vagy korabeli ábrázolását egyelőre nem ismerjük, így a mai Liszt Ferenc utca tengelyében feltételezett gyalogkapu pontosabb helyét sem.³¹ Mindenesre erről az 1710 és 1854 között fenállt fa-, majd kőhídról (Brückl) kapta a nevét az ötszögletű bástya, a déli városfalon állt torony és a Petőfi téri tó is.

²⁹ Gömöri 1985, 170.

³⁰ Gömöri 1985. Az Ötvös utcai dorongutat már Bella Lajos megtalálta Részletesebb jelentés és dokumentáció a Soproni Múzeum Régészeti Adattárában található. (SoM RA 613. és 615.)

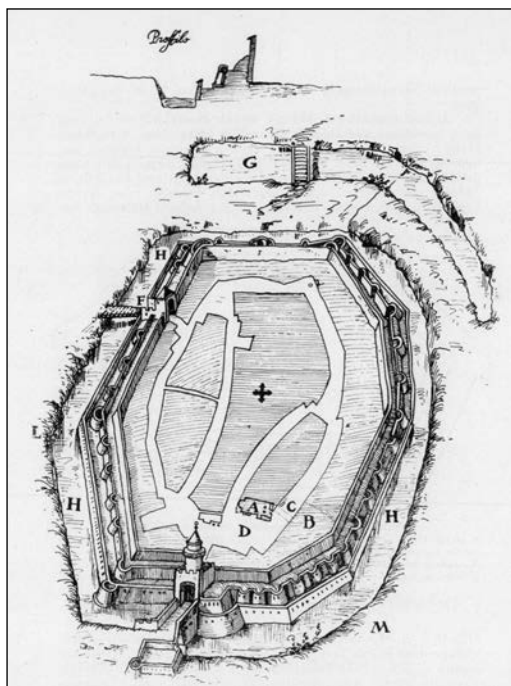
³¹ Hajnóczy Dániel 1739. évi városleírása Sopronról Kivonatolta és latinból fordította *Waigand József*, jegyzetekkel ellátta *Csatkai Endre*. II. rész Soproni Szemle 19 (1965), 4. szám 362–369. (ez a rész 367–369). 1710-ben megépítették a gyalogosok kiskapuját, amelyik az ev. gimnázium közelében van az egykori Zöld toronynak nevezett torony mellett, ... "Azelőtt cölöphíd volt itt a várárok felett, 1728-ban erős, boltíves kőhidat építettek". Csatkai E. 79. jegyzete szerint a „szóban forgó kiskapu a mai Liszt Ferenc utca tengelyében állott és Brücklthor néven szerepelt, a mögötte álló tornyot később a híd révén Brückelthornak (Brücklturmnak) nevezték. 1834-ben rombolták le”. Helytörténészek a Liszt Ferenc utca nyomvonalának Ny-i folytatásában tételezik fel ezt a hidat. Megjegyezhetjük, hogy ebben az esetben a fentebb említett, nyugat felé kivezető római út felett lehetett ez a kiskapu, ami a korai újkori és a római kori helyi közlekedésszervezés, a külvárosok és a belváros kapcsolata szempontjából fontos, bár inkább véletlen egybeesés, mint valamiféle, a római kortól tovább élő hagyomány lehet az oka, hogy a 18. században itt törték át a városfalat, gyalogos ki- és bejáratot biztosítva. A Brückl Bastei őrsege felügyelhette az itteni forgalmat. Az útirány évszázadokig tartó stabilitását biztosította egyrészt a Bánfalvi patak csatornájának iránya és a forgalmas Lange Zeile (a mai Rákóczi utca) közelsége. Az a lehetőség is megvizsgálandó, hogy nem nyílhatott-e ez a kiskapu (és a várárkot átívelő híd) a D-i városfalszakaszon, a Zöld torony mellett.

II: A víztározó- és halastó korszaka, a tó 19. század eleji feltöltéséig

A tó

A város 1622 évi³² és 1700. évi ábrázolásain feltűntették a jellegzetes halastavakat, amelyekben a Bánfalvi patak vizét tárolták, a közeli kallómalmok³³ és puskapormalom üzemeltetéséhez.

A tó medrét 2006-ban több párhuzamos K–Ny-i irányú kutatóárokkaal megvizsgáltuk (14. ábra). A tó alját a tőzeges, iszapos, fekete-agyagos réteg alatt a mai utcaszintől mérve -380 cm mélyen találtuk meg, amikor elértük a szürke-agyagos bolygatatlan réteget. A tófenéken -310–320 cm mélységben faragott fadarabok, ágtöredékek, sok állatcsont, főleg marhalábszárcsontok és néhány állatkoponya hevert (ennek magyarázata a Mészárosok utcája/mai Templom utca közelsége lehet). A tófenéken több szakaszon 340 cm-ig mélyítettünk, ahol már középkori cserepek is előjönnek, feltehetően a tó kiásása előtti mélyebbre ásott korábbi agyagkinyerő gödrök feltöltéséből.

13. ábra: Sopron 1622. évi madártávlati ábrázolásának hiteles másolata, részlet. Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv. Wien, Kartensammlung Inland C V 1-2-450 Sterbenz Károly rajza azeredetiről (Soproni Múzeum). Mollay Károly, SSz 1942 nyomán

³² Mollay Károly: Az 1622. évi soproni belvárosi térkép magyarázó szövege. Soproni Szemle. 6 (1942) 2. szám, 151 (a továbbiakban: Mollay 1942).

³³ Dávidházy István: Soproni posztókallók. Soproni Szemle 43. (1989), 3. szám, 193–204. (a továbbiakban: Davidházy 1989).

III. Az újkori tér kialakításának városrégészeti nyomai, 1841-től 1942-ig. Térképek, látképek és fényképfelvételek, történeti és városrégészeti források a Petőfi tér történetéhez

A Bánfalvi patak vizét a városárokba vezető csatornáról többször írtak Sopron történetének kutatói. Csatkai Endre a műemléki topográfiában közradta a mai Petőfi tér K-i oldalán 1835 körül állt épületek alapprajzát ábrázoló felmérést,³⁴ amelyen még ábrázolták ezt a csatornát és az árokban a kallómalmot.

A Pejácsevich (Iskola) -köz felől érkező patakvizet a nagy sarokbástya bástya előtt, a mai Petőfi tér területén három ágra osztották. A 17–19. századi soproni városábrázolások és térképek alapján is látható, és „Deccard János Kristóf 18. század eleji leírásából tudjuk, hogy a Bánfalvi patakot a város előtt töltéssel a város felé kényszerítették és három ágra osztották. A jobb és bal ág halastavakat táplált, a középső ág vizét a várárokba bocsátották.”³⁵ Ezzel összhangban írt Major Jenő: „A mai Petőfi tér helyén, a Színház előtt, tőszé-
rűen kiszélesedett egy patak, amely itt vált ki a Pejácsevich közből kifolyó, a Széchenyi tér helyén elterülő tavakba ömlő patakból, végig folyt az Ógabona téren és a mai Festetich (ill. városi) major előtt beletorkollt az Ikvába.”³⁶

A patakvíz vezetését részletesebben ismertette Horváth Zoltán.³⁷ Kérdés, hogy azonosíthatóak-e ezek a csatorna-elágazások a Petőfi téri mélygarázs helyén 2006-ban feltárt régészeti objektumokkal, csatornákkal, amelyek természetesen részben az 1830-as, 40-es években megszüntetett tó medrének feltöltési rétegeibe mélyednek.

A régészeti felméréseken kívül a várostérképek³⁸ és a teret övező korai épületekre vonatkozó történeti szakirodalom³⁹ is segítségünkre lehet a 2006-ban feltárt újkori csatornák

³⁴ A tér rövid történetével, különös tekintettel a keleti és nyugati oldal fontosabb épületeinek, valamint a hosszanti tér északi végét lezáró színházépület építéstörténetével. *Csatkai Endre – Dercsényi Dezső*: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956, 321–324., 271. kép (a továbbiakban: *Csatkai* 1956). A rajzot újra közli *Dávidházy* 1989, 196.

³⁵ *Szabó Jenő*: Hol volt Sopronban a Lebergasse? *Soproni Szemle* 33.(1979), 4. szám, 358.

³⁶ *Major Jenő*: Sopron város földrajza 1944, *Soproni Szemle* 45 (1991), 1. szám, 32–54, itt: 51.

³⁷ *Horváth Zoltán*: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) I. rész. *Soproni Szemle* 39. (1985) 2. szám, 119–146, itt: 128. (a továbbiakban: *Horváth* 1985); „A Bánfalvi patakot a mai Petőfi téren leágaztatták és (a mai színház mögött kis tavat alkotott) ... A főága a Vár bástya (a mai Liszt Ferenc Művelődési Központ) előtt ismét két ágat képezett. Az egyik a Széchenyi téren át a Domonkos templom előtti nagytóba (víztárolóba) torkollott, a másik tovább haladt a várárokba a Széchenyi téren át a Hátsó kapuig”.

³⁸ Levéltári, térképi adatok a mai Petőfi téri, (a 19. századi várostérképeken Casino Platz, Theater Platz) körzetéről: „Situation's und Niveau Plan der inneren Stadt vermessen im Monath Maerz Anno 1831, durch Martin Hasenauer der koeniglich: Freystadt Oedenburg beeideten Ingenieur.” Sopron Városi levéltár. Mp. 28. „Situation's Plan der Casino Umgebungen...copiert von Martin Hasenauer”.1835 körül. Soproni Levéltár. Közli: *Csatkai Endre*, 1956, 322., 271. kép. „A városárokba épített posztókalló helyszínrajza 1845-ből. Soproni Levéltár. Acta pol. et oec. 88”. Közli: *Dávidházy*1989, 200. A posztókalló a városárok külső szélén, együtt a puskapor-malommal, a sarokbástya melletti épületben, kapott helyet. A két vízikerekes ácsszerkezetet az új bástya építése miatt bontották le. „Königl. Freistadt Oedenburg. Lith. von F. Szita Wr. Neustadt.” 1870 körül. SM Térképtár 190. Itt köszönöm meg a Sopron Városi Levéltár munkatársainak, hogy a térképekről a jelen dolgozathoz fényképfelvételeket készíthettem.

³⁹ *Horváth* 1985, 128.

és épületfalfal-maradványok eredeti rendeltetésének megismeréséhez. „1841-ben épült a város második színháza, a mai épület helyén⁴⁰, „A hajdani Kaszinó épületét 1872-ben létesítették a lebontott nagyméretű bástya helyén, a Liszt Ferenc utca, Templom utca, Széchenyi tér és Petőfi tér határolta telken, Waechter bécsi építész tervei alapján.”⁴¹ A korábbi „Casino” a mai iskola épülete volt (Petőfi tér 3.).

A Liszt Ferenc szobor 19. századi talapzata (21. ábra LF) is előkerült a feltáráson. A Petőfi tér parkosításáról és a mellszobor felállításáról szóló vitát említi Boronkai Pál írása.⁴²

A Petőfi téri tavat a Széchenyi téri halastavakkal összefüggőnek mutatja az 1622. évi városábrázolás. Tanulmányok a víztározóba vezető csatornák azonosítása szempontjából a városábrázolások mellett a belváros 19. századi térképei is. Ásatási területünk közelében már nem látható a 17. századi DNY-i kisebb rondella (... *die Pastein an Khalten ekh...*) és az 1641 és 1644 között, Volkmayer bécsi építész tervei szerint, téglából ráépített ötszögletű olaszbástya. A szögletes bástya (*Bastey*),⁴³ melletti csatornát és a kallómalmot a várárokban feltünteti a „Casino” környékét ábrázoló 1835. évi rajz és több 1860 körül készített fényképfelvétel is ábrázolja a bástyát, a kallómalmot és a Petőfi tér (akkor Theater Platz / Színház tér) részletét.

A légvédelmi telefonközpont betonbunkere

A régészeti kutatáshoz egy földmunkagép is rendelkezésünkre állt, ezzel első lépcsőben – régészeti megfigyelés mellett – a betonbunker földemjének felső szintjéig, (a 2006. évi utcaszinttől mérve 110 cm mélységgig) szedettük le és hordattuk el a feltöltést. A légvédelmi óvóhely lejárata ismert volt,⁴⁴ onnan kiindulva kezdődött el az újkori törmelékes föld ásatást előkészítő kitermelése. A Soproni Levéltárban őrzött 1940. évi tervrajz szerint 10×10 méteres légvédelmi telefonközpont bunkere felett nagyobb terméskövekből védőréteget helyeztek el, azt a köréteget a munkagép feltárta.⁴⁵

⁴⁰ *Winkler Oszkár*: Sopron művelődési középületeiről. Soproni Szemle 12. (1958).1. sz. 1–23., A „Lössl Ferenc bécsi építész tervei alapján” felépített színház részben már a kiszáritott és feltöltött tómeder fölé épült.”

⁴¹ *Winkler* 1958 (lásd 40. jegyzet)

⁴² *Boronkai Pál*: Sopron parkosításának története. Soproni Szemle 37. (1983), 145–161.: „1878-ban történt meg a Petőfi tér parkosítása. Nem volt szerencsés a tér közepén a Liszt-szobor elhelyezése sem... már méretei miatt sem illő szobrot helyezték máshová. „A szobor rövid ideig az Erzsébet-kertben állott, ma a Liszt Ferenc Művelődési Központ bejárata előtt látható.”

⁴³ *Gantner Antal*: A régi Sopron. A „Dunántúli Tárogató” 25. éves jubileumának képes emlékkönyve. Sopron 1936, 42., 43., 44., 46., 48. képek.

⁴⁴ A betonépítmény DNY-i sarkánál levezető lépcső. A Bunker helyzete a téren: látható a 25. ábra geodéziai felmérésén és a bunker földeme a 17. és a 19. ábrákon.

⁴⁵ 2006. jún. 27-én, a betonbunker elbontása előtt a Soproni TV újabb felvételeket és riportot készített az ásatási területen. Gumicsizmákban és védősisakkal a fejen bejártuk a több kis helyiségre osztott földalatti építményt, amelyet lényegében a Soproni Levéltárban őrzött tervrajz szerint építettek meg. Újra filmeztük a telefonközpont-bunker belsejét is, (a filmet DVD-n. átadtuk a Soproni Múzeumnak). Az újkori történeti érték miatt, az elbontás előtt igyekeztünk teljesen dokumentálni a Légvédelmi telefonköz-

16. ábra. A légvédelmi óvóhely lejárata az 1940-es évek villany és telefonvezetékeivel. 2006, a beonbunker az elbontása előtti napokban. (Fotó: Gömöri János, Soproni Múzeum)

A 30–40 centiméter leszivárgott esővíz fedte a bunker járószintjét. A betonfalakra szerelt villany- és telefonvezetékek részei még láthatók voltak a bokáig érő vízzel borított helyiségekben (16. ábra).

pont bunkerét. Hernitz Ferenc (a Postatörténeti Gyűjtemény vezetője), 1940-ben villanyszerelő tanuló volt, a 2006. évi ásatás idején a helyszínen jelezte, hogy ő szerelte a légó központ villanyát. Speciális kábelből épült, páramentes kapcsolókkal. A négy telefonfülke állomásai Hernitz úr elmondása szerint: „I. Nádorfásor 10.; II. „Palatinus” Győri u. 2.; III. Várkerület 16. pince; IV. Megfigyelőhelyek: telefon 1. Várostorony, kapcsolás 2: Károly magaslati kilátó, (a katonai figyelő fenn volt a Károly magaslaton). – (1943. évi szituáció). A postaközponttal és külön, a fenti öt alközponttal volt összekötésben a Petőfi téri központ: Villanytelep – Flandorfer u. 16; Vízmű – Ógabona tér 4; MÁV pályaudvar – Baross u.; GYSEV – Mátyás király u. 19; Állomás parancsnokság 48-as laktanya; Tűzoltóság, Várkerület 44. Ezekkel közvetlenül lehetett telefonálni.” (A belső térben is volt két telefon, ha parancs ment a kárfelmérésre). A „Légó központ - telefonvonalak rajza” a Postamúzeum gyűjteményi anyagai között található. Telefonos volt itt Hernitz Ferenc is, aki elmondta, hogy volt innen közvetlen kapcsolat a veszprémi „Szikla”-központtal, a dunántúli légótalmai parancsnoksággal. A számítárcsás készülék (és a légvédelmi vonal hívásakor), tárcsázásokor kikapcsolta a civil telefonvonalakat. *Hernitz Ferenc*: Telefon a légótalom szolgálatában (1944/45). Soproni Szemle 61. (2007), 76–81. közli a Légvédelmi Telefonközpont alaprajzát, amelyet a Soproni levéltárban őriznek.; ld. még: *Lovas Gyula*: Légótalom, vigyázz! Sopron, 2003. A régi típusú telefon és villany szerelvényekből mintadarabokat kiemeltünk a múzeumi újkori gyűjteménye számára (vezetékdarabok, kapcsolók, stb.). Bolodár Zoltán (Soproni Múzeum), illetve a Sopron TV videófilmen is dokumentálta a kutatásokat és az építkezést: <https://www.facebook.com/watch/?v=174657347140405>.

Újkori felvonulási épületek, vagy raktárak alapozásai.

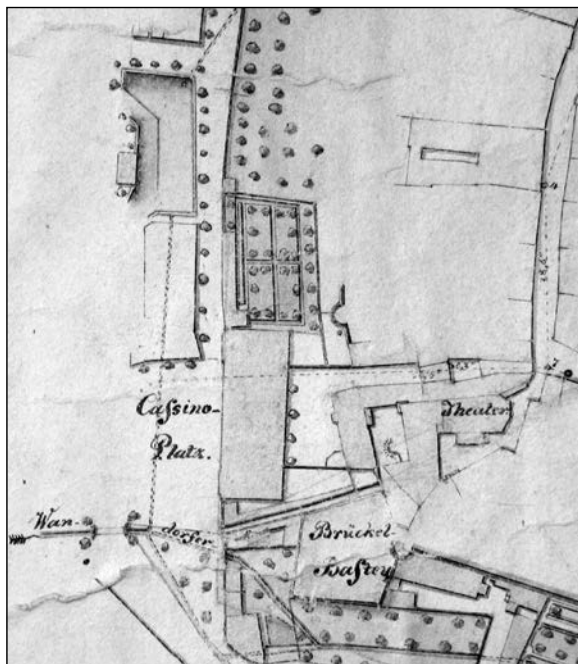
Közvetlenül a mai felszín alatt dokumentálhattunk 2–3 egymás feletti téglasorból álló 30–40 cm mélyen alapozott falmaradványokat. Ezek az újkori téglafalak cementhabarcsba rakottak. Feltehetően valamilyen felvonulási épülethez tartozhattak, vagy raktárak lehettek a légvédelmi bunker építése idején, vagy korábban a színházépítéskor. Köztük és a betonbunker között gondosan deszkázott, nagyméretű, újkori meszesgödör mélyed a talajba. Levéltári kutatás tisztázhatja ezeknek, a tér D-i felén kiásott (20. századi) falaknak a eredeti rendeltetését, (a Ny–K irányú falak az összesítő alaprajzon 25. ábra). Az egyik újkori téglafal alatt, illetve annak alapozási árkában egy I. Ferenc kori, 1800-ban vert 3 krajcáros rézpénz került elő.

17. ábra. Sopron, Petőfi tér: Előtérben a színházhoz vezető 19. századi járda, középen a színház építése (1841) előtti nyitott csatorna oldalfala láthatók., Ezeket vágja a légvédelmi telefonközpont bunkere, amelynek beton födéme látható a tér színház előtti szakaszán. (Fotó: Gömöri János, Soproni Múzeum)

Járda kőburkolata az 1840-es évekből és a Liszt Ferenc-szobor talapzata

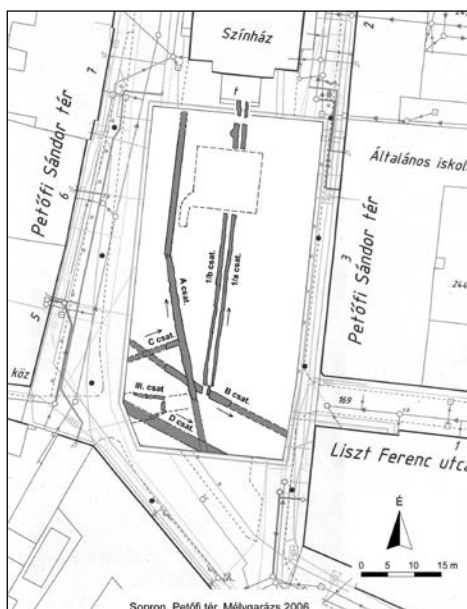
A színházhoz vezető kőburkolatos járda 350 cm széles, középvonala alatt haladt el korábban a 35 cm széles nyitott csatorna, amely pontosan az 1/a és 1/b kőfalak vonalába esik. Az 1/a kőfalra láthatóan ráépült a járda kőburkolata (17. ábra), tehát a kőburkolat későbbi mint az 1/a és 1/b csatornafalak, amelyek 1841 előtt voltak használatban.⁴⁶

18. ábra. Sopron, Petőfi tér (Casino Platz, 1831). Előtérben a későbbi színház telkén keresztül, a hátsó kis tóhoz, É-i irányba vezető (1/a-1/b falakkal jelzett, nyitott) csatornát jelző vonal. „Situation's und Niveau Plan der inneren Stadt vermessen im Monath Maerz Anno 1831, durch Martin Hasenauer der koeniglichen Freystadt Oedenburg beeideten Ingenieur. Sopron Városi levéltár. Mp. 28., SvT 39”. Részlet.

Az építési munkagödör DNy-i részén egy nyitott csatorna két, nem egészen párhuzamos falként jelentkezett (19. ábra III. csatorna). A kőből rakott oldalfalak kötőanyaga agyag volt, a falak között pedig a Bánfalvi patak hordalékos rétegei rakódtak le. A két fal pontosan a mai Pejacsevich köz irányában állt, tehát a Bánfalvi patak vizének a városárok felé vezetését szolgálta. Így a nagy barokk, téglaboltozatos „D” vízvezető csatorna középkori elődjének tekinthető, amelyet kijavítva még használhattak a 17. században is.

⁴⁶ Az újkori objektumok relatív kronológiáit nem részletezem. A színház főbejáratára merőlegesen vezető, lapos kövekből kirakott járdára már ráépültek fent említett újkori téglafalak. A járdába belevágták a Liszt Ferenc szobor téglából épített talapzatának alapozását is.

19. ábra. Sopron, Petőfi tér, a Bánfalvi patak csatornája (korábbi: III. és későbbi: D), és a 19. századi csatornarendszer a városárok mellett⁴⁷ (Részlet-felmérések: Göbolyös Mihály, Balassa Krisztina, Németh Patrícia, Gömöri János; digitális szerkesztés és grafika: Göbolyös Mihály és ifj. Gömöri János)

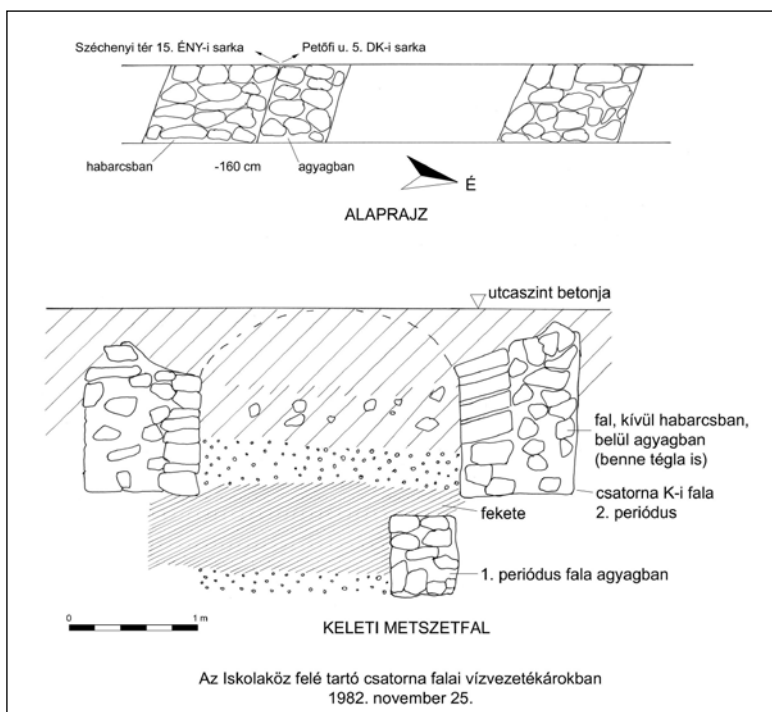
A 2006-ban feltárt csatornák a tó feltöltése után készültek:

1/a és 1/b csatornafalak. A betonbunker DK-i sarka irányában, a D-i oldalra merőlegesen két párhuzamos kőfal, kőalapozás halad. Ezek lazán rakott tört kövekből állnak, a bunker építéskor elvágta a falakat, tehát 1942-nél korábbiak. Korábbi a két fal a Liszt Ferenc-szobor talapzatának építési idejétől is, mert az is rombolja az egyik fal szélét. Korábbi 1841-nél a színház épületénél,⁴⁸ de későbbi a tómeder betöltésénél, tehát feltehetően ideiglenes csatorna,⁴⁹ amely a Bánfalvi patak csatornájára csatlakozva a színház mögötti (1831-ben még ábrázolt) kis tavat táplálta.

⁴⁷ Szabó Jenő: Hol volt Sopronban a Lebergasse? Soproni Szemle 33. (1979), 4. szám 357–358. „Zacharias Michel 1700-ból származó, madártávlati városképet ábrázoló metszetén látható, hogy a Bánfalvi patak a városban át folyt... A patak a mai Múzeum utca közepén törte át a külső városfalat, majd nyílt mederben folytatta útját a mai Ruhagyár udvarán, az Iskola közön, a Petőfi téren, a Széchenyi téren és a Torna utcán át, az Ifjúság tér átszelésével, beleömlött az Ikvába. Deccard János Kristóf 18. század eleji leírásából tudjuk, hogy a Bánfalvi patakot a város előtt töltéssel a város felé kényszerítették és három ágra osztották. A jobb és bal ág halastavakat táplált, a középső ág vizét a várárokba bocsátották”.

⁴⁸ Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. Soproni Szemle 12. (1958).1. sz. „A színház 1841-ben épült Lössl Ferenc bécsi építész tervei alapján, a mai épület helyén...”

⁴⁹ A párhuzamos 1/a és 1/b falaknak a színház előtti részei gneisz kőből épültek, nagyobb kőtömbök és kisebb laposabb darabok. A belső síkjuk inkább síkban függőlegesen van kiépítve. A két fal egymástól 50 cm-re található, a keleti fal átmérője 50 cm, a nyugatié (a színházlépcső előtt) 82 cm. A két fal a színház lépcsőjéig tart, kb. 30 cm-rel előtte szűnik meg. A nyitott csatorna a színház 1841. évi felépítése előtt a Kistóba vezette a Bánfalvi patak vizét.

20. ábra. A Bánfalvi patak várárokba vezető csatornájának kőfalai. Alaprajz és metszettajz. (Felmérte: Gömöri János, Soproni Múzeum)

A színházhoz vezető 350 cm széles kőburkolatos járda középvonala alatt 35 cm széles csatorna vezet. A nyitott csatorna pontosan az 1/a és 1/b kőfalak vonalába esik. Megvizsgáltuk, hogy az 1/a kőfal lefut a járda kőburkolata alá, tehát a kőburkolat későbbi, mint az 1/a és 1/b fal. A járdaburkolatban fent említett csatorna végén egy 185 cm hosszú és 52 cm széles, vályúszerű kőcsatorna egy darab fertőrákosi kötömbből faragva. Közélemben 1800-ban vert réz félkrajcáros volt a csatorna feltöltésében.

A csatorna belső átmérője 28 cm, 12,5 cm vastag az oldala, és 28 cm mély. Ez az egy tömbből faragott csatornatag rajtafekszik a városárók felé tartó kő és téglaboltozatos csatornán, amelynek boltozott teteje 120 cm mélyen van a Petőfi tér 2006.évi járószintjétől.

„A” csatorna

Az „A” csatorna szélessége 50 és 70 cm közötti. A nagy gneiszlapok, amelyek átfedik ezt a szélességet, 8–15 cm vastagok (19. ábra, A). A csatorna aljától a fedlapig a belső magasság 70–75 cm közötti. A nagy csatorna alja (a fedlapokhoz hasonlóan, 21. ábra) lapos gneisz-kövekkel van kirakva.

Az „A” csatorna vágja a „B” csatornát tehát a Ny–K-i „B” csatorna amely a Rák patak vizét hozta a város árokba, a feltárt csatornák között a legkorábbi. Ennek laposra faragott kövekből készített boltozata van. Az „A” csatorna, amely D-ről É fele lejt, nagy

21. ábra. A Liszt Ferenc szobor talpzata, jobbra a nagy gneisz kőlapokkal fedett 19. századi („A”)-csatorna, amely a színházépületet Ny felől megkerülve É felé vezette a vizet a Bánfalvi patak (D)-csatornájából
(Fotó: Gömöri János, Soproni Múzeum)

gneisz kőlapokkal van fedve és később épült a „B” csatornánál. Az „A” csatorna É felé lejt, korábban feltehetően a Rák-patak által felduzzasztott tó vízének feleslegét vezették e csatorna előzményével az Ógabona tér felé eső tóba. Ny felől egy másik bekötőcsatorna is csatlakozik az „A” csatornába. Ennek a téglacsatornának nem olyan jelentős az átmérője, mint a Pejácsevich-palota felől jövő (boltozott „C”) csatornának.

„B” csatorna

A „B” csatorna szélessége: 70 cm (belső), 116 cm (külső), A „B” csatorna magassága a boltozat alsó részétől 51 cm, a csatorna alja nagy kövekkel van kirakva, oldalfalai átlag 14×20–30×8–9 cm méretű, szögletesre faragott, habarcsba rakott fertőrákosi mészkődarabokból épültek. A „B” csatorna K felé, a volt várarak irányába lejt A két csatorna találkozásánál megfigyelhettük, hogy a „B” csatorna a korábbi, ezt átvágja az „A” csatorna, ennek a falazata elzárja a „B” csatornát, tehát nincsenek egymásba kötve. A csatornák mellett és fölött 18–19. századi mázas fazekak és tálak töredékei kerültek elő.

„C” csatorna

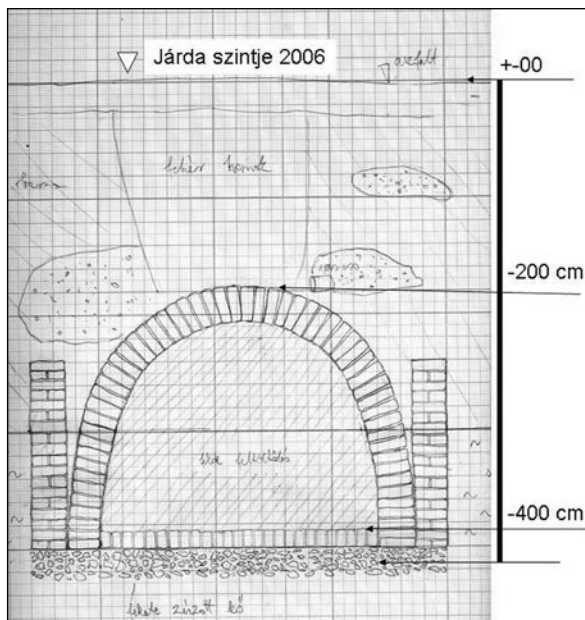
A Pejácsevich köz felé eső részen 90 cm mélyen előjött a Bánfalvi patak vizét a városárok felé vezető csatorna gondosan épített téglaboltozatának a teteje. A „C” csatorna belső mélysége válltól 58 cm, boltozattól lefelé az aljáig 84 cm mély, alja téglával van kirakva. A csatorna belső szélessége 62 cm, külső szélessége 104 cm, 120 cm mélyen van az

oldalfalak felső része, amelyre boltoztak. A csatorna oldalai is téglából épültek, mindkét oldalon egy-egy téglaszélességű a fala. Ez a „C” csatorna be van kötve egy szélesebb csatornába, amely nagyjából É–D irányú. A szélesebb „A” csatorna a színház Ny-i oldala felé, az Ógabona tér felé tart. Az „A” csatorna fedlapjai nagyméretű, sokszor 1 m hosszú és 60–70 cm széles, lapos gneisz kövek.⁵⁰

2006. szeptemberében, az építési munkagödör bővítésekor és mélyítésekor előbukkant a Bánfalvi-patak egykori, átboltozott csatornája, amelynek metszetét rajzban (22. ábra II.) és fotókkal (22. ábra I.) dokumentáltuk.

22. ábra. I: Sopron, Petőfi tér, a Pejachevich köz felől a városárok irányába a Bánfalvi patak vizét vezető, 19. századi téglaboltozott D csatorna. Lépték: 1 méter (egységként 20 cm).

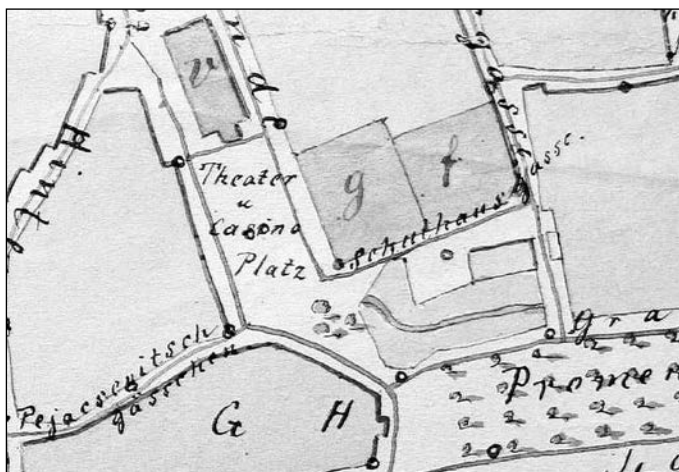

22. ábra. II: A 18-19. századi „D” csatorna metszete és szintviszonyai. (Felmérés: Göbolyös Mihály és Gömöri János, Soproni Múzeum)

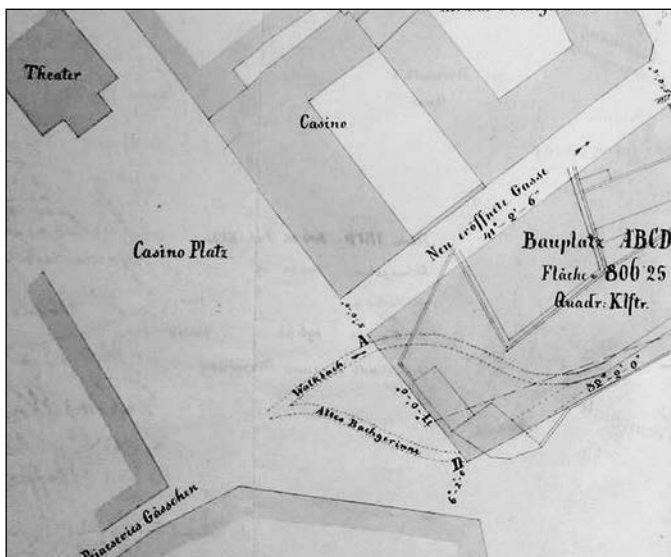
Meszesvermek (25. ábra M)

A tó D-i részének 19. századi feltöltése után felvonulási területként használták a teret a közeli építkezésekhez. Az újkori térburkolat alatt 10–20 cm mélyen ideiglenes építmények téglalapozásai, és alattuk öt különböző korú meszesgödör került elő. A 18–19. századi mésztöltő gödrök jobbára a járda nyugati széléhez, illetve az alatta fekvő nyitott csatorna vonalához igazodnak, de a II. meszesverem szélére ráépült a járda, tehát annál korábbi. A meszesvermek az D–É irányú kőfalú nyitott csatorna (1/a–1/b falak) nyugati szélé

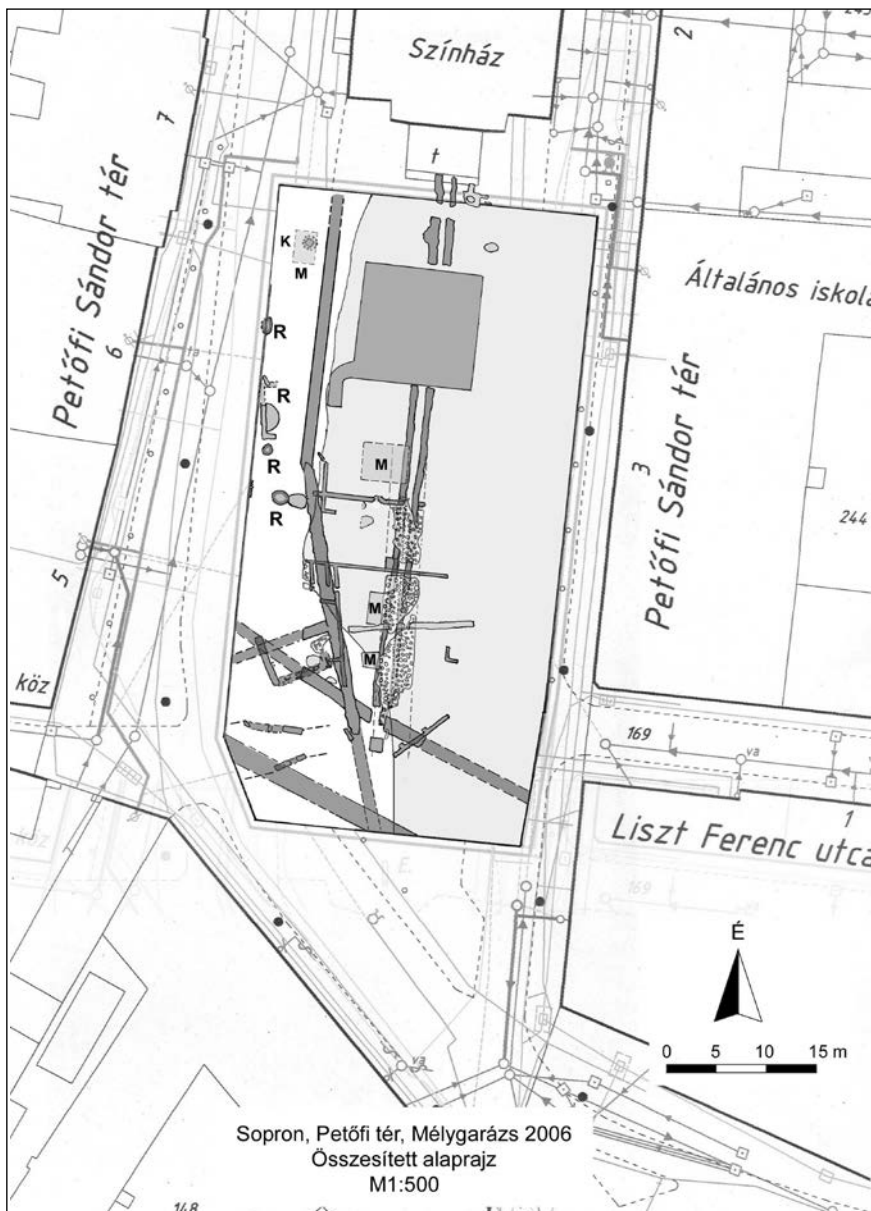
⁵⁰ Ezeket kimentettük a római utak burkolatának kiegészítő rekonstruálásához.

23. ábra: A Petőfi tér (Theater Platz, Casino Platz) környéke, részlet. A 17. századi sarokbástya előtt a városárookban vezető csatorna. „Situations Plan der königl. Freistadt Oedenburg sammt Vorstädte und deren nächsten Umgebung. (A városi gázvezeték tervezéséhez készült térkép, amelyen a gázvezeték helyét kék vonal jelöli.) A Petőfi tér neve itt „Theater u. Casino Platz” a tér két jelentős épülete után. A Színház utca neve még „Grabenrunde”. A Liszt Ferenc utca „Schuthausgasse”. A patak már csak az ötszögű bástya előtt van feltüntetve a várárookban. A Petőfi tér területe már rendezett, déli végében kis facsoporttal. Soproni Városi Levéltár, Hasenauer, Év n. 1860–1880 között. SvT 5. (Fotó: Gömöri János)

24. ábra. A „Walkbach” (Ványoló patak) és az „Altes Bachgerinne” (régipatakcsatorna) a 17. századi olaszbástya helyére tervezett új kaszinóépület tervrajzán (1860). Részlet. „(Bauplatz. Az ötszögű bástya helyén az új Kaszinó terve. Színes, kettészakadva. A Liszt Ferenc u., mint „Neu eröffnete Gasse”. A Petőfi szobornál (2006) az „Altes Bachgerinne” csatorna leágazása a Promenade (Széchenyi tér) felé. Soproni levéltár. Fasc. XXV. VMM. 10.288. s. melléklete (N. 57). Soproni Levéltár (Fotó: Gömöri János)

25. ábra. Sopron, Petőfi tér: összesítő ásatási alaprajz. R=római kori objektumok, K=későközépkori és korai újkorai csatornarendszer, 17. századi víztározó, illetve halastó részlete. M=újkorai meszes vermek. Légvédelmi telefonközpont betonbunkere. A K-Ny-i irányú újkorai épületek téglalaf alapozásai. (Alaptérkép: A beruházó Sopron M.J. Város mérnöki irodája. Régészeti részlet-felmérések: Göbolyös Mihály, Gömöri János, Németh Patrícia, Balassa Krisztina. Szerkesztés: Gömöri János, Soproni Múzeum; Digitális szerkesztés: Göbolyös Mihály és ifj. Gömöri János).

mellett, hozzávetőlegesen egy vonalban sorakoztak. Ez a csatorna a színház megépítése előtt, a 18. század 2. felében és a 19. század elején a Bánfalvi patak vizét vezette a tér É-i felén még 1831-ben is ábrázolt Kistóba (18. ábra).

A színház megépítése után e csatorna fölül építették a kövekkel kirakott járdát, amely pontosan a színház főbejáratához vezetett és a tér parkosításának kezdő eleme volt. Ebbe a járdába belevágva később építették Liszt Ferenc szobrának talapzatát, amelyet szintén feltártunk. (21. ábra, L F.)

A II-es számú meszes vermet (elhagyása után) több ezer kerámiatöredékkel töltötték fel. A gödör leletanyaga alapján áttekinthetjük 18–19. század fordulója körüli Sopronban használt házi- és díszkerámiák széles skáláját. Zöld mázas, kétféjű sasos kályhacsempék darabjai is előfordultak a feltöltésben. A II. meszes veremben talált éremlelet, III. Károly magyar, cseh és német király, német-római császár (1711–1740) kétféjű sasos, 1730-ban vert ezüstpénze.

Összegzés

A 2006. szeptember 12-én fejeztük be a Petőfi térre tervezett mélygarázs helyén végzett megelőző régészeti feltárást, de az építési munkákkal addig fel nem tárt részek földmunkáit és a tér közműveinek építését, árokásásokat folyamatosan ellenőriztük.

Az építkezéshez átadott területeken a várt római kori objektumok (1–3. század), kőépület, kenyérsütő- és fazekaskemence, római kori gödrök, 13–14. századi kút, középkori, ún. Fachwerk technikával épült ház vagy malomépület (14–15. század) és a római, majd a középkorban agyagbányaként, később halastóként és víztározóként funkcionáló nagy gödör kerültek elő. Több ezer római kori és középkori kerámiatöredéket és néhány fémléleletet, továbbá konzerválódott famaradványokat és faragott csonttárgyakat is megmentettünk és a Soproni Múzeumba szállíthattunk.

Felmértük a városárok felé vezető Bánfalvi patak két méter magas, 18–19. századi boltozott téglacsatornáját, valamint annak kőből épített 16–17. századi előzményét is, valamint meghatározhattuk a város-ábrázolásokon először 1622-ben feltűnt tó nyugati szélét. Egy korábban ásott közműárokban dokumentáltuk a munkaterület D-i részén előkerült 17–18. századi dorongút-maradványát. Ezt az utat a soproni városfalak 1622. évi metszete (13. ábra) is ábrázolja.⁵¹

⁵¹ Ez is mutatja, hogy a régészetileg feltárt objektumok és leletek a helytörténeti adatokkal és térképes ábrázolásokkal összevetve hitelesebben értelmezhetők. Másrészt a római kori Scarbantia és a középkori Sopron/Ödenburg helyrajzának folyamatos kiegészítéséhez, pontosításához elsősorban a régészeti vizsgálatok adnak lehetőséget.

Köszönöm a Soproni Városi levéltárnak, hogy a tanulmányozhattam és fotózhattam a Petőfi tér környékét ábrázoló térképeket.

Végül itt köszönöm meg Petőfi téri ásatási munkatársaimnak a közreműködését a terepen és a dokumentálásban. Név szerint Göbölös Mihály ásatási technikus; Németh Patrícia örökségvédelmi nyilvántartó régész; Balassa Krisztina múzeumi gyűjteménykezelő. Köszönöm a Soproni Szemle Szerkesztőségének, Szende Katalinnak és Kiss Melindának kéziratomban szövegének gondozását, végül fiamnak, ifj Gömöri Jánosnak, hogy néhány digitális ábrán elvégezte a szükséges pontosításokat.

A Soproni Szemle 2022/1. számában közöltünk tanulmányt a soproni Unger polgárcsalád történetéről, amelyből az ismert id. Unger Mátyás (Mathias) kártyafestő származott.² Jelen írás az ő és fiai, ifj. Unger Mátyás (Mathias) kártyafestő, és a győri Unger Alajos (Alois) festő életéről és alkotásairól szól, és nemcsak a Soproni Szemle fent említett számában bemutatott, a Xántus János Múzeumban Győrött (mai Rómer Flóris Múzeum) 2010-ben megrendezett kiállítást bővíti és egészíti ki, hanem a témában megjelent eddigi publikációkat is.³ A tanulmány továbbá Győr és Magyarország művészettörténetének egy eddigi fehér foltját hivatott eltüntetni,⁴ mint ahogy a 19. század első felének soproni

¹ Fordította és lektorálta: Szala László.

² *Kolb Jenő*: Régi játékkártyák és kártyafestők Sopronban. In: Soproni Szemle 2 (1938) 1–2. szám 38–50. 44. *Kolb Jenő*: Régi játékkártyák – Magyar és külföldi kártyafestés XV–XIX. század. H.n., 1939. (a továbbiakban *Kolb* 1939). A dunántúli kártyafestés az 1830-as évekig jövedelmező iparág volt legfőképp soproni mesterekkel, vö. *Balla Gabriella*: Tárgykultúra. In: *Sisa József – Sinkó Katalin – Nagy Ildikó* (szerk.): A magyar művészet a 19. században: Építészet és iparművészet. Budapest, 2013, 188–200. 200.

³ *Wunderlich, Claudia*: Eine ungarische Kartenmaler- und Künstlerfamilie: die Győrer Unger. In: Arrabona Múzeumi Közlemények 48 (2010). 2. szám 139–158 (továbbiakban *Wunderlich* 2010). *Wunderlich, Claudia*: The Ungers: A 19th century playing-card making family in Győr, Hungary. In: The Playing-Card – Journal of the International Playing-Card Society. London, 40 (2011) 2. 112–138 (továbbiakban *Wunderlich* 2011) *Wunderlich, Claudia*: The iconography, design and manufacture of the 19th century playing-cards by the Unger family from Győr. In: Acta Ethnographica Hungarica 57. (2012) 2. szám, 263–284 (továbbiakban *Wunderlich* 2012a); *Wunderlich, Claudia*: Későnazarenius, késő romantikus és kártyatervező: a Kupelwiesertanítvány Unger Alajos újrafelfedezése. In: Arrabona 50 (2012) 2. szám, 135–188 (továbbiakban *Wunderlich* 2012b) *Wunderlich, Claudia*: The influence of Nazarene art on the development of Hungarian National art and the crafts. The academic painter Alajos (Alois) Unger (Bap. Győr 29 Oct 1814–Győr 28 Dec 1848). In: *Barna Gábor – Povedák Kinga*: Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában. Szeged, 2014. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 42, 325–351. *Wunderlich, Claudia*: Unger Alajos (1814–48) Vajk megkereskedése képe és története. In: *Csorba Edit – Tóth Zoltán András*: Száz éve közösségként. Emlékkönyv a Budapest-rákosligeti Magyarok Nagyasszonya plébániatemplom megáldásának centenáriuma alkalmából. Budapest, 2015. CD-Beilage (a továbbiakban *Wunderlich* 2015); *Szabó László Attila*: Templomunk művészettörténeti értékei. Ibidem, 47–64, a továbbiakban Szabó 2015). Kiállításmustra: Egy polgárcsalád a reformkorból: Az Ungerek. In: *Kisalföld* 2010.09.13. 65. évfolyam, 11. szám. 213. Vö. *Wunderlich, Claudia*: Eine alte Ödenburger Bürgerfamilie namens Unger – ihre Geschichte vom 16. bis ins 20. Jahrhundert. Working paper. Hochschule Würzburg-Schweinfurt, 2020. URN: urn:nbn:de:bvb:863-opus-18078. Köszönöm mindenkinek, aki támogatott kutatásom során.

⁴ *Székely Zoltán*: Hieronymi Ottó Ferenc (1766/68–1829). Adalékok Győr festészetéhez és rajziskolájának történetéhez a XIX. század első harmadában. In: Arrabona. 37 (1999) 265–319 317 (a továbbiakban *Székely* 1999).

művészettörténetéhez is adalékokkal szolgál. Az Unger család alkotásait itt is gyakran állították ki.⁵

Míg a festő Unger Alajost alig ismeri a művészettörténet, addig mindkét kártyafestő neve régóta megtalálható a magyar játékkártya történetéről szóló összes értekezésben.⁶ Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy mennyiben befolyásolták az Ungerek a magyar játékkártya történetét és hogy milyen szerepet játszott a család festő tagja. A család művészei összességében mégis csak a nevük alapján váltak híressé és csak a századforduló utáni években alakulhatott ki róluk és művészi alkotásaikról átfogó kép – elsősorban a szerző kutatásának köszönhetően.

Az idősebb Unger Mátyás életpályája (megkeresztelték 1789.05.29-én) eddig ismeretlen volt, mégis feltételezhető, hogy a kártyafestést Sopronban tanulta, ami miatt fivére 1808-ban utazási engedélyt igényelt számára a magisztrátusnál: „Instanz des Martin Ungers in welcher er seinem Bruder Mathias Kartenmacher Gesellen einen Wanderungspaß zu erteilen bittet”.⁷ (Unger Márton instanciája, melyben fivérének, Mátyásnak, a kártyafestő tanulóknak utazási engedélyt kér.) Mátyás hamarosan a monarchia kézművéssége számára oly fontos Bécsbe vándorolt, ahol az első negyedévben 20 krajcárt fizetett 1810-ben a kártyafestő céh szerint. Ugyanakkor azt is feljegyezték, hogy ő akkor – mindössze 21 évesen – mesterként utazott Győrbe.⁸ A város 1810-ben vette fel játékkártyafestőnek.⁹ Ez támasztja alá, hogy hamarosan szerzi meg a győri polgárjogot. Az 1811. évi házassági bejegyzésben a soproni Szent György templomban már „civis”-ként említik.¹⁰

⁵ Az Unger család portréja 1843-ból, 1974 óta a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, leltári szám 74.83) és 1937/38-ban került kiállításra a Budapesti Múcsarnok Biedermeier kiállításán: *Szerző nélkül: Magyar Biedermeier Kiállítás képes tárgymutatója*. 1937. november–1938. január. Budapest, 1937. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat. 40). Ez az információ a Bölcsészettudományi Kutatásintézet Művészettörténeti Kutatóintézetének lexikon gyűjteményében, a 14 cédula egyikén található meg Budapesten, Unger Alajos saját kézírásával, melyet 2014.09.05-én mutattak meg a szerzőnek. Szívből köszönöm a lehetőséget az Intézet munkatársainak. Ez a gyűjtemény magyarázatot ad arra, hogy Unger születési éve miért lett rosszul megadva a művészeti lexikonokban 1815-ös dátummal: 1836-ban Bécsben, amikor beiratkozott az akadémián, életkorként 21-et adott meg. Egy cetlin pedig kiszámolták: 1836–21=1815.

⁶ Vö. például *Kolb* 1939.

⁷ Születési anyakönyv Sopron Szent Mihály plébánia (továbbiakban AK SSzM) 1789/114, MNL GYMS AS 1003. Sopron Város Tanácsának iratai 1526–1848. a) Tanácsulési jegyzőkönyvek (Rathsprotocoll, Protocollum Senatorium) 1551–1848. 1808/3093. Nagyon köszönöm a levéltár vezetésének az információkat az idézetekhez.

⁸ Bécs Városi- és Megyei Levéltár 2.8.28 és 2.8.28.B28, Ipartestületek, akták, 28. kártyafestők, 11. céhlegények (1796–1870). 55. A vándorláshoz: vö. *Domonkos Ottó*: Reiserouten der wandernden Handwerksgelesen und die technisch-historische Bedeutung der Gesellenwanderschaften. In: 1. internationales handwerksgeschichtliches Symposium. Veszprém 1978.11.20.–24. Veszprém, 1979. 12–30.

⁹ GYVL.IV.1056 Győr szabad királyi város tanácsának iratai a) Tanácsulési jegyzőkönyv (Protocollum ordinaria), 1810 264/610.

¹⁰ A Ht Dep. Cív. Nemzeti Archívum mikrofilmjeit 1811-ig lehetett csak átnézni. Unger nem volt köztük. A polgárfelvételről és a polgárjogról: vö. *Bacskaí Véra*: Városok és polgárok Magyarországon. 2 kötet. Budapest, 2007; *Tóth Árpád*: A magyarországi szabad királyi városok polgársága a 18. század közepétől a 19. század közepéig (Prozopográfiai adatbázis létrehozása). Letöltve 2020.09.28: NKFI-EPR:A magyarországi szabad királyi városok polgársága a 18. század közepétől a 19. század közepéig (Prozopográfiai adatbázis létrehozása) (otka-palyazat.hu)

Bár neve nincs feljegyezve Győr polgárkönyvben (*Album neocivium*), mégis polgárnak (*Bürger*) vagy „polgári kártyafestő” (*bürgerlicher Spiel-Karten-Mahler*) nevezik. 1843-ban a országgyűlési választási listán választójoggal rendelkező teljes jogú polgárként szerepel.¹¹

Több költözés után az idősebb Unger 1816/17-ben megvásárolt egy 35 négyszögletes házat az Apáca utca 323. alatt (Apáca utca, új épület száma 25). Kezdetben nyilvánvalóan jó üzleteket kötött, viszont kölcsönkért a győri Karmelita Rendtől, ahogy azt egy 1816.02. 22-i keltezésű, 1000 forintról szóló váltó bizonyítja.¹² Az 1828. évi vagyonösszeírás szerint négyen laktak nála: Mátyás és a felesége, egy szolgálólány (*ancilla*), egy segéd (*opifex*), aki 18 és 60 év közötti volt.¹³ Feltételezhető, hogy ott volt a kártyakészítő műhely is, melynek minimális mérete körülbelül 60 m² volt, ahogy azt a szerző által bemutatott rekonstrukciós tervzet mutatja.¹⁴

1838.10.19-én 54 éves korában azonban elhunyt a feleség, és a következő évben az özvegyembernek el kellett árvereznie a házat, mivel pénzkövetelések álltak fenn.¹⁵ Ez is jelzi, hogy milyen fontos szerepe volt az asszonyoknak a kártyafestők életében. Egy ilyen veszteség mindig gazdasági következménnyel járt. Nyilvánvalóan az egyetlen lány, az 1817.03.26-án Győrben keresztelt és az 1872.09.20-án ott meghalt Mária (Maria) vette át a háztartásban az anyja szerepét.¹⁶ Tanulmányairól nincsenek információk, kiskorától kezdve biztosan bevonták a játékkártya termelésbe és terjesztésbe.

Eleinte a család ebben a házban lakott, majd 1841/42-ben bérlőként beköltöztek Szodtfried József (Joseph) kereskedő Bástya utca 260. szám alatti házába (ma Dunakapu tér 7).¹⁷ Szodtfried József egyike volt a leggazdagabb magánzóknak, és 1845-ben több, mint egy millió forintot hagyott hátra.¹⁸ Ez a cím az 1846. évi üzleti kiállításon az üzlet székhelyeként szerepelt.¹⁹ Ezenkívül itt találkoztak a győri Férfidalkör tagjai 1846 végé-

¹¹ Ld. a *Wunderlich* 2012b: 174, 9. végjegyzetben megadott forrást.

¹² GYVL.IV. 1056 Győr szabad királyi város tanácsának iratai II.) Hagyatéki iratok 1839 146/191/6033.

¹³ Vagyonösszeírás Győr, ott 328. ház, www.familysearch.org, GYVL.IV. 1056 II.) Hagyatéki iratok 1839 146/191/603.

¹⁴ *Wunderlich* 2012a: 274–281. Azóta azonosították az utolsó kártyaműhely címét, és a játékkártyakészítésnek Unger által alkalmazott folyamatának rekonstrukcióját elhelyezték az eredeti termekben. Ez *Wunderlich* 2012a alapvető pontosságát támasztja alá. A játékkártya-készítést tekintve máshol alacsonyabb volt a mennyiség. Prof. Dr.-Ing. Jürgen Wunderlich, HAW Landshut, rendelkezésre bocsátotta termelési szakértői ismereteit, ami miatt 2003-ban magkapta a Ludwig-Erhard-díjat kiemelkedő disszertációjáért. Társszerkesztője a VDI (Német Mérnökök Egyesülete) 3633 irányelv, 7. számú lapjának (Költségsszimuláció) és ennek az irányadó bizottságnak helyettes elnöke, valamint az AWF (Gazdasági Termelési Munkacsoport) AG-knek szakmai vezetője.

¹⁵ Halotti AK Győr Belváros (továbbiakban GyB) 1838/311, *Wunderlich* 2010, 142.

¹⁶ Születési AK GyB, 1817/137, halotti AK GyB, 1872/169.

¹⁷ GYVL.IV. 1056 Győr város adópénztárának iratai 1841/42.

¹⁸ Das Vaterland (továbbiakban VL), Lokalblatt, 1845.11.11. 2. évfolyam, 132. szám Győr. 527

¹⁹ *Szerző nélkül*: Mű- és díjbiralmi jelentés a Győri Első Iparműkiállításról 1846. Győr, 1846. Streibig. 24; *idem*, Foglalatja, Dicséző oklevelet, s.v. Unger, Mátyás

től 1848-ig Richter Antal (Anton) (1802–1854), egyházi karnagy vezetésével; a karnagy Hans Richter (1843–1916) édesapja volt.²⁰ Lehetséges, hogy a találkozók helyszíne a kártyakészítő műhely volt. A kártyakészítéshez fűtött, nagy teremre volt szükség a hűvösebb évszakokban. Az 1845-ös hirdetésekben így írnak erről.²¹

Hirdetés

Unger Mátyás győri kártyaműhelyéből, a Bástya utca 260. szám alól – az ifjabb Unger Mátyás rézbe vésett extrafinom honi császár tarokk kártyái, extrafinom honi királywhist és extrafinom trappola kártyái kerültek elő mostanában. Legkésőbb négy héten belül érkeznek még extrafinom, felújított színházi-képes whist kártyák. Az említett úr, aki az igen tisztelt publikumnak ajánlja magát raktárával kapcsolatban, és gondoskodik arról, hogy ne legyen hiány a jövőben szép, szolid áruk ízléses, új szállítmányából lehetőleg olcsón és kitűnő kiszolgálással.

A ház tehát üzemként is szolgált. Az idősebb Unger Mátyás – akinek a neve végül márkanév lett, bár később fiai is bekapcsolódtak az előállításba és a tervezésbe – sok kártyatípust készített, melyek közül a három legrégebbi fennmaradt példány az 1820-as évekből bekerült a Bécsi Technikai Múzeum gyűjteményébe a Császári-Királyi Nemzeti Termékek Kabinetjén (k. k. National-Fabriksprodukten-Kabinett) keresztül. Ezek „német színekben pompázó játékkártyák; Soproni-német, egyalakos, 36 lapos – kompletten, fametszet, sablonnal színezett; hátoldal: ragasztószínek, adójegy nélkül, még soha nem használva”, nyilvántartási szám: 89768. A 84564 számút Klaus Reisinger (1941–2006), játékkártya-szakértő 1824-re datálta, a 84565 számút pedig 1825-re. Reisinger szerint a 84564 számú játéknál a makk ász oroszlánjának arcvonásai feltűnőek, mint ahogy a királyok óriási feje is. A 84565 számú játéknál szembetűnő, hogy a makk ász oroszlánja magyar és osztrák címet tart.²² Mivel ezek a soproni kártyák a magyar kártya 1870 körül megszokott előfutáraként kerültek be ebbe a gyűjteménybe, valószínűleg akkoriban Unger legjobb művei voltak. Emiatt feltételezhető, hogy abban az időben egyszerűbb fametszetes kártyákat készített, melyek viszont egyre értékesebbé és magyarosabbá váltak.²³ A mesterség művészi munkássággá fejlődött.

Nemcsak az derül ki a dokumentumokból, hogy nyilvánvalóan saját maga készítette a fametszeteket, hanem az is, hogy más művészeket is megtanított a tervezésre és rézmetset készítésre: például Gasto János (Johann) – és nem Koller János (Johann), soproni kártyafestő, aki a Bécsi Akadémián 1829 és 1831 között rézmetszést tanult – elkészítet-

²⁰ VL Lokalblatt, 1846.12.31. 3. évfolyam, 153. szám, 610, *Petz Lajos*: Győr város zenei élete 1497–1926. Győr, 1930 18

²¹ VL 1845.02.18. 2. évfolyam, 21. szám, 84. 1845.02.22. 2. évfolyam, 23. szám, 92, 1845.03.01. 2. évfolyam, 26. szám, 104

²² Műszaki Múzeum, Bécs Online-nyilvántartás. A gyűjteményhez tartozó tárgyak katalógusa: <https://www.technischesmuseum.at/ueber-den-online-katalog>, s.v. Unger, Mathias

²³ Vö. is *Szendrei János*: A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905, 203.

1–3. kép. Gasto Jánostól Unger Mátyásnak, Gasto Joh. SC. Rézmetszet, 1820-as évek Források: Új idők lexikona, 1939, 340. Tábla/4. (Hungaricana) a bécsi Uffenheimer Krähwinkliaden játékkártyáinak másolata Vö: Kolb 1939, 45. l.: ibid, Magyar kártyafestők adatai. Függelék Kolb 1939-hez. Budapest, 1939. Hungaria. S.v. Unger Mátyás (Győr).

te számára Johann Gabriel Uffenheimer Krähwinkliaden (humorral rajzolt kisvárosi életképek) kártyáinak másolatát, tőle is származik a magyar huszárként ábrázolt makk felső (1–3. kép).²⁴ Gasto ismert játékkártyatervező és kevésbé ismert rézmetsző volt.²⁵ Nepomuk János Mattyus de Alistal 1828-ban Pesten megjelent könyve, *A nemzeti Lovag: A Lótudomány' vizsgáló ismertetére vezérlő rendszeres oktatás. Két Részben* azt írja: „35 Kupfertafeln, gez. und gestochen von Herrn Joh. Gasto in Raab” (35 rézlap, készítette Joh. Gasto úr Győrött”).²⁶ Ez arra utal, hogy az 1820-as évek végén Gasto Győrben tartózkodott, és nem Pesten, vagy nem csak Pesten tevékenykedett.²⁷

Az 1846-os győri iparkiállításán Unger dícséretet kapott a magyar ruhás alakokat ábrázoló szép kártyákért, amelyet valószínűleg fiai, Alajos és Mátyás terveztek és metszettek rézbe. A helyi győri újság szerint Unger Mátyás „[hat] auch seine neuen deutschen Karten ausgestellt, die durch ein lebhaftes Colorit und schöne Zeichnung der Blätter von der

²⁴ Kolb 1939, 40, Wunderlich 2012a, 266f. Fametszet önálló készítése játékkártyákhoz Sopronban is szokás volt, ld. Csatkai Endre: Műpártolás, műgyűjtés Sopronban. In: Magyar Művészet 4 (1928), 7. szám 577–597, itt: 578.

²⁵ Kolb 1939, 76.

²⁶ Gemeinnützige Blätter (Zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung). Pest, 1828.08.10. 29. évfolyam, 64. szám, 505–506.

²⁷ Ellentétben az Allgemeines Künstlerlexikon Online megállapításával: (Artists of the World Online). 2009- Berlin – New York, de Gruyter. <https://www.degruyter.com/view/db/akl>, s.v. Gasto, János (továbbiakban AKL).

Tüchtigkeit ihres Erzeugers Beweise geben. Herr Unger verwendet viel auf neue Formen und seine Karten halten wohl jeden Vergleich aus” (Új, német kártyáit is kiállította, mely a készítő jártasságát bizonyítja élénk színei és a levelek szép megrajzolása által. Unger úr sok új formát használ és kártyái kiállják az összehasonlítást).²⁸

Unger Mátyás 1826-ban a pesti piacon is árulta kártyáit. Szakmáját az 1850-es évekig mesterként gyakorolta, mivel legkisebb fia akkor még Bécsben segéd volt. Az idősebb Unger az 1850-es évek elején lányával és Károly nevű fiával, később az ifj. Mátyással összeköltözött Krausz Annával – aki a már említett unokahűg lehetett – a köztisztviselői özvegy albérlőjeként az Apátúr-házba (ma Széchenyi tér 5., ma Rómer Flóris Múzeum).²⁹

Édesapjuk halála után öt évvel 1851-ben a Szodfried gyerekek eladták a Bástya utcában lévő házat.³⁰ Az eddigi kutatások szerint a műhely az idősebb Unger 1856/57-es végleges nyugalomba vonulásáig valószínűleg még fennállt.³¹ 1857-ben Ludassy táncmester táncanfolyamot hirdetett; lehet, hogy ő vette át azokat a helyiségeket a házban, melyek azelőtt a kártyaműhelyhez tartozhattak.³² Unger az 1857-es népszámlálás kérdőívén is az Apátúr-házban jelenik meg, mint „nyugalmazott kártyakészítő” (*Kartenmalermeister im Ruhestand*).³³ 1862.04.21-én halt meg a Zichy palotában (ma Liszt Ferenc u. 20.)³⁴

Nyugalmazása után nem sokkal, 1858-ban a helyi győri újság így említette az ABC Somogyból c. folytatásos színházi darabban: *Kártyabanda? régi hírében ez is fogyatkozott (hála isten!) pedig volt idő, midőn a heves kártyásoknak még a festés sem tetszett a magyar kártyákon, s irni akartak Unger Mátyásnak Győrbe, hogy a zsiros Istvánt (makk-disznó) cserélje fel más alakkal.*³⁵ Zsiros István kártyafestő az Első Magyar Kártyagyár Részvénytársulat tagja volt.³⁶ Unger így továbbra is a szép és különleges, magyar motívumokat tartalmazó kártyáiról volt ismert, melyek megalapozták hírnevét.

²⁸ Balázs Péter: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Budapest, 1980, 77. *Szerző nélkül*: Mű- és díjbírálati jelentés a Győri Első Iparműkiállításról 1846. Győr: Streibig, 24; VL 1846.08.13. 3. évfolyam, 94. szám, 375f, VL 1846.06.25. 3. évfolyam, 73. szám, 291.

²⁹ Népszámlálás Győr Belváros (a továbbiakban: GyB) 1857/210.XV. www.familysearch.org (a továbbiakban: népszámlálás GyB 1857).

³⁰ Ld. Petz 1930, 18; *Csomortány Levente – Gömörly Judit – Rozmann Viktor*: Győr, Dunakapu tér 7. sz. (helyrajzi szám: műemléki törzsszám:) (sic!) alatti épület műemléki kutatási dokumentációja. Nem publikált háztörténete, Dunakapu tér 7. Győr, 2013. Győr: Győr-SZOL

³¹ *Wunderlich* 2011, 277.

³² Hirdetés, Győri Közlöny, 1857.01.10. Győr, 1. évfolyam, 1. szám (továbbiakban KL). Digitális Könyvtár Győr: www.edok.gyorikonnyvtar.hu (továbbiakban Digitális Könyvtár, Győr).

³³ Népszámlálás GyB 1857, 210.7 XV.

³⁴ Halotti AK GyB, 1862/29. Lehetséges, hogy az eladás teljes egészében id. Unger Mátyás tulajdonára vonatkozott, vö. GYVL.IV. 1203 Győr szabad királyi város tanácsának iratai 1862. I. 862/7. A hozzátartozó írásos dokumentumok mégsem voltak megtalálhatóak az Archívum szerint.

³⁵ ABC Somogyból, GyK, 1858.03.04, 2. évfolyam, 18. szám, 71.

³⁶ *Kiss Emilia*: Szerencsés lapjársát! 150 éves az első magyar játékkártyagyár. In: Magyar Iparművészet, (27 /1), 2020. 51–53, Széchenyi Könyvtár Elektronikus Periodika Adatbázis és Archívuma, Budapest: www.epa.oszk.hu

Id. Unger Mátyás másodszülött fiát, Alajost 1814.10.29-én keresztelték.³⁷ Eleinte a Győri Királyi Főbb Rajzoló Iskolába járt a valószínűleg Württembergből származó igazgató és festő, Hieronymi Ottó Ferenc (Otto Franz) (1766 vagy 1768–1829) hivatali ideje alatt, aki Gróf Széchenyi Ferenc egykori rajztanára volt, és egyházi művek és portrék festőjeként tűnt fel Magyarországon. 1822-ben a Győri Magyar Polgárőrséget is megfestette.³⁸ Szerinte a kis Alajos rajz tehetsége csak közepes volt.³⁹ Végül a Győri Bencés Gimnáziumba járt.⁴⁰ Ezután került sor a kártyafestői képzésre az édesapjánál, mely a Rajziskolához kötelezően kapcsolódott. Erre már Hofbauer János (Johann) (1803–1839) tanár és igazgató működése alatt került sor.⁴¹ Országos híró festő és grafikus volt, aki többek közt Eduard Gurk-kal együtt, 1829-ben kiadott Pest-Buda látképével vált ismertté.⁴² Ő jobban hitt Alajosban. Tehetségét nem csak az 1833 őszi megrendezett rajzversenyre készítette, legjobb korinthuszi oszlop rajza, hanem az 1832/33-as tanévben készített egyik tájképe alapján fedezték fel.⁴³ 1833 nyári félévben, május 14-től kezdve a Bécsi Akadémia elemi rajziskolájába járt, majd 1836 áprilisától részt vett a „Rajz az ókorban” (*Zeichnen bey den Anticen*) c. nyári tanfolyamon L. Kupelwiesernél, majd az 1842-es téli kurzuson, és 1839-ben a „történelmi festészet tanulójaként” J. Endernél, többek között August Pettenkofen, Eduard Engerth és Eduard Ender társaságában.⁴⁴ Alkotásaiban láthatóak tanárai, Peter

³⁷ Születési AK GyB, 1814/106. Az irodalomban sajnos máig előfordulnak rossz, vagy pontatlan életrajzi dátumok a festőktől, ld. Székely 1998a, *Székely Zoltán: Unger Alajos szobrokról készült akadémiai tanulmányrajzai*. In: Arrabona. 49 (2011) 1. szám, 299–322. 300. A művész és legfőképpen olajfestményének újralfedezése sem kerül említésre a cikkben, hanem csak a család történetének adataira korlátozódik. *Nemesné Matus Zsanett: Irodalom és művelődés a reformkori Dunántúlon*; Bodroghy Papp István költészete c. disszertációja (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2019). https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7430/file/nemesne_matus_zsanett_doktori_disszertacio.pdf, 104 (letöltve 2020.12.31.) csak Székelytől a 1998a-t idézi és ráadásul a festőt nem Alajosként, hanem Lajosként említi. További magyarázatot igényelne, hogy miért gondolja, hogy Unger festménye Győr visszafoglalásáról az általa vizsgált szerzők irodalmi mintája alapján született. Azt, hogy irodalmi művek egyáltalán szolgáltak-e ösztönzésül, azt Wunderlich 2012b-ben fejtettem ki.

³⁸ Vö. Székely 1999, 269. Művészeti nevelés a magyarországi rajziskolákban és a Bécsi Akadémián, ld. Papp Júlia: *Művészeti oktatás – Céhes mesterképes, rajziskolák*. In: *Sisa József – Papp Júlia – Király Erzsébet: A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Budapest, 2018.; *Sinkó Katalin – Papp Júlia: A bécsi Képzőművészeti Akadémia szervezete 1850-ig*. Ibidem, 42–45. *Sinkó Katalin: Az akadémiai képzés iránya és módszerei, ösztöndíjak és tanulmányutak*. Ibidem, 45–53. Id.: *Festői utazások Itáliában*. Ibidem, 53–55.

³⁹ Wunderlich 2010, 152, 31. végjegyzet.

⁴⁰ Wunderlich 2010, 143.

⁴¹ Arról, hogy Unger a köréhez tartozott, ld. Lyka Károly: *A táblabíró-világ művészete: 1800–1850*. Budapest, 1922, 149.

⁴² AKL, s.v. Hofbauer, Hans, illetve E. J. M.: Aus dem Gebiete der Kunst, Wiener allgemeine Theaterzeitung (Bauerles Theaterzeitung) Allgemeine Theaterzeitung, 1829.05.26. 22. évfolyam, 63. szám, Bécs, Trieste/Triest. 258. ANNO Osztrák Nemzeti Könyvtár: ANNO - AustriaN Newspapers Online | ANNO - AustriaN Newspapers Online (onb.ac.at)

⁴³ Wunderlich 2012b, 136 és az ott megadott források.

⁴⁴ A Képzőművészeti Akadémia Levéltára (továbbiakban AKBK) „Protocoll Zeichnen bey den Anticen geführt von Professor Kupelwieser 1834–1843“, AKBK Protokoll Schüler der Architektur-

Krafft, Joseph Führich és más kortársak és példaképek befolyásai, mint például holland festőké.

Alajos (Alois) Toscanónál, a kéményseprőnél lakott, a Győrből származó másod unokatestvérénél a Schaumburgergrund 7. szám alatt⁴⁵ Ezt Rómer és Ebenhöch levelezése is megerősíti: *Zaschkódáné = Toskánó Pepi = Kern Jósefné t. i. Toscánóék bécsi unokavére, akiknél annak idején a Pictor Unger Alajos bécsi akadémia tanulmányozásának idején tellyes ellátással birt [...] a Schaumburgi külvárosban.*⁴⁶

1846-ban a Pesti Műegyletnél kiállított egy utólagosan benyújtott képet: „Sz. László magyar király ráismer Salamon királyra, midőn ez zarándok ruhában amannak kezéből a többi szegényekkel együtt átvette az alamizsnát.”⁴⁷ Ez kapcsolódik a Magyarország számára fontos témájú művekhez: Madonna-festmények mint *patronae Hungariae*, Győr ostroma (1840), *Vajk azaz István magyar király megkeresztelése* (1842).⁴⁸ A két utóbbi festmény esetében nyilvánvaló, hogy irodalmi és zenei művek inspirálták a Kupelwieser-kör hagyománya szerint. A nazarenus körökben kedvelt Mailáth Győr visszafoglalásának leírásában nem a történelmileg alátámasztott harci jelenetet írja le a Fehérvári kapu, a Vízikapu előtt. Ez lehet az egyik oka annak, hogy Unger a Karmelita templom anakronisztikus ábrázolását választja, mivel a vaskakas miatt kapcsolatba hozták a két helyet.⁴⁹

A szerző kutatása alapján – miután a Nemzeti Galéria az 1970-es években megszerezte Unger Alajos két művét – megtalálták vagy rekonstruálták további olajfestményeinek egy részét is. Kiderült, hogy játékkártya-tervező is volt, aki családjával együtt elsőként

Schule, der Blumenmalerei, der Elementarschule, der Graveursschule, der Kupferstecherschule, der Landschaftsmalerei, der Landschaftszeichnung, der Historienmalerei, der Manufactur-Zeichnung, und der Schabkunstschule vom Jahre 1839 bis 1846. Eltérően: *Fleischer, Gyula*: Magyarok a bécsi képzőművészeti akadémián. Budapest, 1935, s.v. Unger Alajos.

⁴⁵ Születési AK GyB, 1794/11.

⁴⁶ 180. levél Ebenhöch Rómernek, 1882.12.29., ld. *Csécs, Teréz*: „Romert sokan, Floriánt csak kevesen ismerik”: Rómer Flóris és Ebenhöch Ferenc levelezése 1845–1888. Győr, 2019. (a továbbiakban *Csécs* 2019). 227f. A könyvben egyébként csak id. Unger Mátyást nevezik meg, habár a fiatalabbról számolnak be. Köszönöm Csécs Teréznek a közvetítést és Sári-Szabo Kelemen OSB perjel atyának, hogy elküldte nekem a könyv egy példányát. Ebenhöch rokoni kapcsolatban állt Ungerrel, mivel Toscano Teréz (Therese), férjezett neve Ludwig, az unokahúga volt, ld. *Katona Csaba*: Ebenhöch Ferenc kanonok személyes iratai – egy pillantás a Győri Egyházmegyei Levéltár iratanyagára. In: *Egyháztörténeti Szemle* 3. (2002), 1. szám. 143–154, itt: 153. Toscano Teréz 1845.10.15-én egy kéményseprő családból származó órásmesterhez ment hozzá, Ludwig Károly Antalhoz (Karl Anton) Pozsonyból, ld. házassági AK GyB, 1846/195/415.

⁴⁷ *Pester Kunstverein*: A Pesti műegyesület részvényeseinek Névsora 1846: Kunstwerke der Ausstellung, welche der Pester Kunstverein im Jahre 1846 im k. städt. Redouten-Gebäude veranstaltet hat. Pest, 1846. Landerer und Heckenast. 10/11. Unger Alajost a Pesti Műegylet művében *Szvoboda Dománszky Gabriella*: A pesti műegylet története – a képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest-Budán. Miskolc, 2007. nem említik, mivel Magyarországon nem volt teljes a katalógus (személyes levelezés, 2020.07.14.). Köszönöm a szerzőnek az információt.

⁴⁸ *Wunderlich* 2012b, 136–158; *Wunderlich* 2015.

⁴⁹ Győr történelmi visszafoglalására, ld. *Pálffy Géza*: Bécs védőbástyájának töröktől való visszafoglalása 1598ban (A győri végvár felszabadításának történeti jelentősége). In: *Széky* 1998b. 5–10. Vö. *Wunderlich* 2012b, 143–145, 175, 16. végjegyzet.

készített hazafias, magyar kártyákat. Portrékat, életképeket és történelmi jeleneteket festett, részben a későromantikus-későnazarénus irányzatot követve, ahogyan azt testvére, Unger Károly 1895-ös végrendelete is bizonyítja, amelyet a szerző 2007-ben talált meg:⁵⁰

A családot ábrázoló nagy olajfestményt unokaöcsém, Unger Alajos, a Soproni Iparkamara hivatalnokára hagyom. – A nagyobb hitelesség végett saját kezűleg írtam ezt a kiegészítést, aláírtam és pecséttel elláttam. Aláírás, Győr, 1878. június 9. Unger Károly m.p. emer. Egyházmegyei levéltáros. L.S. Ludwig Rikker m.p., mint tanú. L.S. Viktor Bánoczy m.p., mint tanú L.S. Franz Beitzl m.p., mint tanú L.S. [...]

Fivérem, Unger József, győri vászonkereskedő halála után fiai Alajos, József és Géza a leállított árverés után azt kérték, hogy megtarthassanak néhány bútordarabot és néhány képet további szükségletükre. Alulírottat arra kérték, hogy vigyék azokat a János kápolna melletti ház lakásába, amit aztán engedélyeztek nekik. [...]

A képek megnevezése itt következik.

- 1.) Egy képóra arany keretben.
- 2.) olajfestménye, mely Szűz Máriát, Jézust és Jánost ábrázolja.
- 3.) a szent család arany keretben.
- 4.) Egy kisebb olajfestmény egy fiúról, aki egy kutyát idomít.
- 5.) Győr ostroma.

Az eddig felsorolt képeket unokaöcsém, Unger József kapta meg fivérének, Unger Alajosnak a beleegyezésével incesso 1884. július 20-ig – miután kérvényezték a visszaadást, így az alulírottánál lévő aranykeretes tükröt unokaöcsém, Unger Alajos kérésére, fivére, Unger József tudomásával Sopronba küldték.

Az alulírottánál elhelyezett képek közül jelenleg már csak kettő nem került említésre, még pedig:

6. egy nagy vászonkép, Szent István, Magyarország királyának megkeresztelése, aztán ugyancsak egy nagy vászonfestmény

7. Judit és Holofernész ábrázolása.

Elhunyt testvérem, az egykori vászonkereskedő, József gyermekeinek fent említett berendezései, melyek a János kápolnánál lévő házban alulírottánál addig is elhelyezésre kerültek, unokaöcsém, Unger Alajos esküvője alkalmából (hivatalnok a soproni dicső iparkamaránál), József nevű fivérének tudtával megigényelte és 1879. október 3-án vasúton valóban elszállították Unger Alajoshoz.

A két utóbb említett olajfestményt, a gyakran említett Szent István Magyarország királyának megkeresztelését, és a második, Judith és Holofernész képet elküldték a soproni hivatalnál tiszteletreméltó unokaöcsémnek, Unger Alajosnak 1886.március 30-án, és ezzel elhunyt fivérem, József a vászonkereskedő gyermekei megkaptak minden, nálam elhelyezett fent említett tárgyat.

Győr, 1886. március 30. Unger Károly m.p. em. Egyházmegyei levéltáros.

⁵⁰ Győr Egyházmegyei Levéltár Püspöki levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, Protocollum 1895.01.05./524

A lista Alajos olajfestményeinek egy részét sorolja fel. Néhányat megtaláltak közülük néhány a Nemzeti Galéria tulajdonában van. Olyan festmények is feltűntek, melyek itt nincsenek megemlítve. Művei ritkaságok, amiatt is, mert alig ismert alkotás, különösképp történelmi festmény más művésztől ebben az időben. Mégis úgy tűnik, hogy életében nem volt áttörő sikere Magyarországon művei későnazarénusi, katolikus és eredetileg német dombornyomatai alapján, ami ellentétben állt a pest-budai művészetéről alkotott liberális, katolikusellenes, nemzeti diskurzussal. Kivételt képez sikeres játékkártya-tervezése.⁵¹ Az 1848/49-es szabadságharc utáni időt, amikor a Kupelwieser-kör művészetét jobban kedvelték, mint azelőtt, már nem érthette meg. Hasonlóképpen nem terjedt ki alkotói munkássága Simor János győri püspök idejére 1857 és 1867 között, aki Alajos olyan diáktársainak adott megbízást képzőművészeti alkotásokra, mint Franz Josef Dobiaschovsky és Szoldatits Ferenc. Storno Ferenc restauratori munkájának sikereit sem érthette meg, illetve nazarénus, és a többek között Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold és Simor János által katolikus körökben különösen tisztelt és támogatott művészekét sem.⁵²

Az Unger Alajos által készített *Vajk megkeresztelésének* ábrázolása olyan ritka példája a korai hazafias, késő nazarénus dombornyomott történelmi képnek a magyar művészettörténelemben, ami Unger Károlyra, mint egyházi személyre nagy hatással volt. (4. kép).⁵³ Mivel Károly a német gyökereit támogatta, és ahogy már említettük, a német diákok szónokaként szerepelt, a képen is inkább a német hagyomány tükröződik, amely szerint nem szüleit, Gézát és Saroltát, hanem későbbi feleségét, Gizella bajor hercegnőt és annak bátyját, a későbbi II. Henrik német-római császárt ábrázolja a festő, utóbbit hercegi kalapban.⁵⁴ *Vajk megkeresztelése* akkoriban nem tartozott a liberális nacionalisták által kedvelt témák közé.⁵⁵ Unger térdelő Vajkjának ábrázolásában világosan látszik tanítómestere, Kupelwieser, illetve Moritz von Schwind, és Josef Kriehuber által litografált, és részben Nádasdy 1664-ben Nürnbergben nyomtatott mauzóleumára épülő *Magyar vezérek, hercegek, királyok* (1830) c. sorozat befolyása.⁵⁶ A későbbi király arca úgy tűnik, hogy formailag prototípusként szolgált a Schwind által ábrázolt későbbi, fiatal magyar királyok, mint például III. István ábrázolásához. Valószínűleg az alább említendő patrióta-magyar játékkártyákra is hatással volt a sorozat már említett újságírójának szóhasználata.

⁵¹ Farkas Julius: *Der ungarische Vormärz – Zeitalter Petőfis*. Berlin, 1943. De Gruyter.

⁵² Vö. Grászli Berndett – Kiss Melinda: *Egy művészcsalád története. A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye*. Sopron, 2013.; Csécs 2019, 46., 119., 122., 200., 201., 220., 248. levél

⁵³ Wunderlich 2012b, 146–158.

⁵⁴ Atlantik Research. 60. A nazarénus művészet lehetséges többértelműségéről ld. Wunderlich 2012b, 148.

⁵⁵ Wunderlich 2012b.; Szabó 2015, 60–64.; Wunderlich 2015.

⁵⁶ Vö. Kupelwieser, Leopold: *A lovag búcsúja, 1828*, Artnet-Adatbázis: www.artnet.de. Vö. Wunderlich 2012b, 148. *Sinkó Katalin*: *Magyar vezérek, hercegek és királyok*. In: *Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk): Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Budapest, 2000. Nemzeti Galéria. 533–543.

4. kép. Unger Alajos: Vajk megkeresztelése (1842). Olaj, vászon, magántulajdon (a szerző felvétele)

Az 1843-as családi portré azt a benyomást kelti az egész alakos portrék ellenére, hogy nemcsak olyan más kortárs magyar művészek önarcképei inspirálták, mint például Barabás Miklós, hanem nagymértékben a nazarénusok is.⁵⁷ E mellett a festménye mellett portréi közé tartozik a University of Pennsylvania gyűjteményében lévő *Egy hölgy arcképe* is.⁵⁸ Ezenkívül úgy gondolom, hogy *Hergeszell Ferenc* (Franz) (1806–1859), az egykori győri polgármester és országgyűlési képviselő *portréja* (Rómer Flóris Múzeum, nyilvántartási szám XJM K.55.99.1) szintén Unger munkája.⁵⁹ Hergeszell szülei a kéményseprő, Toscano József (Joseph) lányainak keresztszülei voltak. Toscano József a festő másod unokatestvére volt, aki az Ifj. Unger Mátyás keresztapja volt.⁶⁰ Hergeszell megfordult az 1838-ban alapított győri kaszinóban Toscano Józseffel.⁶¹ A társadalmi hálózaton keresztül Ungerrel ismerniük kellett egymást.⁶²

⁵⁷ A családi portréről ld. *Wunderlich* 2012b, 139–141. A magyar művészet önarcképeiről ld. *Basics Beatrix: Művész (ön)arcképek*. Budapest, 2001. Budapest Történeti Múzeum. *Lyka Károly* i.m. 149.

⁵⁸ *Wunderlich* 2012b, 137

⁵⁹ *Wunderlich* 2012b, 138–139. Köszönöm a Rómer Flóris Múzeumnak, hogy 2017 augusztusában megvizsgálhattam a művet

⁶⁰ AK GyB 1826/222; 1830/266, 1824/207.

⁶¹ *Szerző nélkül*: 1848 Győrött és Győr-Moson vármegyében. Győr, 1948, 6.

⁶² *Biczó Zalán*: A győri jogászképzés évszázadai. Győr, 2008, 159.

Egy eddig ismeretlen kép Unger Alajostól azt mutatja, hogy 1842-ben a Fertő tónál és valószínűleg Sopronban is megfordult: egy idős, kötögető hölgy meghitt arcképe (1842, aláírás A: Unger 842 lent jobbra, fára festett olajfestmény, 29 x 23,5 cm, 5. kép). Az idős özvegyasszony (Alajos nagyanyja?) fekete ruhában szeretetteljesen zoknit kötöget. A háttérben baloldalon lógó kép valószínűleg elhunyt férjét ábrázolja, ami azon túl a táj síkja és a vegetáció jellege alapján a Fertő egy jelenetét ábrázolja. Ez azt sugallja, hogy a hölgy Sopronból vagy környékéről származik. A jobbra fent elhelyezkedő kakukkos óra pedig a német származást szimbolizálja. A Fertő a biedermeier festők kedvelt úticéljának számított, és Unger számára is bizonyára ismerős volt.⁶³ A család győri részének továbbra is fennálló kapcsolata a soproni rokonokkal, illetve Csatkai beszámolója az akkori vándorfestőkről azt sugallja, hogy Unger ezt a képet Sopronban festette.

5. kép. Unger Alajos: A kötögető idős hölgy – A művész nagymamája? (1842) képrészlet. Olaj, fa, magántulajdon (a szerző felvétele)

⁶³ Schmidt, Leopold: Die Entdeckung des Burgenlandes im Biedermeier. Studien zur Geistesgeschichte und Volkskunde Ostösterreichs im 19. Jahrhundert. Eisenstadt, 1959, 33–36.

Az átutazó művészekkel kapcsolatban Csatkai megnevez egy kisméretű portrét „W. Ungertől” az 1840-es évekből, ami 1928-ban Sopronban kiállításra került.⁶⁴ Csatkai jóval későbbi 1966-ban írott, az 1903-as győri művészeti kiállításról szóló beszámolójában Unger keresztnevének A. rövidítéséhez egy kérdőjelet tett, és feltette azt a kérdést, hogy ennél az Ungernél a kártyakészítő Unger Mátyás azonos nevű fiáról van-e szó. Ez azt bizonyítja, hogy ő sok évvel később ezt még nem ismerte. Mivel ezenkívül Bécsben, Sopronban és környékén nem szerepelt „W. Unger” ebben az időben – William Unger csak 1837-ben született – ezért feltételezhető, hogy ez a portré Unger portréja.⁶⁵

A pontos, aprólékos ábrázolás holland stílusjegyeket sejtet, és a realistának tűnő, egyszerűbb polgáraszony mindennapjait bemutató ábrázolás ellenére az ironikus életkép-festészet jegyeit hordozza. Összességében a kép szokatlanul modern hatást kelt. Ha Grewe a nazarénus művészetet koncepció-művészetként, a modern művészet úttörőjeként sorolja be, akkor egy eredetileg késő-nazarénus tradícióban képzett művészről feltételezhető, hogy ő tette meg az első lépést, és művészete az 1840-es években olyan erős hatást keltett, mint a 20. század modern, amerikai művészete, például a Grant Woods *American Gothic* (1930).⁶⁶

2010 óta néhány további mű is ismertté vált. Egy *Catalogue Raisonné* kidolgozás alatt van, ami olyan alkotásokat is tartalmaz, melyek létezése bizalmas, de a tudósok mégis érdekesként sorolták be. Művében játékkártya-hivatkozás is található, mint például egy jelenet ábrázolása Walter Scott *Lammermoori nász* c. művéből a képekkel díszített órán (1847).⁶⁷

A győri helyi újság hírdetései szerint Unger 1848-as visszatérése előtt hosszú utazásokon vett részt, és rajzórákat adott, miután már befejezte a szolgálatot a nemzetőrségben.⁶⁸ A Bécsi Akadémia végzős diákjainak normál útvonala a tanulmányok befejezése után Bécsből, Leibach-on/Ljubljánán, Trieszten és Velencén keresztül Rómába vezetett, illetve gyakran Dél-Olaszországba és Szicíliába. Míg Ebenhöch Rómernek azt írta, hogy Alajos 1844 és 1848 között Győrben volt, addig a kutatások mást eredményt hoztak. A művész 1846.09.26-án kérvényezte, hogy fivérével, Mátyással egy évre Bécsbe utazhasson.⁶⁹ Ez egy második utazás mellett szól, – ahogy már tudjuk – ami őt ténylegesen

⁶⁴ Csatkai Endre: A soproni piktúra történetének vázlata. In: Magyar Művészet. Budapest, 4. (1928). 7. szám, 553–564. itt: 560.

⁶⁵ Csatkai 1966, 133, 135.

⁶⁶ Grewe, *Cordula*: The Nazarenes: Romantic avant-garde and the art of the concept. Pennsylvania, 2015.

⁶⁷ Wunderlich 2012b, 158–161, Kaplan Stuart R.: Encyclopedia of Tarot, Band II. New York, 1986., 1996, 459, 462f. A 19. század magyarországi operájának és a nacionalizmusnak összefüggése, ld. Lajosi Krisztina: Staging the Nation: Opera and Nationalism in 19th-century Hungary. Leiden, 2018.

⁶⁸ Vö. Ráktár. Hirdetés. Hazánk, I. 1848.06.06., 2. évfolyam, 221. szám, 1848.06.08., 2. évfolyam, 222. szám, 1848.06.15., Győr. 2. évfolyam, 224. szám. Melléklap. Digitális Könyvtár Győr, vö. Wunderlich 2010, 144.

⁶⁹ A levelet Bardoly István küldte el nekem 2014 novemberében. Nagyon köszönöm neki. Akkori hivatkozás (Forster Központ): Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: K 580/67; Csécs 2019: 147. levél, GYVL IV. 1056.ee (Connotationes Passum), Band II., 1844–1850.

Párizsba vezethette. Mivel az útlevelei jegyzőkönyv 1843/44-ig a Győr Városi Levéltárban egyelőre nem került elő, így csak a dátummal ellátott alkotásai maradnak, mint lehetséges utalások a soproni és győri tartózkodásokra. Alajos 1848.12.28-án halt meg kolerában.⁷⁰

Ifj. Unger Mátyást 1824.12.10-én keresztelték meg.⁷¹ Az elemi iskola után – ahol az első szemeszterben 1832/33-ban azok közé a diákok közé tartozott, akik betegségük miatt nem tudtak levizsgázni („ob infirmitatem examen non subierunt”), majd a bencés gimnázium befejezése után 1840-ben Fruhman Antal (Anton) vezetése alatt (1801–1873) segédként járt a rajziskolába, aki szerint jó volt a teljesítménye.⁷² Fivérével, Alajossal együtt hazafias magyar kártyákat kínált. 1844.03.02-án így írt a győri újság:⁷³

A Pannonia 22. számának Feuilletonja hozza azt az örömteli hírt, hogy a pozsonyi Jäger úr olyan magyar whist-kártyát gyárt, amelynek figurái Magyarország királyainak és hőseinek valódi portréit mintázzák és minden egyes ász egy-egy történelmi jelenetet ábrázol. Nem hallgathatjuk el, hogy Győrben Unger Math. úr tehetséges fiai segítségével már három éve készít rajzokat 'nemzeti duplakártyákhoz', melyeket rézbe metszenek. A figurák Magyarország ködbe vesző múltjának királyait, hercegeit és híres hadvezéreit ábrázolják, az ászok pedig a négy évszakot, illetve a nemzeti élet azokra jellemző tevékenységeit jelenítik meg. Hogy előbbieik hiteles portrék, azért nem kezeskedhetünk, hiszen László, Geyza stb. királyok udvari festőinek munkáit, ha nem a mongolok, akkor valószínűleg a kurucok vagy a törökök elpusztították. Egyebekben azonban biztosan állíthatjuk, hogy ezek a játékkártyák környezetükön méltó elismerésre találtak és az alkotások érdemesek a hazai kártya barátainak figyelmére.

1844.03.14-én ezután a *Regelő Pesti Divatlap* azt írta, hogy egy ideje két patrióta aranyos whist- és tarokk kártyákat készít: Jäger úr Pozsonyban és Unger Mátyás Győrött, akik mindenkor magyar történelmi személyiségeket és jeleneteket ábrázolnak.⁷⁴ Emiatt feltehetően, hogy egy fajta újdonságról volt szó, és hogy Unger Mátyás elsőként kínált ilyen hazafias kártyákat. A család játékkártya-történelmet írt.

1845.10.09-én az Ifj. Mátyás kérvényt nyújtott be, hogy egy évre Bécsbe utazhasson, majd 1846 szeptemberében még egyszer fivérével, Alajossal.⁷⁵ Már 1847 utolsó negyedétől 1849 utolsó negyedévéig, majd 1852 második felétől 1853 feléig segédként szerepel a bécsi céhek nyilvántartásában, amikor is 20 krajcárt fizetett minden egyes ne-

⁷⁰ Halotti AK GyB, 1848/63.

⁷¹ Születési AK GyB, 1824/207.

⁷² Az évkönyv szerint 1839-ben a 4. osztály évismétlő tanulójaként ment el. Évkönyv Bencés Gimnázium Győr 1839, semestris secundo; GyDA PL IL 1. Sorozat, régi iskolai anyag, XCVI. doboz, 21. Hittanjegyetérítő IV., sectionis secunda, *Wunderlich* 2010, 147, *Wunderlich* 2011, 123

⁷³ VL Kunstsignale im Vaterlande, 1. évfolyam, 27. szám, 106; vö. *Wunderlich* 2012b, 162

⁷⁴ Tárca, Pesti posta, *Regelő Pesti Divatlap*. Pest, 1844. 3. évfolyam, 21. szám 331.

⁷⁵ GYVL.IV. 1056.ee Győr város által kiadott útlevelek jegyzőkönyvei (Connotationes Passum), Band II, 1844–1850, 574.

gyedévért. Az, hogy mennyire tevékenykedett ténylegesen kártyafestőként Győrben visszatérése után – bár kártyakészítő mesternek vallotta magát, nem tisztázott. Hiszen legkésőbb az 1850-es évek közepén egy dohányüzletet nyitott (és egy ideig Győrött játékokat is árult) a későbbi, 1826-ban Anton Fruhmann által tervezett Lloyd-házban, az egykori főtéren, a mai Széchenyi tér 7-ben.⁷⁶ Az épületben akkoriban kávéház, illetve a városi bálterem működött, ami a reformkor egyik fontos rendezvényterme és gyülekező helye volt. Ez volt az 1856-os megalapításától kezdődően a Győri Kereskedők Gyűlése, illetve a Győri Olvasóegyletnek is a találkozó helye.⁷⁷ Mayerhofer József egyik képe olyan nagyon hasonlít más, róla és az Unger család más férfitagjairól készült képre, hogy feltételezhetően ebben az esetben az ifj. Unger Mátyásról van szó.⁷⁸

Édesapja halála után Mátyás az 509. szám alatti házba költözött (ma Teleki László utca, újonnan beépített), ahol testvére, Mária meghalt.⁷⁹ Ott őrizte a játékkártyákhoz való nyomódúccokat. Römer Flórist ezek nagyon érdekelték. Ez derül ki 1874.06.01 és 19. közötti levelezéséből Ebenhöch-hel:⁸⁰ Römer 1874.06.01-én azt kérdezi, hogy mi történt a nyomódúccokkal, gyűjtik-e azokat, illetve lehetséges volna, hogy azokat a Budapest Nemzeti Múzeumnak vagy a Győri Múzeumnak adják.⁸¹ 1874.07.05-én Ebenhöch azt írja, hogy a rézlemezek már régen a fém ellenértékeként az öntödébe kerültek, de vannak még fából készült nyomódúccok:⁸²

3 lap whist kártyához, ugyan annyi külön játszma 12 – 12 kártyalappal.

7 nagy folio lap egyes és kétfejű magyar kártyának, régibb s újabb vésvények, mindannyi azonban az 1848 jóval megelező korból, legjobb karban mindannyit még használni is lehetne.

5 lap nagy folio, a kártyák hátlapjának szinnyomatához, s pedig 1 lap egészen fábavésve, a többi ellenben fába vert réz arabeszkéből áll.

12 db faducz játságma-tuczat becsomagoló borítékjának nyomtatására.

14 db faducz egyes kártya játzmaák csomagoló borítékjának nyomtatására. Végül 1 db faducz régibb dohány-csomagoló vigneth nyomtatásához [...] A régi szerszámokból csak 1 prés és 3 kártya-vágó olló van még meg [...].

1874.06.13-án Römer azt válaszolta, hogy beszélt az igazgatóval (azaz Pulszky Ferenc, CW) és rossz az anyagi helyzetük, így leginkább a hét ív magyar kártyát, egy vagy kettő csomagoláshoz szükséges nyomódúcot, illetve a dohánycsomagoláshoz való dúcot szeretnék. Ő nem tudja, hogy Ungeréknek van-e más vevőjük ezekre, a számukra használha-

⁷⁶ Népszámlálás GyB 1857, 210.XV., *Wunderlich* 2010, 147–148.

⁷⁷ *Jenei Ferenc – Koppány Tibor: Magyar műemlékek – Győr.* Budapest, 1964. 140; Bay Ferenc: *A Győri Lloyd városáért és kereskedelméért. 1856–1936.* Győr, 1942.

⁷⁸ *Perger* 2017, 199/7, ld. a családi archívum fényképgyűjteményét is.

⁷⁹ Ld. fent.

⁸⁰ *Csécs* 2019, 72., 74.–76., 78., 80. levél.

⁸¹ *Ibidem*, 72. levél.

⁸² *Ibidem*, 74. levél

atlan tárgyakra, de talán a szűkös anyagiaktól eltekintve 30 forint is elegendő lehetne. Ha lenne pénze, egy pillanatig sem habozna, hogy megadja az 50 forintot a felkínált tárgyakért. 1874.06.16-án Ebenhöch érdeklődik, hogy mi van a nyomódúccokkal, stb., és Unger is tudni akarja, hogy Rómer mire válaszolta 06.19-én, hogy beszélt Pulszkyval és hogy elfogadta-e az új ajánlatot, és hogy a 30 forintot kézhezvételnél fizeti-e.⁸³ Ezután Ebenhöch 06.25-én azt írja, reméli, hogy Rómer elégedett volt a küldeménynel, majd 06.30-án megemlíti, hogy Unger elküldte a dolgokat és talán Rómer már meg is kapta azokat.⁸⁴ Végül a 07.10-i leveléből az derül ki, hogy a nyomódúccok megérkeztek és köszöni a közvetítést.⁸⁵

Az Unger-tárgyak egy része végül is a Győri Bencés Gyűjteménybe került, és ezáltal a mai Győri Múzeumba.⁸⁶ Az ifjabb Unger Mátyás, miután 1874-ben játékboltját, majd 1877-ben dohányüzletét is bezárta, fivéréhez, Károlyhoz költözött a Szent János Kápolna melletti házba, ahol 1878.02.16-án halt meg.⁸⁷

A játékkártya-készítők soha nem merültek úgy feledésbe, mint a festő Alajos, még akkor sem, ha csak az elmúlt években derült fény egyes adatokra, és az első Unger Mátyással való kapcsolatukra.

⁸³ 76., 77. levél.

⁸⁴ 78., 79. levél.

⁸⁵ 80. levél.

⁸⁶ Vö. *Wunderlich* 2010, 149. A Zettl-Langer-Gyűjteményben található egy fából készült játékkártya nyomódúc, melynek elülső oldalán öt el nem készült játékkártya van, melyet egy kártyafestő gyakorlásra használt. A hátoldal, mely a 19. század első feléből származónak tűnik, virágmintával díszített, amitől személyes ajándék jellege van. Az Ofner családhoz fűződő kapcsolat révén feltételezhető, hogy ez is egyike Unger alkotásainak. Köszönöm Langer Ágnesnek a további információkat, és hogy megvizsgálhattam a nyomódúcot.

⁸⁷ GYVL.IV. 1402 Győr szabad királyi város tanácsának iratai 1874 II 874/34, 21.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

Közel az éghez. Interjú Várszegi Asztrik nyugalmazott pannonhalmi főapáttal

Ez év március 2-án „rangos elismerést vehetett át az ökumenizmus, az európai béke és szabadság előmozdításáért végzett fáradhatatlan szolgálatáért a pannonhalmi bencés közösséget évtizedeken át vezető emeritus főapát. A 2007-ben elhunyt Kurt Schubert emlékére alapított díjjal a vallásközi párbeszéd terén végzett tudományos és társadalmi aktivitást méltatják. A díjazottat többszörös úttörőnek nevezi az Osztrák Katolikus Egyház honlapja,¹ ahol nemzetközi viszonylatban az egyik legismertebb magyar katolikusként hivatkoznak rá. Rámutatnak, hogy a magyar rendszerváltást követően az államhatalomtól független egyházat igyekezett kiépíteni, nyitottabbá, dinamikusabbá próbálta formálni az egyházi intézményeket. Pannonhalmának is „új ragyogást” hozott főapáti szolgálata: egyszerre járult hozzá a szerzetesi közösség szellemi, kulturális és gazdasági értékeinek megőrzéséhez és megújításához. Kiemelik Várszegi Asztrik érdemeit a magyarországi keresztény-zsidó párbeszéd előmozdításában, de a kereszténységen belüli, ökumenikus dialógus kapcsán is jelentős mérföldköveket kapcsolnak össze a nevével.” – tudósított a SZEMlélek katolikus portál 2022. március 4-én.² A hosszas idézet indoka, hogy az interjú szövegén dolgozva úgy láttam, a rövid méltatás pontosan és célrátörően foglalja össze mindazt, amit az interjú készítése során³ megfogalmaztam magamban a soproni születésű emeritus főapát életműve, személyisége kapcsán. Nyitottságát magam is megtapasztaltam, amikor ismeretlenként, a Karner Évával készített interjúnak köszönhetően kapcsolatba kerültünk.⁴

Végig olvasva az Önnel készített interjúkat, beszélgetéseket, jól látszik, hogy a nagyszülők, különösen az apai nagyszülők kiemelt szerepet játszottak az életében. A gyökerek, a magunkkal hozott értékrend – bár eltérő mértékben – mindannyiunk számára meghatározó, életünk végéig elkísér bennünket. Ezért is foglalkozom részletesen az interjúkban a feltárásukkal. Fontosnak gondolom, hogy egy-két nemzedékre visszamenően név szerint is megemlítsük a felmenőket, írásos emléket állítva nekik. Amikor édesapám meghalt, a húgommal sajtó alá

¹ <https://www.katholisch.at/aktuelles/137482/pannonhalmer-altabt-varszegi-erhaelt-kurt-schubert-gedaechtnispreis> (hozzáférés: 23.06.2022).

² https://szemlelek.net/kurtschubertdij/?fbclid=IwAR1rF2y-lnCRq_5O4XQ5GK3PnT71jjwa05joWl_4ZXsafOv4NsFAzr74Jqk

³ Az interjú a 2022. január 12-én és 18-án történt online beszélgetések alapján készült.

⁴ Turbuly Éva: A megélt történelem. Perlaki Ferencné Karner Éva 20. százada. Soproni Szemle 75 (2021), 377–394.

1. kép. Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát 2010-ben

rendeztük visszaemlékezését a tíz évesen, a frontvonal közelében átélt emlékeiről, amit öreg korában vetett papírra. Meg is jelent a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemlében. Úgy éreztük, így tőlünk függetlenül is nyom marad róla.

Arról az eszmei útravalóról szeretnék beszélni, mit hozott az ember szellemileg a családból. Ami tényleg meghatározó. Igazi pannon keverék vagyok, magyar, horvát, szlovák és német, minden esetben katolikus ősökkel (1. kép). A Várszegi magyarosított név, amit az 1930-as évek közepén vett fel altiszt nagyapám. Az apai nagyszülők Vobrások voltak, amit az Amerikába kivándorolt testvérek W-vel kezdtek használni. A család a Zirc közeli Nagyesztergáron, a Bakonyban élt, szegények voltak. 1898-ban született nagyapámat még Vobrák Ferencnek hívták, a dédapámat Jánosnak. Utóbbi a század elején a két idősebb fiúval vándorolt ki Amerikába, küldte haza a pénzt a család megélhetésére. Később a dédmama, Neubauer Klára is utánuk ment a következő fiúval, így a négy fiúból csak a nagyapám maradt itthon. A kivándorlók Pittsburghben, az „acélvárosban” találtak munkát a vasiparban. Az utódok már diplomát szereztek, értelmiségiként éltek. Érdekesség, hogy a dédpapa öregen, betegen hazatért, nagymamám ápolta. Klára dédmama kint maradt a fiaival és az unokákkal. Férje a győri temetőben nyugszik, ő Pittsburghben. Amikor 1985-ben eljutottam oda, elmondhattam egy imát a sírjánál. Nagy élményem volt, hogy

még találkozhattam Mihály bátyámmal. Érdekes dolgokat mesélt a családról. Amikor találkoztunk, megölelt és így köszöntött – már az angol nyelvtani szabályokat alkalmazva: Hogy te vagy Imre öcsém? Sokat mesélt édesanyjáról, a testvéerekről. Az emlékek egy része fájdalmas volt. Felidézte a legidősebb fiú, János keserű mondasát: Nem megy ő haza látogatába, neki a hazája csak a koldusbotot adta a kezébe.

Ide kapcsolódik egy apróság! A nagyapám már udvarolt a nagymamának, az 1904-ben született Császár Máriának, amikor az ő kis sógorka jelöltje, Vobrák Miska elindult Amerikába. A győri pályaudvaron találkoztak 1920-ban vagy 21-ben. Ott ismerték meg egymást és köszöntek el rögtön egy életre. 1976-ban találkozott újra a két „öreg”, amikor a mama 1956-ban elmenekült fiát látogatta meg Kanadában, akit húsz évig nem is látott. Úgy örültek egymásnak 55 év után! A mama hazajött, mindent elmesélt. Olyan volt, mint az orvos, pillanat alatt diagnózisokat állított fel. Kisfiam, mondta, amikor körülnéztem Miska bácsiéknál, láttam a takaros házukat, kertjüket, az autójukat. Én egy élet végén, ennyi évtized munkája, négy gyerek felnevelése után albérletben lakom. Azonnal tudtam, mit jelent Amerika, és mit jelent [az akkori] Magyarország. Miska bácsiék a tisztességes munka eredményeként méltó körülmények között éltek. Elfacsarodott a szívem, amikor hallgattam! Neki öreg korára a magány és a kiszolgáltatottság jutott.

Miska bácsi az új világba tartó hajón ismerte meg későbbi feleségét, Gertrúd nénit, aki Szerencs környéki sváb lány volt. Bár mindketten magyarnak vallották magukat, a nevük alapján nem a magyarok, hanem a szlovákok csoportjába osztották be őket, amit ugyancsak sérelmeztek! Két lányuk született. A nagyobbik, Irén beszélt magyarul, mivel 15 évet töltött együtt a nagymamával. Ezért tudott tanárnőként 1956-ban segíteni a kikerült magyar disszidensek gyerekeinek a tanításában. A húga négyéves volt, amikor meghalt a nagymama – az ő magyar szókinccse az igen/nem-re korlátozódott.

Visszaugorva az időben, amikor kitört a nagy háború, nagypapám nagyon fiatalon kikerült a szerb frontra, ahol tüdőlővést kapott. A háború után hivatásos katona lett, síremlékén az alhadnagy fokozat szerepel. A győri Vadász, majd a Vilmos laktányában szolgált. 1922-ben házasodtak össze a nagymamával. Először Győr-Szabadhegyen, albérletben, később szolgálati lakásban éltek. Így édesapám, Ferenc az anyai nagyszülőknél, egy Pér melletti tanyán született, a többiek már valamelyik laktányában. 1935-ben került a család Sopronba, ahol először a Mező utca 6-ban béreltek lakást, a földszinten, majd a Kurucdombon, a Pulyai utca 6. alatt éltek. Nagyapám azon kevesek közé tartozott, akik mindkét háborúban részt vettek, megjárta, túlélte a Don kanyart. A háború után nem vették vissza a katonasághoz.

Általános gyakorlat volt, hogy a háború alatt katonáskodókkal nem számoltak. Apósomat leventeként vitték el, úgy került orosz hadifogságba. A háború után már nem hívták be, megbízhatatlannak ítélték.

Nagyapám 47 évesen tanulta ki az általános csőszerelő szakmát, úgy tudott elhelyezkedni. Olvasott, művelt ember volt. Azt, hogy a történelem és a földrajz iránt már gyerekkoromban érdeklődtem, neki köszönhetem. Még dolgozatot is íratott a nyolcéves unokával.

Nagymama a háztartást vezette. Amikor felnőttek a gyerekek, akkor ment el dolgozni a ruhagyárba.

Beszéljünk az anyai nagyszülőkről is! Horváth Ferencet a háború előtt a város tekintélyes polgáraként ismerték, cipő- és bőráru-kereskedése volt.

A horvát gyökerekkel rendelkező család a ma Zsirához tartozó Salamonfán élt, szegény földművelőként. Nagyapám a nővérel, Erzsébettel jött fel Sopronba. István, a legkisebb fiú maradt a faluban, később ő is hivatásos katona lett. Ipari munkásként helyezkedtek el, nagyapám idővel kitanulta a cipész mesterséget. Remek üzleti vénával rendelkezett, a Kisvárkerületen nyitott először cipész és bőráru-üzletet. Az 1940-es évekre a város egyik legsikeresebb üzletembere lett, csaknem negyven alkalmazottat foglalkoztatott. Először a Bécsi u. 26-ban laktak, édesanyám, Horváth Rozália is ott született. Később a katolikus konvent házába kerültek. Született paraszti tehetség volt, hihetetlenül gyorsan vágott az esze, tudott bánni az emberekkel és kitűnő humorérzéke volt. Amikor azt mondják, hogy jó a humorérzéke, azt válaszolom, hogy anyagiakat nem örököltem, de humorérzékét szerencsére igen. Meglátta a dolgok fonákját, hogy abból viccet is lehet csinálni. Ezzel az adománnyal én is rendelkezem. Mindkét nagyapám östehettséggel, ösintelligenciával és kitűnő humorral bírt. Lényeglátók voltak és ezt igen sokra tartom.

Nagyapám 1943-ban vásárolta meg az Előkapu 5. alatti épületet, ahol én is születtem a kapubejárat feletti szobában. Korábban egy zsidó orvosé volt a ház, aki megsejtette a jövőt. Csendben túladott itthoni értékein és a családjával együtt Svájcba távozott. A földszinten volt az üzlet, mögötte a suszteráj. Nagyszüleim és később a két lány családjá is ott lakott. A boltot és a házat államosították 1949-ben, a BELSPED költözött az üzlet és a műhely helyére (2. kép). Nagyapámat Pum Gézával, a Pum ház tulajdonosával együtt valutázás és más koholt vádak alapján bíróság elé akarták állítani, amitől végül egy kedves rokon révén menekült meg. Sebők Endréné Győrben gyors-és gépiróként dolgozott a megyei bíróságon. Amikor a kezébe került nagyapám aktája, azt becsúsztatta két íróasztal közé. Mivel nem találták meg, nem tudtak mit csinálni, elnapolták az eljárást. Nehéz időszak volt ez a család számára. Nagyapa 1952-ben, 53 évesen egy szerencsétlen mandulaműtét következményeként meghalt. Nagyon sajnálom, hogy csak egészen kis gyermekként ismerhettem.

Kivételes teljesítmény volt, ahogy egy nemzedék alatt felépítette a vállalkozását. Halála után egyedül maradt a nagymama. Ki volt ő?

Az 1901-ben született Bodsza Anna csepregi származású volt. Mostanában derült ki egy távoli rokonnak köszönhetően, hogy a 19. század végén jött fel a család Sopronba, tagjai a tejiparban dolgoztak. A megismerkedés egy munkásbálon történt. Érdekesség, hogy nagyapa testvére, József, Bodsza Anna lánytestvérét, Bodsza Erzsébetet vette feleségül, a sógorok-sógornók egyben testvérek is voltak. Nagyapáméknál három lány született. Anna keresztanyám, aki a családjával az Előkapu 5. második emeletén lakott, és az ikrek,

2. kép. Várszegi Imre szülőháza 1955-ben, Sopron, Előkapu 5. A Sopron Anno gyűjteményéből

Ilona és az édesanyám, Rozália 1924-ben. Ilona sajnos két hónaposan meghalt. Keresztanyámék leszármazottai máig Sopronban élnek.

Elérkeztünk a szülőkhöz. Édesanyja az Isteni Megváltóknál érettségizett Karner Éva néni osztálytársaként. Emellett – a családi vállalkozás profiljának megfelelően – kitanulta a cipő-felső-részkészítő szakmát. Édesapja, Várszegi Ferenc a fiúkereskedelmibe járt. Hol ismerkedtek meg?

A Kerék-féle tánciskolában. Édesapámat az érettségit követően hamarosan bevonultatták. Végzettségének megfelelően Nagycenken szolgált egy ideig gazdasági beosztásban, karpaszományos tisztként. Érdekesség, hogy a fiúkereskedelmiben Legányi⁵ főapát rokona volt az igazgatója. Az autózézetést is kitanulta, ez akkoriban nem volt még általános. Amikor az egységét a háború végén Németországba irányították, az indulás napján, 1945. március 27-én összeházasodtak édesanyámmal, hogy ő is vele mehessen. A családi legenda szerint a már elkészült hófehér, uszályos esküvői ruha felavatására sem kerülhetett sor, azt Éva néni viselte az esküvőjén! A háború vége a pockingi táborban érte őket. Édesanyám tehervonatokon utazva, a megpróbáltatások következményeként csontsoványra fogya érkezett haza 1945 decemberében. Rá egy hónapra születtem meg a családi otthonban. Édesapám később, lovas kocsival érkezett haza.

⁵ Legányi Norbert (1906–1987) 1958 és 1969 között pannonthalmi főapát.

Hogyan folytatódott az élet a háború után?

A nehéz körülmények ellenére egy ideig még működhetett nagyapám vállalkozása, ahol mindkét szülőm dolgozott. Cipőre, csizmára az oroszoknak is szükségük volt, így engedték működni a céget. Horváth papa volt a *pater familias*. Édesapám a személyi sofőrjeként is szolgált. Tudott bánni az apósával, szerették egymást. A teljes vagyonszétlással járó összeomlást az államosítás hozta. A családtagokat kitiltották az üzletből, a lakást vissza kellett bérelniük. Édesanyám a Pamutiparnál tudott elhelyezkedni szövönőként. Egy súlyos háztartási balesetet követően 1951-ben a városi könyvtárba került, kezdetben adminisztrátori, később könyvtárosi munkakörben. Apám 1952-ig a soproni Magasépítési Vállalatnál dolgozott, majd az Asztalos- és Faipari Szövetkezethél lett könyvelő. 1955-től a sopronkőhidai börtönhöz tartozó szövőgyárban volt szállítási ügyintéző a nyugdíjazásáig. Még bencés rendtársam is dolgozott az intézményben, Kuczogi Marcell, aki az analfabéta rabokat tanította írni-olvasni. Szüleim 1949-ben elváltak, édesanyám a szüleivel maradt, majd édesapja halála után nagyanyámmal és velem élt. Édesapám a válás után rövidesen, édesanyám 1955-ben kötött új házasságot. Az 1980-as évek végén mindketten megözvegyülve újra összekötötték az életüket. Ez a második házasság édesanyám haláláig tartott.

Egészen kis gyermek volt, amikor a család súlyos emberi és egzisztenciális válságon ment keresztül az államosítás, a szülők válása, a nagypapa üldöztetése és halála következtében. Ha észszel nem is fogta fel kezdetben, úgy vélem, a gyermek finom ösztöne csalhatatlanul jelezte a korábbi egyensúly megbomlását. Ebben a helyzetben a hit, a vallás nyújtott stabil kapaszkodót.

A nagyszülők, édesanyám hívő, vallását gyakorló katolikus volt. Tulajdonképpen az ő meggyőződésük vezetett el a hivatásomhoz. Apám szkeptikusabb volt, ami érthető. 1923-ban született. A szeme láttára omlott össze az a világ, amiben nevelkedett, ez kétkedővé tette. Nem csatlakozott a másik oldalhoz sem, nem lett kommunista. Mi az unokatestvéreimmel már egészen kis gyermekként ministráltunk a közeli bencés templomban. Közben az iskolában, a világban egészen más elvek érvényesültek, titkolni kellett a hitet. Szenvedtem a kettős beszédől, belső feszültséget okozott.

Kiskamaszként, már fogékony elmével élte át 1956-ot. Milyen benyomások maradtak meg erről az időszakról?

1956 októberében az iskolából hazafelé tartva láttam, hogy szedik le a vörös csillagot a kurucdombi laktanya tetejéről. Boldogan telefonáltam édesanyámnak a munkahelyére. Meg is szidott alaposan otthon, hogy lehetek olyan buta, hogy telefonon lelkendezem. Felszabadító, mámorító élmény volt az a néhány reményteli nap, amikor azt hittük, véget ér a nyomasztó, hazug korszak, amiben éltünk. Édesapám legfiatalabb testvére, Várszegi József (1930–2006), becenevén Bozsó sorkatonai szolgálatát követően másfél éves börtönbüntetést kapott a Jelencsics Géza-ügyben, mert nem jelentette fel egy Sopronban nyugatról megjelent ismerősét. Ezt követően gyári munkásként dolgozott. 1956-ban

3. kép. Várszegi Imre 1957-ben

csatlakozott az egyetemistákhoz, aktív részese volt az eseményeknek, ezért novemberben velük együtt hagyta el az országot, Kanadában telepedett le és alapított családot. Név szerint is szerepel a Fehér könyvnek nevezett megyei kiadványban. Élete végéig szenvedett a honvágytól, rajongott Sopronért.

Mivel a Győri út közelében laktam akkor édesapámékkal, az oroszok bevonulása előtt néhány napra ismerősökhöz költöztünk a Lőverekbe, amit biztonságosabbnak vélték a felnőttek, emlékezve a háborús atrocitásokra. Éles emlékeim vannak a Mária-szobortól menetrendszerűen induló autóbuszokról, a kaszinó épületére irányuló ágyúcsövekről, az orosz katonákról a belvárosban. Az Ikva-parton sütögettek, ettek. Nem zaklatták a lakosságot, de a jelenlétük nyomasztóan hatott ránk. (3. kép)

Az apai nagyszülők a Kurucdombon maradtak, és azt hitték, mi is útra keltünk, annál is inkább, mert élt Ausztriában egy rokonunk. „Utánunk” indultak Bécsbe, gondos nagymamám magával vitte a télikabátomat is. Amikor hosszas kutatás, érdeklődés után bizonyossá vált, hogy nem hagytuk el az országot, nagyanyám határozottan döntött, hazatértek, bár nagyapám mérlegelte, hogy kövesse-e testvéreit az Újvilágba.

Kik voltak, akik kisgyermekként, később gimnazistaként hatottak Önre?

A családomból hozom a kereszténység iránti fogékonyságot és a hívő emberek jó példáját. Erre rásegítettek az orsolyita nővérek, akikkel iskolás koromban találkoztam. Akik tehát hatottak rám, mind mélyen hívő emberek voltak. Különleges szerepet játszottak

az életemben a szüleim, elsősorban édesanyám mellett az apai nagyszülők. Említettem már, hogyan szeretette meg velem Várszegi nagyapám a történelmet, a földrajzot. Sajnos, ő is korán meghalt, 14 éves koromban. Felesége született nevelőként, határozott kézzel irányította a családot, a fiait és az unokáját is megregulázta. Karizmatikus személyiség volt. Négy fiút szült, közülük Imre, aki után a nevemet kaptam, leventeként halt meg a háborúban Tatabánya környékén. Géza Balatonfűzfőn katonáskodott, Bozsó elhagyta az országot. Amikor 83 évesen eltemettük, ott sírtak a környékbeli gyerekek, akiket öreg korában is magához vonzott. Az ő világlátása, véleménye, tiszta hite máig elkísér. Nagyon szerettem.

Elkötelezett, józan magyarságtudatot kaptam az én többféle gyökerű családomtól, nagy szeretettel vagyok a magyarság, a magyar kultúra iránt. De nincsen bennem sem sovinizmus, sem olyan értelemben vett nacionalizmus, hogy fel kell löknöm a másikat, mert ő nem magyar. Az olvasmányaim is segítettek ebben. Gárdonyi Géza, Jókai Mór regényeit olvastam gyermekként, az Egri csillagokat újra és újra elővettem. Hihetetlenül nagy hatással volt rám Harsányi Lajos papíró, költő romantikus regénye Szent Erzsébet-ről. Felnőtt koromban elzarándokoltam a szent életének helyszíneire, Wartburgba, Eisenachba, Schmalkaldenbe.

A felkészülés során kiderült számomra, hogy a lelki és szellemi fejlődésére nagy hatással voltak azok az orsolyita nővérek is, akik a rend felosztatását követően a városban maradtak, és a földalatti egyház tagjaiként polgári foglalkozásuk mellett évtizedekig oktatták a hívő családok gyermekeit nyelvekre, reáltárgyakra és hittanra.

A rend a felosztatást követően Bécs külvárosába tette át a székhelyét, de többen Sopronban maradtak. Angelika nővérhez jártam német szóra a Rákóczi utcába, Mater Jolantához matematika korrepetálásra és hittanra. Georgia nővér a sekrestyésünk és afféle mindenes volt a Szent István templomban. Néha pofont is kaptunk tőlük, ha sokat rendetlenkedtünk. Amikor már lehetett, Bécsben többször meglátogattam a kint élőket, Mater Ignáciát ott ismertem meg. Jolanta nővérhez – gyakran Reisner Ferencsel együtt, akivel egy egyházközséghez tartoztunk, és később növendékem volt a központi szemináriumban – felnőtt koromban is visszajártam.

Milyenek voltak az iskolai élményei?

Általános iskolába először a Petőfi térre, majd tíz éves koromtól a Deák, akkor Sztálin téri iskolába jártam. Az épület előtt Kellner Sándor szobra állt. Mondhatom, sok tanár hatott rám, mert fogékony voltam minden szépre és jóra. Nagy szeretettel emlékezem Szirányi Jánosnéra, az első tanító nénimre, Csizmadia Bernadetre, aki különleges, régi vágású tanítónő volt, és Énekes Kálmánra. A felső osztályokban több tanár is oktatott nálunk a Berzsényiből, így a későbbi gimnáziumi osztályfőnököm, Tóth Ferenc, Csipszi bácsi is. Már akkor megszerettem. Radó Ferenc zenére oktatott. Bátyja, Radó Polikárp híres teológiatörténész volt. Régi soproni család, Szilveszter könyvtáros, József, becenevén Bepó, levéltáros volt.

Hogyan dőlt el, hogy gimnazistaként a Berzsenyiben folytatja a tanulmányait?

A szüleim ebben teljes szabadságot adtak nekem. Ismerték a hajlandóságom, érezték, hogy nem a fizika és a matematika az én utam, a nyelvek, a bölcsészettudományok, a zene felé vonzódom. A humán Berzsenyit választottam. Markáns egyéniségek tanítottak, önálló szellemiséggel bírt az iskola. A könyvtárban Pröhle Jenő bácsi egy jelenség volt! Az igazgató a bencéseknél érettségizett, de a kor elvárásainak megfelelően az ateista kört vezette. Helyettese a sokoldalú Augusztinovicz Elemér volt. Szerettem az iskolát, hálás vagyok neki. Nincs olyan tanár, akire nehéz szívvel emlékezni. Az utolsó évben sebeket szereztem igazgató úrtól, mert megijesztett, ha nem megfelelően viselkedek, nem érettségizhetek le. Ez akkor történt, amikor kiderült, hogy Pannonhalmára készülök. Őt is kényszerek szorították, a pedagógusok mindig is ki voltak szolgáltatva az adott kor ideológiájának! Amikor kitört a botrány, mégis sok támogatást és titkos megerősítést kaptam a tanáraimtól. Nem mondták, hogy ne menjek. Kiszolgáltatottságomban sokat jelentett a támogatásuk.

Összefoglalva az engem ért hatásokat, úgy érzem, az eszményeim gyermekként és ma is tiszták, a céloom soha nem az ártás, az elutasítás. Ezt a hozzáállást alapvetően a családból hoztam.

Olvastam erről valamelyik kötetben a felkészülés során. Mindig jellemezte a nyitottság, az elfogadás, ugyanakkor felállított bizonyos határokat.

Igen. Az értékek védelmében. Ez egyházi bölcsesség, az egyház, az egyházatyák tanítása. Lényegben az egység, egyébként a szabadság és mindenben a szeretet. Szigorúság ott, ahol elvekről, alapvető értékekről van szó. Ez nagyon fontos.

A nyitottsága nem mindenkinek tetszett.

Velem sokaknak az volt a személyes problémája, hogy nem tudták elviselni a szabadságot. Püspökként, szerzetes főapátként is szabad voltam a gondolkodásban. Ez nem jelenti azt, hogy nem a kereszténység, a hagyomány, a nemzeti eszmék mellett állok. Ott állok, úgy, hogy ezekbe a fogalmakba minél több ember férjen bele.

Visszatérve az elköteleződésre, a család, a neveltetés megalapozta a pálya- és életút-választását, a szerzetesi elköteleződést, ugyanakkor úgy sejtem, ehhez hozzáadódott a szülei válásakor szerzett sebzettség, a vele járó bizonytalanság – bármennyire is biztosítani akarták a szülők, a nagyszülők, a biztonságot. Egy dolog jelentette a bizonyosságot, Jézus Krisztus és a hit. Az elköteleződés pillanata egy újmiséhez kapcsolódott. Ahol nem is volt végig jelen, nem is hallott sokat a miséből, mégis az érzés, talán a lehetőség, hogy ez egy érvényes megoldás lehet, hozta meg a végleges döntést.

Az is érdekes volt a számomra, hogy a nagyon erős hit és választás mellett tulajdonképpen semmit nem tudott Pannonhalmáról. Miért éppen a bencéseket választotta? Mert Sopronban volt egy bencés gimnázium, és többeket személyesen is ismert? A hely maga hatott Önre, ami már akkor megérinti az utazót, amikor először pillantja meg a távolban a hegy tetején?

Kisgyermek koromtól ismertem bencéseket a Kecsketemplomból. Szerettem őket, közvetlen, jó kapcsolatban álltunk. Gyermekként kirándultunk az iskolából Pannonhalmára, engem is lenyűgözött a látványa. Emellett ott volt a visszafordíthatatlan személyes kapcsolat, amikor 17 évesen egy ministrálást követően megszólítottam a városban miséző Legányi főapát urat és elmondtam neki, hogy szeretnék Pannonhalmára menni, de a szüleim elváltak, ez nem jelent-e akadályt. Azt mondta, nem az én hibámból történt a válás, így nem. És vár Pannonhalmára. Ez nekem óriási dolog volt.

Bekerült a bencés kolostorba, egy teljesen ismeretlen közegbe az otthoni nehézségekkel teli, de védett, szeretett egyke státuszából. Mennyire volt nehéz vagy könnyű a váltás? Hogyan élte meg? Rögtön megtalálta a helyét, vagy voltak apróbb zökkenők? Főként úgy, hogy évfolyamán egyedülként világi gimnáziumból érkezett?

Végül is nem volt nehéz. A szándékom az volt, hogy magyar bencés legyek. Megkönnyítette a helyzetem, hogy gyerekkoromban voltak bencés kapcsolataim, Jáky Teodóz, Vértés Zoárd. A főapát vett fel. A nagybátyáim közül ketten bencés diákok voltak. Gyerekkoromban a bencés templomban ministráltam. Így nem volt idegen maga a rend. Itt Pannonhalmán az volt a jó, hogy négyen voltunk újak, négy azonos korú fiú. Lassan átalakultam, egy év alatt az 'én' kezdetű mondatokat, gondolatokat felváltotta a 'mi' (4. kép). Magaménak éreztem Pannonhalmát. Az elején persze volt honvágyam. Sokat gondoltam Sopronra, hiányzott a milió. Ma is, ha hazatérek, megdobban a szívem, rezonál a városra. Pannonhalma nélkül meg nem tudnék már élni. Látva, mennyire ragaszkodom hozzá, édesapám azt mondta: Olyan vagy fiam, mint a macska, nem a személyhez, a házhoz ragaszkodsz. Hogy ez mit jelent: Évtizedekkel később az apostoli nunciussal beszélgettem: Annyiszor mondja, hogy haza akar menni Pannonhalmára, mi ez? – kérdezte. Azt válaszoltam: Nuncius úr, a magamfajta szerzetes, ha elhagyja a kolostorát, akkor mindent elhagy vele. Nekem kell egy kolostor. Ez az én otthonom, ide van honvágyam. Ez a kő, amire építhetek. Ragaszkodom hozzá, mint a macska a házhoz.

Ez a kötődés az Önnel készült interjúk során is többször szóba került, ahogy az is, hogy alulról, a kis közösségekre támaszkodva kell kezdeni az építkezést, nem a hierarchia felől. Világi gimnáziumból érkezve latint mikor kezdett tanulni?

Még a Berzsenyiben, az első két évben Tóth Ferenc tanár úrnál, harmadiktól Augusztinovicz Eleméernél, Guszti bácsinál. Ha jól emlékszem, amikor falból beadtam a jelentkezési lapot az egyetemre, oda magyar – latin szakot írtam. Még nem alakult ki a végleges érdeklődésem, és azt is tudtam, hogy a rendben más szakot is kijelölhetnek. A legfontosabb számomra az volt, hogy bencés legyek, szerzetes és tanár. Nyertem is egy alapfokú latin versenyt a középiskolában. Pannonhalmán viszont rájöttem arra, hogy élő idegen nyelv tudása nélkül ezt a kolostort nehéz képviselni, így második évtől ráerősítettem a németre. Szerettem a magyar irodalmat is, sok verset megtanultam.

4. kép. Várszegi Imre érettségi tablóképe

Amikor Pannonhalmára került, megtapasztalta, milyen nehézségekkel küzd a rend. Élt Önben egy ideális kép, és fokozatosan feltárultak a nehézségek. Hogyan avatkozott be az Állami Egyházügyi Hivatal⁶ az életükbe! Hogyan kényszerítették lemondásra a főapátot, akihez személyes kapcsolat fűzte! Ennek a hivatalnak az áldatlan tevékenységével én akkor szembesültem, amikor zalaegerszegi levéltárosként átvettük a megyei vonatkozású iratait és ugyan nem rendeztem, de belenéztem, milyen jellegű dokumentumok találhatóak ott. Jelentések, beszámolók például arról, milyen rendszámú autók álltak mise idején a templom közelében. Megdöbbentő volt! Később ez az anyag elkerült a megyei levéltárártól.

Én a győri vonatkozású iratokat olvastam. Nehéz volt szembesülni velük, különösen, amikor alkalmanként a rendtársaim besúgásaival szembesültem.

Arról is olvastam, hogy sok növendék, kispap a katonaság idején hátrált meg, lépett vissza, mivel ott mindent megtettek azért, hogy megtörjék, meghátrálásra kényszerítsék ezeket a fiatal embereket. Önben merült fel kérdés annak idején?

Az első Pannonhalmán töltött év végén újra feltettem a kérdést főapát úrnak, – mert láttam, hogy vannak előítéletek az elvált szülők miatt – maradjak-e? Egy évet töltöttem ott,

⁶ Állami Egyházügyi Hivatal, rövidítve ÁEH. 1951 és 1989 között jellegzetes pártállami szervként működött.

nyitott volt az életem. Ha úgy találják, nem vagyok alkalmas, most küldjenek el! Messze-menően megnyugtató, maradjak nyugodtan, ez nem kérdés. Az örökfogadalom előtt három társunkkal újra megbeszéltük a helyzetünket. Láttuk, milyen nehézségek előtt állunk politikailag és a renden belül. Domonkos társam fogalmazta meg: azért maradjunk, mert hiszünk, és mi ezt másként tudjuk majd csinálni.

A fogadalom után rögtön elvittek bennünket két évre katonának. Amikor visszatértünk, újra szembesültünk a rettenetes helyzettel, ismét felmerült: Szabad-e, kell-e itt maradni? És akkor meghoztuk a döntést. Nem volt mindig könnyű, előfordult, hogy az egyházon belül is haragudtak rám, kritizáltak. Én az egyházban Jézus Krisztus oldalán mindig reformer maradtam. És nem azért, mert meg akartam változtatni mindent, hanem azért, hogy hitelesek legyünk. Azért küzdjünk meg, amit választottunk. Következetes próbáltam maradni és megalkuvás nélküli. Ez nem azt jelenti, hogy nem tévesztetem, nem követtem el hibát. De egy ügyem volt, Pannonhalma és a bencés eszmények. A környezetem ezt általában észrevette és méltányolta. Tévedni lehet, hibázni lehet, bocsánatot kérni is. De amit az ember vállalt, az eszményt követni kell.

A katonaságnál eltöltött időszakról több alkalommal is beszélt már, hogyan akarták megtörni a fiatal, 18-19 éves fiúkat, hogyan próbálták Önök, néhány évvel idősebbek lelki támogatást nyújtani számukra. Valóságos földalatti egyházat építettek ki a laktanyában, titokban megtartva az egyházi ünnepeket, segítve egymást más vallások ott katonáskodó papjelöltjeivel. A lelki támogatás kiterjedt a civil sorállományra, ha krízishelyzetben szükség volt rá. Főpapként, főapátként is előny volt a nyitottsága, a rugalmassága, a jó szándékú közeledése.

A jó szó, a nyitottság sok mindent megold, ha nincs gonoszság. A nehéz helyzetű, koránt sem anyagi természetű katonatársaink idővel elfogadtak bennünket, hozzánk fordultak nehéz élethelyzetükben. Még a parancsnokkal is meg lehetett egyezni.

Leszerelésüket követően egy évet az egyetemre való felkészüléssel töltött. Még novícius korában döntött el, hogy történelem-német szakra jelentkeznek. A szerzetesek tanári képzése az egyetemeken történt, én is jártam közös szemináriumra szerzetes diákokkal. 1971 és 1976 között járt az ELTE-re, kiderült, egy évig közösen koptattuk a lépcsőit, akkor még az egykori piarista gimnázium épületében. A történelem tanáraink is közösek voltak. Jól ismerte egykori főszerkesztőnket, Mollay Károly professzort, a német tanszék akkori vezetőjét, hallgatta az előadásait, vizsgázott nála. A kapcsolat később is megmaradt, a professzor többször vitt Pannonhalmára vendégeket. A teológiát Pannonhalmán végezte. Mik voltak az intézményes keretek, hogyan működött akkor a szerzetesek képzése?

1950-ben hozzányúltak a pannonhalmi Hittudományi és Tanárképző Főiskolához, ami az 1870-es évektől egységben működött. A tanárképzés megszűnt, a teológia elvégzése után felvételizniünk kellett valamelyik egyetem megfelelő karára. A második évben velünk egyeztetve kiosztották, ki milyen szakos lesz az egyetemen. Felkészítő tanár segítségével készültünk a felvételire. Nálam a történelem-német szakot választották ki. Szabályos felvételi vizsgán vettünk részt. Nagy volt a nyomás, ha saját jogon nem jutottunk volna

be, fennállt a veszély, hogy az állami „segítség” fejében be akarnak szervezni bennünket. Pannonhalmán a Szent Gellért Hittudományi Főiskola maradt. Ennek a szocializmusban nem volt nyilvános joga, magánjellegű főiskolának számított. Az ÁEH által megengedett létszám 14 volt, amit a 60-as években túlléptünk 2-3 fővel. Ezt a tény is felhasználva kényszerítette ki az egyháziügyi hivatal Legányi főapát lemondását. A vizsgák letétele után az előljáró megengedhette a felszentelést.

A teológián kaptak diplomát?

Csak abszolutóriumot. Nem volt államvizsga, diploma. Erre hivatkozva tagadták meg a felmentést a katonaság alól. A rendszerváltás után, 2000-ben jött létre a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola a bencések, piaristák és ferencesek közös intézményeként. Budapesten működik, egykori egyetemi épületünkben.

Hol tanultak a világi papok?

Az egyházmegyéék megmaradt szemináriumaiiban, itt a győri szemináriumiban. Ha valaki doktorátust akart, felküldhette a püspök a budapesti központi szemináriumba, így automatikusan a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolához kerültek. Ebből lett a Pázmány Péter Egyetem, hittudományi fakultással.

Mik voltak a teológián a fő tanszakok és hány év alatt lehetett elvégezni?

Öt év volt a képzési idő. Róma szerette volna nyújtani a képzést, mi helyben rövidíteni, mivel nagyon kellett a tanári utánpótlás. A főapát az 1967-ben végzetteket négy év után egyetemre küldte. Mind az öten vették a felvételi akadályt, így egy évvel korábban érkeztek a frissen végzett tanárok, ráadásul nem hívták be őket sorkatonának. Az én évfolyamomból, a négyből hárman katonáskodtunk. Fő tárgyaink a filozófia, a teológia voltak, a biblikus források ismerete. Dogmatika, vagyis az egyház tanítása, ezen belül szentségtan, egyháztörténet, lelkipásztori ismeretek, szociológia, pszichológia, tehát mindaz, ami a lelkipásztori munka során szükséges. Hogyan kell egy prédikációt összeállítani, elmondani. A struktúra máig nagyjából ugyanez. A papképzés menetét a kánonjog írja elő. Egy fiatalnak, aki a papi hivatást választja, a hite, elkötelezettsége a kiindulópontja, a tudást a képzés során szerzi meg. Fel kell készülnie a hivatására. Ez nagyon fontos. Ma pasztorálpszichológiát is tanulnak, hogy a növendék fel tudja mérni, kikkel fog dolgozni, hogyan kell bánni a hívekkel, a gyerekekkel, az elváltakkal. Hogyan kell felkészíteni a jegyeseket a házasságra, miként kell bánni a hívekkel gyóntatáskor. Ezek rendkívül fontos gyakorlati tudnivalók. Ismernünk kell azokat, akikkel foglalkozunk. Az orvosi egyetemen kiegészítő szakként lehetőség van a mentálhigiénés szak elvégzésére. Az egyház óvatos ezen a téren, de adott a lehetőség. A kereszténységhez a szív intelligenciájára is szükség van.

29 évesen végzett az egyetemen. A szakdolgozatát Kákósy László tanár úrnál írta A gnózis a korai kopt szerzetesi iratokban címmel.

Az ötödik, azaz gyakorló évben a főapát kikért a győri gimnáziumba. Egyszerre tanítottam és vizsgáztam. Németből Ruttmayer Ince atya, történelemből Jánosi Gyula volt a vezető tanárom. Emellett írtam a szakdolgozatomat, nevelő tanár voltam az internátusban. Egy év múlva, 1976-ban Pannonhalmára kerültem, ahol tanítottam a gimnáziumban és a főiskolán is, utóbbin rendtörténetet. Nevelő tanári, prefektusi feladatokat is elláttam. 1985-ben perjellé, a főapát helyettesévé neveztek ki. Ekkor még tanítottam, de a növendéknevelés (bencés utánpótlás) feladata alól felmentett a főapát. Ebben a beosztásban már a rendi, a közösségi ügyek intézése volt a fő feladatomban.

1985-ben doktori címet szerzett Kelemen Krizosztom (1884–1950) főapáról (1933–1947) írt disszertációjával, a rendszerváltással csaknem egy időben, 1989-től 1991-ig pedig elhagyta Pannonhalmát, és a magyar egyházi közéletben vállalt fontos szerepet. Esztergomi segédpüspök lett, a központi szeminárium rektora, 1990 júniusától 1993 márciusáig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkára.

1987-ben hallottam először arról, hogy segédpüspök leszek, de a kinevezés később történt. II. János Pál 1988. december 23-án írta alá a kinevezési bullát, a felszentelés 1989. február 11-én volt.

Hogyan jutott a magyar egyház eszébe?

Volt egy áldott emlékü szombathelyi megyés pap, dr. Szakos Gyula. A 60-as években ő tartotta Pannonhalmán az egyházmegye papság számára az úgynevezett „nyolcnapos” lelki gyakorlatokat. Ezekben az években voltunk Domonkos rendtársammal pannonhalmi kispapok, növendékek. Láttuk, milyen jó ember Szakos Gyula, beszéltünk is róla, hogy jó püspök lenne belőle. Melléje szegődtünk és segítettünk neki, mint kisbojtárok a terelgetésben. Évtizedek teltek el, úgy hozta a sors, hogy Szakos Gyula atya székesfehérvári megyés püspök lett. Amikor megbetegedett, munkatársat kért maga mellé. Ennek két módja van: segédpüspököt neveznek ki mellé, vagy koadjutor-püspököt. Ez utóbbi azt jelenti, ha a püspök megbetegszik, meghal, a másik tovább vezeti az egyházmegyét, ezért magasabb rangú ez a kinevezés. Még létezett az Állami Egyházügyi Hivatal, Miklós Imre. Számos terv mellett végül az utolsó pillanatban jöttek Pannonhalmára, részben a főapáthoz, részben hozzám, így jutott hivatalosan is tudomásomra a terv. Az utolsó döntés az volt, hogy öt segédpüspököt neveznek ki, kettőt az esztergomi főegyházmegyébe, egyet-egyet a székesfehérváriba, az egribe és a pécsibe. Esztergomban lettem a fiatalabb esztergomi segédpüspök, ezzel együtt a központi szeminárium rektora. Szakos püspök úr csalódott, nem a kívánsága szerint alakult a kinevezés, nekem viszont jól jött később. Amikor főapát választásra került a sor, még „szabad állapotú” voltam, felkérhető a tisztségre. Kis komplikációval ugyan, mert egy püspököt csak minősített többséggel lehet apáttá választani, de visszafordulhattam.

Olvastam róla, hogy a központi szeminárium épülete gyakorlatilag romos állapotban volt a kinevezésekor. Rektorként sikerült elindítania az átfogó renoválást. Majd még nagyobb feladatot kapott, a püspöki kari konferencia titkári posztját.

Titkári beosztás korábban is volt, de azok megválasztása még az egyházügyi hivatal gyámködése alatt történt. Az én helyzetemben az volt az újdonság, hogy már a szabadság szülötte voltam, nem az ÁEH javasolt erre a posztra. Az elnök Paskai bíboros úr volt, majd utána Seregély István érsek, őket szolgáltam. Izgalmas idők voltak. A ÁEH közben megszűnt, a belügy próbált még valamennyire irányítani. A titkár személyébe is bele akartak szólni, de a püspökök úgy érezték, erre már nem kell hallgatni. Így lettem én, a legfiatalabb a titkár, 44 évesen. Mindenki azt gondolta, hogy nagy karriert csináltam. Nem törekedtem rá.

Kívülről akadálymentesnek tűnik a pályája, fiatalon lett sikeres, ismert főpap. Mindez sok és újszerű feladattal járhatott, ütközésekkel, véleménykülönbségekkel is.

Szennay András főapát nagyon bölcs ember volt, sokat tanultam tőle, pedig teljesen eltérő karakter voltunk. Ő azt mondta, akkor vállald a titkárságot, ha Rómától kapsz támogatást. Sok munka lesz. Így történt! Sok volt az adminisztráció, rengeteget utaztam. Mindig elmondom, a központi szeminárium termei között volt egy nagyobb terem, ahol elfért a püspöki kar, egy titkári fogadószoba, előszoba, mellette egy szoba a mellékhelyiséggel. A felszereltség egy Erika írógép és egy egérrágta telefon fővonal volt, amit lehallgattak. Illegálisan kaptunk egy faxgépet Habsburg Ottótól. Meglátogatott Walburga lányával és azt mondta: Excellenciás uram, hoztunk egy kis ajándékot. Vállalkozó szellemű voltam, bedugtam a faxot a konnektorba és működni kezdett. Később, természetesen, az engedélyt is megszereztük hozzá. Addig voltam a püspöki konferencia titkára, amíg meg nem választottak főapátnak. Izgalmas időszak volt! Kaptam kritikákat is, elsősorban a nyitottságom miatt. A nuncius úr bátorított: Magának olyan ajándékai vannak, amivel szolgálni tudja az egyházat. Ne törődjön a kritikákkal – mondta. Amikor megválasztottak főapátnak, boldogan fogadtam. Visszatérhettem Pannonhalmára, amit nehéz szívvel hagytam el.

Mikor lesz a segédpüspökből tényleges püspök?

Amikor kinevezik megyés püspöknek. Pannonhalma főapátja is annak számít jogi tekintetben, így a főapáti kinevezéssel ennek a kis területnek (Pannonhalmi Területi Főapátság) püspöki jogú ordináriusa, főpásztorja is lettem. Most az új főapát gyakorolja az ordinárius püspöki jogokat, én nyugdíjas, emeritus püspök és főapát vagyok. Ez utóbbi csak egy cím, ezért a címzetes püspöki címet teszem ki, mert ehhez jogosultságok kapcsolódnak: papot, diakónust szentelhetek, esketek, szentségeket szolgáltatok ki. Halálomig felszentelt püspök maradok.

Címzetes Culusi püspök.

Az egyház ősi, megszentelt gyakorlata, hogy egy-egy város számára, címére nevezik ki a püspököket. Több püspökre van szükség, mint amennyi város van, illetve volt. Keresnek ezért egy megszentelt egyházmegyét és annak a címét adják az újonnan kinevezettnek. Én afrikai püspök vagyok, a püspökségem Tuniszban van. Egykori püspöki városom helyén ma egy kőhalmoz található.

Három cikluson, 27 éven keresztül vezette Pannonhalmát. Hogyan kezdődött a Várszegi-éra és hogyan folytatódott? Mit tart a legnagyobb eredménynek ebben a csaknem három évtizedben?

A megmaradt élet átmentésén, alapjainak biztosításán túl a ki nem mondott cél a Magyar Bencés Kongregáció szabadság adta újjászervezése volt, továbbá annak keresése, hogy idővel valamennyire öfenntartók lehessünk. Amiről már beszéltünk korábban, a kis közösségek (Pannonhalma, Győr, Tihany és ahogy majd lehetséges, Bakonybél) összetartására alapozva. 1991-ben megörököltem egy rendkívül gazdag bencés örökséget, múltat, amit 45 év kommunizmus romjaiba döntött. (5. kép) Az első vágyam, célom az volt, hogy mindent mentsünk meg, hangoljunk át úgy, hogy az hosszú távon működőképes legyen. Nem akartam sem a közösségről, sem a szerzetességről, sem a meglévő iskolákról lemondani. Nagyon sok ellentmondást is örököltem. Ellenálltam a külvilág vágyainak, például, hogy további iskolákat alapítsunk. Tudtam, hogy gyöngék vagyunk, és magában a közösségben előbb-utóbb nemzedékváltás megy végbe. Ami a kilencvenes években alapozódik, azt majd egy fiatalabb nemzedék viszi tovább. Az első kilenc évben a teljes múltat próbáltam összefogni, befogadni. Idővel beláttam, hogy ez így nem megy. Mert a múlt nem folytatható és nem rekonstruálható egy az egyben. A második kilenc évben folytak az építkezések, a fejlesztések. A közösségen belül a váltást próbáltam szem előtt tartani. Két megragadható csomópontot említek. 1996-ban méltó módon megemlékeztünk a főmonostor millenniumi ünnepéről. Ugyanebben az évben kaptuk meg Rómától a megújított, újjá szerkesztett konstitúciót, ami az életünket, a jogi kereteinket meghatározza. Ezt nem szokták emlegetni, mert ez a belső életünk szabályrendszere.

Ez az új bencés regula?

Mondhatjuk, hogy a mára alkalmazott regula, inkább bencés szellem és jogi szerkezet. Ennek alapján a 2012. esztendőben évszázados hagyomány szűnt meg, a magyar bencések történelemben kialakult erős centralizmusa, azaz, hogy minden a pannonhalmi főapátságtól függ. Ez azt jelentette, hogy 2012-re a főmonostor mellett önálló lett konventuális perjelségként, saját növendékfelvételi joggal Tihany. Ma még nem apátság, mert a közösség még új, még nem érett meg rá. Ahogy az volt, az is lesz. Önálló konventuális perjelség lett a Győri Rendház (superiorátus). Emellett a két már meglévő, de függetlenné tett közösség mellett megjelent a bakonybéli perjelség, ami ma még függ az anyamonostortól, de szellemében, lelkiületében már új és úton van a jogi önállóság felé.

Tihany a rendszerváltás előtt szervezeten nem létezett, feloszlatták, ahogy Bakonybél is, egyikben múzeum, a másikban idősök otthona volt évtizedekig.

Ezek a helyeken újra indulhatott a közösség. Megmaradt hazánkon kívülként a múlt század 50-es éveiben alapított Szent Gellért apátság Sao Paolóban, Brazíliában. Tihanyban tizenegy szerzetes és egy jelölt él. Még nem mindegyikük ünnepélyes fogadalmas. Reménytelen az életük. Megpróbálják kialakítani a saját szerzetesi hagyományukat és emellett biztosítani a lelkipásztori és kulturális jelenlétet.

5. kép. A főpáti beiktatás. 1991. augusztus 27.

Győrben sikerült megújítani az épületet, az iskolát a székházzal. Tizenegyen vannak, két noviciussal, Bakonybélben kilencen. A szerzetesi hivatást élők számos áldásos tevékenységgel. Baán Izsák a perjel. Ő már ott tett fogadalmat, fiatal. Ez egy új közösség. Pannonhalmán 50 körül van az átlagéletkor, négyen vagyunk 70 fölött. Úgy vagyunk harmincan, hogy létszámban még ide tartoznak a bakonybéliek és a plébánosaink is, akik itt laknak. A Magyar Bencés Kongregáció összlétszáma 2022-ben 87 fő. Emberi reményem, hogy a keretmegújítás a lehetőségeken belül elindult, az élet szépen fejlődik. Az épületeket tekintve rendben van Pannonhalma, Győr nagyon szép, nemrég újult meg Bakonybél. Az egyházmegye területén Győr-Kismegyeren új templomot építettünk. A Magyar Bencés Kongregáció az új szabadság adta lehetőségekkel megújult, él, szolgálja egyházunkat és a nemzetet, jó úton van. Ez a legnagyobb örömöm és ajándékom.

Évente hány új novíciusuk van?

Monostoronként, házanként változó, számban nem sok, egy, kettő, maximum három. Ma 18 évesek a legritkábban jelentkeznek, nem is vesszük fel őket. Menjenek ki a világba, egyetemre, érjenek meg erre a döntésre. Közben tartjuk velük a kapcsolatot. Ez érdekes tapasztalata az utolsó negyven esztendőnek. Mi még 18 évesen köteleződünk el.

Hány diákjuk van Pannonhalmán?

340 diák él az internátusban, évfolyamonként két osztály. Tanítanak a bencések Tihanyban is, az iskolában. Pannonhalmán hat osztályos rendszerben oktatunk, de lehetőséget

adunk a 8. évfolyam utáni becsatlakozásra. Győrött közel 600 diákunk van, oda lányok is járhatnak. Ez forradalmi újítás volt ebben a körben. Ezen kívül Pannonhalmához tartozik a Szent Benedek iskolaközpont, ahol a főigazgató bencés, több tanhelyünk van még az ország különböző részein, Budaörsön, Kiskunfélegyházán, Szegeden. Ezekben a helyeken a főigazgató kivételével világi tanárok tanítanak.

Rengeteg iskola került át az utóbbi években egyházi kézbe, ami nehéz feladat elé állítja az egyházat.

Ez valóban nehéz kérdés. Nem minden átvett iskoláról állítható, hogy azonnal keresztény-katolikus szellemű lesz, bár szeretnék és akarják. Az Európában terjedő, létező szekularizációs folyamatot nehéz ellensúlyozni, netán megállítani. Ez nagyon nagy kérdés. A gyerekeket a magyar társadalomból kapjuk. De milyen a magyar társadalom? Nem mondhatjuk, hogy keresztény, pláne római katolikus, ezzel nem hitegethetjük magunkat. Azt mondhatjuk, hogy Európában és Magyarországon is keresztény történelmi háttérrel maradtunk hívő keresztények. Vannak szimpatizánsok, kedvesek, leendő keresztények. Az ember nem kereszténynek születik, azzá lesz. Egy keresztény szellemiségű iskolának is szembe kell néznie mindazokkal a társadalmi, kulturális gondokkal, amelyekkel a ma embere, családjai küzdenek. Milyen közösség formálódik? A közösségben milyen családok vannak, azok épek és tiszták-e, tudnak-e értékeket átadni. Ezer komponense van annak, ki tud-e alakulni egy leendő boldogabb társadalom.

Hogyan alakult az öregek papi otthonának a sorsa? Nem csak bencéseknek adott otthont, más szerzeteseknek is. Működik még?

1951 óta állami nyomásra, állami finanszírozásból létezett egy akkor induló járási szociális idősek otthona azoknak a férfi szerzeteseknek, akiknek feloszlatták a rendjét. A temetőjük itt van a faluban. Olyan, mint a bánfalvi hősi temető, csak szerzeteseknek. Az otthont 1988-ban bencés kezelésbe vettük. Azóta a más rendekhez tartozó szerzetesek kihaltak belőle, csak mi vagyunk, öreg bencések, a többség világi, civil idős ember. Még létezik tehát, csökkent létszámmal. Most látjuk a realitását annak, hogy házon, vagyis kolostoron kívül pályázat révén épülhet egy új otthon a számukra. Ami nyilván nem szerzetesi otthon lesz, mert a szerzetesek már a mennyországban vannak. Ha ez sikerül, akkor a még meglévő lakókat átmenelnénk oda, így gondoskodva róluk. Ez a jövő terve. Pannonhalma működtetése a szerzetesközösséggel, iskolával és diákotthonnal, köztük egy idősek otthonával és a bennünket körülvevő turizmussal nagyon bonyolult. Élhetővé kell tenni ennek a háznak a mindennapjait és az idősek mellett mindenki érdeke, hogy ennek a fontos feladatnak új helyet találjunk. A műemléki rekonstrukciónál is arra törekedtünk, úgy jelöltük ki a turista útvonalakat, hogy ne zavarjuk egymást. Az iskola mögött kerüljék meg az épületet, úgy jöjjenek fel a bástyára. A turista fogadót levittük a domb alá, mert minden itt zajlott a főbejárat előtt. Az utolsó ötven év kuszaságait ki kell igazítanunk.

6. kép. Harangszentelés a Pannonhalmi Apátságban, 2010. szeptember 12.

Amikor tehát elindult a nagy felújítás, alaposan át kellett gondolni mindent, a funkciókat, a logisztikát. Hatalmas vállalkozás volt. Mikor kezdődött ez a munka?

1988-ban indult, de voltak előzményei. András főapát úr elment az egyházügyi hivatalba és azt mondta: Ha Önök 1996-ban szeretnék megmutatni országnak-világnak az 1000 éves kolostort, akkor most kezdék megmenteni, mert lecsúszunk a hegyről. Először a földalatti, majd az infrastrukturális feladatokat kellett elvégezni. Nekem jutottak azok az évek (1991–1996), amikor az új szépség már láthatóvá vált. Folytattam, amit András főapát elkezdett és 1996-ra alakult ki Pannonhalmi mai, szemet gyönyörködtető képe. Ez már történelem. Most már azt is látom, ahol javítani kell, tehát az utódoknak is maradt még feladat. (6. kép)

Hogyan tudták előteremteni akkor a szükséges forrásokat és hogyan tevődnek most össze a kolostor működtetésének anyagai?

Ma az állam és az egyház közötti megegyezés biztosítja létünket és tevékenységünket. Ilyen az oktató-nevelő, a szociális-karitatív tevékenység. Pályázni is lehet az intézmények fejlesztésére, az innovációra. Ugyanez vonatkozik a lelkipásztori tevékenységre, és más feladatokra is. Most is meg kell küzdenünk azért, hogy pénzügyileg egyensúlyban maradjunk. Nagyon fontos tényező, hogy Pannonhalma a világörökség része. Valamennyi

támogatást erre a célra is kapunk. Vannak vállalkozásaink, de ezek még nincsenek abban a szakaszban, hogy jövedelmet termeljenek. Ami hoz már a konyhára, az a borászatunk, mert a borunk jó és híres. Bevételeit a nonprofit szférára fordítjuk. Borászatunkat úgy tudtuk újjá szervezni, hogy társtulajdonosok lettünk egy bankkal. Azt szoktam mondani, úgy házasodtunk, mint a régi arisztokraták. Nekünk múltunk van, a banknak pénze. Küzdelmes dolog a működtetés, mindig is az volt. Nem úgy halok meg, hogy látnám, minden sínen van, önfenntartók vagyunk.

Világi alkalmazottakat is foglalkoztatnak.

Megpróbálunk mindenütt jelen lenni, arra törekszünk, hogy az egyes területek felelős vezetője bencés legyen. Az iskolaigazgató és 12-14 rendtársunk van kísérő státusban. Világi a könyvtárosunk, a levéltárosunk. A borászatunk önálló egység, rendi felügyelettel. A kertészetet kertészmérnök rendtársunk irányítja. Gazdasági életünkben számos női vezető dolgozik.

Korábban a főapáti kinevezés „élethossziglan” szólt. Ma már a pápa nyugdíjba vonulására is van példa.

A II. vatikáni zsinat ebben a kérdésben is szemléletváltást hozott. Az élet felgyorsult, nem lehetett ragaszkodni ehhez a hagyományhoz. Nálunk, a bencéseknél az a gyakorlat, hogy elméletileg „élethossziglanra” választjuk a főapátunkat, de kilenc évenként ő maga kér bizalmi szavazást, maradjon-e további kilenc évre a szolgálatban. A józan ész, és a szívem is azt mondta, ideje abbahagyni. Már a harmadik megválasztásomat követően elindítottam a készülődést a váltásra.

Amikor megkérdeztem, mit csinál egy nyugdíjas főapát, azt válaszolta, ugyanazt, mint eddig, csak felelősség nélkül.

Az átadás zökkenőmentesen, szépen zajlott. Ügyről volt szó, nem személyről. Tudatosan törekedtem a fokozatos visszavonulásra. Továbbra is a közösség tagja vagyok, de nem előljáróként. Ebbe a státusba a bencés *ora et labora* szellemében szépen visszailleszkedtem. A napirend ritmusában – ha itthon vagyok – reggel, délben és este részt veszek a szerzetesek közös imádságán. A délelőttöm szabad, kivéve, ha főiskola van, mert rendtörténetet tanítok. Látogatnak a fiatalok, beszélgetni akarnak. Lelkipásztori munkákat vállalok, lelki gyakorlatot, búcsút tartottam Tihanyban, Győrben, Kapuváron. Kis csoportban, vagy online előadásokat tartok a mostani pandémiás időkben. Ez az utóbbi évek csodája. Ősszel Salzburgban tartottam egy német nyelvű előadást bencés püspökökről, Vaszary Kolosról, aki Magyarország prímása is volt. Hamarosan nyomtatásban is megjelenik. Éppen tegnap kaptam egy meghívást Admontba. 700 éves lesz a kolostor, ahol Admont és a könyvtári kultúra címmel szerveznek konferenciát. A pannonhalmi könyvtárról tartok ott előadást. Mivel rendtörténetet tanítottam, ami mindig is nagyon érdekelt, az elmúlt években Legányi Norbert lemondott főapát életét tártam fel, főapáti időszakát, a lemon-

datás politikai körülményeit. Tehát kutatóként a közelmúlt történetével foglalkozom, az 1945 és 1989 közötti időszakkal. Próbálok a határt, a kényes dolgokat is feltárni.

Ha felkérnek egy feladatra, örömmel vállalom. A főapát hamarosan vizitálni megy Sao Paulóba. Felkért, hogy végezzem a liturgiát egy adott ünnepen. Ha papot kell szentelni, azt teszem. A héten teológiai konferencián veszek részt Budapesten. Ferenc pápa meghirdette a szinodális utat, ami elmozdulás a testvéri közösségek irányába. Kíváncsi vagyok, hogyan fogják megalapozni. Mert nehéz a feudalizmusból kimozdulni. Ferenc pápa annyi reményt keltett a szegényekben és az emberekben. Folytatnia kell az egyházi szemléletváltás útját. Istenről Istentől ihletve újra kell alkotnunk a fogalmakat. Ő mindig megengedi, hogy újra kezdjük. Szeretem az embereket és Istent is, és ez megtérül az életben, nyílt kapcsolataim vannak. Tőlem nem félnek, én sem félek senkitől.

Pannonhalmára vonatkozóan olvastam valahol, hogy közel van az éghez. Találónak éreztem a megfogalmazást.

Ez a gondolat onnan származik, hogy a szerzetesek, ha lehetett – mert a sivatagban nem lehetett, de Itáliában például igen – hegyekre építették a kolostorokat. Mert a hegy magasabban van, így közelebb vannak Istenhez. A távolság segít eltávolodni a földi dolgoktól. Ez nagyon egészséges. Mindig azt mondom, jó, hogy Pannonhalma nem Budapesten van, így a hírek csak megszűrve érkeznek ide.

Meg szoktam kérdezni a beszélgetőtársaimat, volt-e olyan dolog az életükben, ami nem sikerült úgy, ahogy szerették volna? Öntől is megkérdezhetem?

Két kényes terület volt, az egyik a keresztény-zsidó párbeszéd. Úgy érzem, e téren sikerült a békét fenntartani. Mivel érzékeny terület, felelősséggel nyilatkozhatunk, fogalmazhatunk.

Az ügynök ügy, a papi ügynökök dolga máig kényes dolog. Annak idején hivatalosan átvilágítottam magamat, erről papírom is van. Történészként a kutatásaim során többször találkoztam papi jelentésekkel. 2005-ben megválasztottak a tisztázást és a feldolgozást célul kitűző Lénárd Ödön Alapítvány elnökének. A folyamat elakadt, úgy láttam, ahogy a világi ügynökök, úgy az egyháziak esetében is túl sok érdeket sértett volna a teljes körű feltárás és a nyilvánosság. Így 2011-ben lemondtam erről a feladatról. Egyházunk a szenteket kereste, árulóiról, mert az nehezebb kérdés volt, megfeledeztünk. A legderekasabban az evangélikusok végezték el ezt a feladatot. Úgy vélem, meg van a módja annak, hogyan lehet erről higgadtan beszélni. Letagadni nem szerencsés. A kudarcimat beláttam, ebben nem sérültem. Az itthoni dolgokra koncentráltam.

Visszatérve Sopronra, a városhoz, itt töltött ifjúságához mindig hűséges maradt. Sopron Önnek a gyermekként megélt nehézségek ellenére a biztonságot jelentette, ahogy Sulyok Gabriella grafikusművésznék is, akinek az oltalom jutott eszébe a belváros falakkal körülvett mandula ívéről. Ön egy írásában Márai Sándort idézi: „A város ... indulatoktól és vad szenvedélyektől korbácsolt időnkben olyan, mint egy sziklától védett, szelíd kikötő, melynek öblében csendesen fodorzódik a tenger, mikor az óceánon vihar dül.”

7. kép. Várszegi Asztrik főapát püspöki címere

A soproni hagyomány, Sopron szeretete püspöki címeremben is kifejeződik. A címerből a bástyát vettem ki és Lakner jelszavát lerövidítve: *Turris et fortitudo mea Deus*. Bent születtem a belvárosban. A falai engem is oltalmaztak kisgyerekként. Talán ez az érzés munkált bennem a tervezéskor (7. kép). Erődítményem, erősségem számomra az Isten. Meg hát ... a falak, a bástya. Sopronban és Pannonhalmán.

Főapát úr, köszönöm a bizalmat és a beszélgetést!

Kopik István

Légrádi Imre (1933–2022)

Elment a Tanár Úr. A Bánfalva szélén mostanában lebontott vasúti őrházban született. Életük leginkább a tanyasi élethez volt hasonló, állatokat tartottak, földet műveltek. 1945. szeptember 15-én az őrházat kifosztották, a családfőt lelőtték. Fia, Imre legfiatalabb gyerekként az Isteni Megváltó Leányai elemi iskolába, majd a Bencés Gimnáziumba járt, ennek államosítása után a Berzsényi Gimnáziumban érettségizett. Az ELTE-n kapott fizika–matematika szakos diplomát 1956-ban. Először a Kellner Sándor Általános Iskolában tanított. 1960-ban helyezték át a Széchenyi István Gimnáziumba. Ezzel a gimnázium negyven évre biztosította a fizika tantárgy oktatásának minőségét, színvonalát. Tudásával, hozzáállásával kollégáit is motiválni tudta. Nála a tantárgyak sorrendjének komoly

Légrádi Imre (Fotó: Pluzsik Tamás, 2012)

jelentősége volt. Amikor kérdeztem tőle, miért, azt mondta, hogy a fizikában nem kell olyan tehetségesnek lenni, hogy alapvetően új dolgokat fedezzél fel, mindig lehet egy jó ötlettel, új megközelítéssel, akár szokatlan eszközökkel is élményhez juttatni a diákokat. 1963-tól 1969-ig igazgatóhelyettes volt, a tisztségről való lemondása után csak szaktárgyaira kellett koncentrálnia.

Ki felejtí el, hogy kezében egy eszközzel leugrott a tanári asztal tetejéről, hogy a szabadesést demonstrálja. Hogy egy hosszú kötélre lógatott súly segítségével bemutatta, 45 perc alatt, amíg az óra tartott, elfordult velünk a Föld. Persze azt is tőle tudtuk meg, miért gyűrjük össze a papírt a begyűjtáshoz, meg azt is, miért nem vágja meg magát a csiga, ha átkúszik az éles zsilettpengén.

Elmondása szerint tanárától, Gonda Celesztintől tanulta, leste el, hogy mindenféle „kacatból, lomból” lehet jó eszközt, gondolkodásra készítő dolgot csinálni. Lakásában egy külön helyiség volt tele ilyen dolgokkal. Így lett a bábakalács virágából atomfizikában is hasznosítható modell, vagy egy kerti locsolótömlő felcsévélése közben kifolyó vizet látva versenyfeladat: Milyen fordulatszámmal kell a dobót hajtani, hogy a tömlőben levő víz kifolyjon, illetve ne folyjon ki.

Eközben igen komoly szakmai munkát végzett országos szinten is a fizika oktatásának modernizálásában. Elsősorban az atomfizika tanításában vállalt úttörő szerepet. Tanárként, regionális szakfelügyelőként, tanácsadóként itthon és külföldön (Finnországban, Lengyelországban, az USA-ban) prezentálta az atommagfizika tanításának hazai vonatkozásait, gyűjtötte be és adta tovább az ott tapasztaltakat. Kivételesen gazdag életpályáját számos elismerés övezte: 1973-ban Az oktatásügy kiváló dolgozója címet kapta, 1982-ban Kiváló Munkáért oklevéllel jutalmazták, 1983: Mikola Sándor-díj, 1993: Apáczai Csere János-díj, 1998: Fényes Imre-díj, 2000: Szilárd Leó-díj, 2001: Sopron Város Kiváló Pedagógusa, 2007: Rátz Tanár Úr életműdíj, 2012-ben pedig Sopron Város Díszpolgára lett.

Tagja volt a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaságnak, ennek keretében előadásokat tartott. A Soproni Egyetem szervezésében egyetemi felvételi előkészítő tanárként, illetve a Fizika Tanszéken gyakorlatvezetőként is dolgozott. Jelentős részt vállalt a soproni szervezésű országos és nemzetközi fizikaversenyek elindításában és szervezésében. Megkérdeztem tőle, volt e példaképe. Azt mondta, mintaképének Vermes Miklós soproni származású fizikatanárt tekintí, de tudatosan senkit nem próbált lemásolni, utánozni. Mindig nyitott volt az új ötletekre, megközelítésekre.

Érdeklődése, humora messze túlmutatott szaktárgyain. Írásai jelentek meg a Magyar Nyelvőrben, az Irodalomismeret folyóiratban. Tőle tudtuk meg, hogy Arany János versében a „Mint komor bikáé, olyan a járása...” szövegben a komor nem azt jelenti, hogy levert, szomorú, bánatos, hanem egy rosszul elvégzett sebészeti beavatkozás (herelés) eredményeképpen fájó sebbel élő jószágot neveztek így. De a nyelvi játékoságot mutatta az is, hogy az „Eltűnik, mint szürke szamár a ködben” mintájára kitalálta az „Eltűnik, mint vörös róka a téglaporbán” mondást, és kíváncsi volt, mikor hallja vissza. A város régi házaínál látható kerékvető kövek, melyek megakadályozták, hogy a szekér kereke kárt tegyen a falazatban, szintén kihívást jelentettek számára, kutatott, cikket írt róluk.

Hiánya nem pótolható. Bevonult a Széchenyi István Gimnázium legendás tanárai közé. Ha hűek akarunk maradni emlékéhez, meg kell próbálnunk nekünk is önálló integritással, biztos identitással, mély tudással rendelkezni.

Szabó Miklós: Még egy adalék Légrádi Imre emlékéhez

Volt tanára halálhírének vételekor az ember még egyszer mérlegre teszi azt a pedagógiai súlyt, amellyel nevelőjét megítélheti. Mérlegeljük a ránk kifejtett hatást a tanulóévek alatt is, meg azután is, amikor az iskola közegétől elszakadva már saját életpályánkat járjuk. A halálhír azonban végső összegzésre készítet.

„Nekem ő volt a Tanár” – olvastam egy Légrádi Imre elhunytára reagáló bejegyzést. Magától értetendően azonosultam a kijelentéssel, pedig nekem Imre nem volt tanárom, de a fű zöld, az ég kék természetességével hatott rám ez a vélemény. Imre maga volt a nagybetűs tanár.

Azonban az ő pedagógiai titkán azóta is gondolkodom. Nem azon, hogy valaki mitől nagy tanáregyéniség, mert erre választ keresni, tudom, lehetetlenség. Ahány nagyhatású pedagógus, annyiféle személyiség, módszer, kisugárzás.

Engem az foglalkoztat, hogy mik voltak Imre tanáregyéniségének egyedi jegyei, amelyek őt vitathatatlanul elismertté tették. Szakmai felkészültsége? Harsányságot kerülő, intellektuális humora? Szenzációs nyelvi leleményei (amelyekből még egyperces „mikroszínművek” is születtek)? Reál szakosságához képest egészen szokatlan tájékozottsága az irodalomban, a nyelvészetben, a helytörténetben? Meghökkenően kézenfekvő, a hétköznapi élet gyakorlata által inspirált fizikai bemutatói? Bujkáló mosollyal kísért örök játékosága? Eredményei, elismerései dacára is őrzött szerénysége? Mindez, és bizonyára még sok más. Most e sírba tűnt sokszínűség egy olyan adalékára szeretnék rávilágítani, amely a kezdetektől meghatározta ismeretségünket.

Imre tanári attitűdjét alapvetően jellemezte az emberek iránti fokozott érdeklődése. Hogy ez a gyerekekkel, tanítványokkal szemben milyen intenzitású lehetett, arra az engedett következtetni, hogy a tantestületünkben együtt töltött több évtized alatt mindvégig megfigyelője voltam annak a szinte gyermeki kíváncsiságnak, amellyel az újonnan érkezett kollégák felé fordult. Felajzotta, hogy az elsők között beszélhessen a frissen bemutatott tanártárrsal. Ha orosz szakos volt az illető, akkor egy meglepő orosz mondattal kezdte, ha angolos volt, angolul fordult hozzá. De felvezetés nélküli, bemutatkozó kérdésével meghökkenettette a biológust, a földrajzost, akárkit, akármilyen szakkal. Várta a reakciót, bevallatlanul is felmért, vizsgáztatott, hisz tanár volt.

„Miért van az, hogy a krémes szóra csak a rémes rímet találja meg mindenki?” – Ez volt az első kérdése hozzám. Kezdő voltam, elfogódott, valamilyen semmitmondó választ adtam. De az alakuló értekezlet után odamentem hozzá a kiagyalt rímkészlettel: „Rímelésem, tudom, rémes / S véleményem kissé brehmes / Ha sütemény: legyen kré-

mes / Állatban meg csakis prémes” Nem tudom, hogy az „alkotásom”, vagy Az állatok világa írójának, Brehmnek az ismerete volt-e rá hatással, de innentől kezdve folyamatosan megosztotta velem szójátékait, hozta a Magyar Nyelvőrben, az Irodalomismeretben vagy egyéb helyen megjelent cikkeit, tanulmányait. Újra és újra megfajtagondó irodalmi, nyelvészeti, történelmi problémák elé állított.

Mondom, igazi tanár volt: kíváncsi és vizsgáztatásra mindig kész. Ez lehet fárasztó is a kiszemelt alany számára, de nem a kegyelet mondatja ki velem – nem volt az. Egy alkalommal több éjszakán át egy szobában aludtunk kempteni testvériskolánk vendéglátásának jóvoltából. Én fiatalabb voltam, az esti murikat ki nem hagyva mindig későn fekiidtem le, Imre idősebb volt, ő meg a korai kelést ki nem hagyva mindig öt és fél hat körül ébredt. Addig mocorgott, amíg meg nem kezdtük a reggelizésig tartó elmélkedésünket. Mire elkezdődött a nap, már az agyam túl volt a reggeli tornán. Úgy éreztem, megmozgatott ésszel az ember magabiztosabban nézi a körülötte levő világot.

Később az asztalomra odacsempészett kövekkel, kavicsokkal lepett meg. Rajtuk fehér vagy fekete zománcfestékkel szépen felírt, kövel kapcsolatos verstördékek voltak be Imre új játékába: Vajon honnan, kitől származik az idézet? Egy-kettő volt csak könnyen megfajtagondó. Nem az internetes keresőkbe beírt kő vagy kavics szavak alapján születtek meg a feladványok, hanem verseskötetek átlapozgatásával. Örült, ha a segítségért hozzá fordultam. Úgyes rávezető kérdésekkel irányított, hogy mégis nyerjek.

Imre, én tényleg nyertem. Azzal, hogy ismerhettelek. Azzal, hogy rám is szántál valamit kíváncsiságotból, vizsgáztatásodból, tanárságotból.

Most már csak én adhatok feladványt, ... a megfajtagondó is az enyém: „Tudom, hogy meghaltál, de nem hiszem, / még ma sem értem én; / hogy pár kavics mindörökre bezárhat...” (Szabó Magda: Elégia)

Légrádi Imre publikációi

1. Hozzászólás Denkinger Géza „Megjegyzés a váltakozó áram effektív értékének és teljesítményének tanításához” című cikkéhez. *Fizikai Szemle* 1961. 9. szám
2. A világnézetünk alapjai és a fizika tantárgy kapcsolatáról. *Hogyan?* Győr-Sopron megyei továbbképzési folyóirat 1974. 29. szám
3. Módszertani megjegyzés az egyenletes körmozgás tanításához. *A fizika tanítása* 1975. 3. szám
4. Módszertani megjegyzés a harmonikus rezgőmozgás tanításához. *A fizika tanítása* 1977. 1. szám
5. Isaac Newton. *A fizika tanítása* 1977. 3. szám
6. Megemlékezés Gaussról, születésének 200. évfordulóján. *A fizika tanítása* 1978. 1. szám
7. Az ideális gáz nyomásának levezetése a kinetikai gázelméletben. *A fizika tanítása* 1979. 4. szám
8. Elektromosan töltött részecske mozgása mágneses és nehézségi erőterben. *Fizikai Szemle* 1981. 1. szám
9. Az atomerőmű és a nevelés. *Hogyan?* Győr-Sopron megyei továbbképzési folyóirat 1982. 2. szám
10. Magfizika iskola 1982. *A fizika tanítása* 1983. 3. szám
11. Évfordulók. /Periodikusan megjelenő megemlékezések és magyarázatok *A fizika tanítása* c. folyóiratban: 1876/3. szám, 1977/1. szám, 1977/2. szám, 1978/3. szám, 1979/4. szám, 1980/5. szám, 1981/2. szám, 1982/1. szám, 1985/1. szám, 1986/1. szám, 1987/1. szám, 1988/1. szám, 1989/1. szám
12. A $\Psi^2\Delta V$ szimbólum alkalmazása. *Játékos atomok* c. könyvben, 1987. OOK. kiadás
13. An application of the $\Psi^2\Delta V$ symbol. *The Game Called Science Teaching* c. könyvben 1987. OOK kiadás
14. A kényszerrezgés egyszerű vizsgálata. *Módszertani Lapok, Fizika* OKSZI kiadvány, 1994. december
15. A karlsruhei koncepcióról. *Fizikai Szemle* 1994/10. szám
16. A feszültségi rezonanciáról. Középiskolai Matematikai Lapok (a továbbiakban: KÖMAL) 1995/1. szám
17. Egy feladat a nyugalmi elektromágneses indukcióval kapcsolatban. *Módszertani Lapok, Fizika* OKSZI kiadvány, 1997. október
18. Nukleáris fizika a középiskolában. *Fizikai Szemle* 2001/2. szám
19. Dinnyék rendezése. KÖMAL 2002/1. szám
20. A háromszögek súlypontjáról. KÖMAL 2002/5. szám
21. A lécháromszög súlypontjáról. OKSZI *Módszertani Lapok* 2002/2. szám
22. A Láncmolekulában delokalizált elektron adott intervallumbeli megtalálási valószínűségének kiszámítása elemi eszközökkel. *Fizikai Szemle* 2003/ 1. szám

23. Egy autózási probléma. *Fizikai Szemle* 2004/5. szám
24. A doppler-képletek egyszerű levezetése. *Fizikai Szemle* 2006/8. szám
25. Az elektromos házi csengő működése. *Fizikai Szemle* 2012/ 7-8.szám.
26. Ellenállásokból vagy kondenzátorokból álló hídkapcsolás eredője. *Fizikai Szemle* 2016/ 5. szám

Könyvei:

- Összefoglaló feladatgyűjtemény fizikából. Társszerzőként, Tankönyvkiadó 1981.
- Összefoglaló feladatgyűjtemény Fizika. Társszerzőként, Tankönyvkiadó 1985. német és horvát nyelven is megjelent, magyarul évente ismételtelen megjelenik.
- Magfizika kísérletek GM-csővel. Önálló szerzőként, fakultatív tankönyv fizikához Műszaki Könyvkiadó, 1985.
- Atomfizikai feladatok. Önálló szerzőként, tankönyv. Műszaki Könyvkiadó, 1985.

Magyar nyelv-illetve irodalomtörténettel foglalkozó cikkei:

1. Lány pásztor után gyapjat rúg a farkas. *Magyar Nyelvőr* 1978/4. szám
2. Mon. *Magyar Nyelvőr* 1981/3. szám
3. Egy XVI. századi „Békaegérharc” – Georg Rollenhagen és a „Froschmeuseler”. *Irodalomismeret*. ELTE folyóirat 1999. március
4. „A szakadhatatlan vonszódás”. Fazekas Mihály egyik költői képéről. *Irodalomismeret*. ELTE folyóirat 1999. március

SOPRONI KÖNYVESPOLC

FIZIKER RÓBERT

Ujváry Gábor: „Hűség városa, légy hű
őre önmagadnak”. Nyugat-Magyar-
ország 1918–1921 közötti sorsa és
a soproni népszavazáshoz vezető út.
Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-
Sopron Megye Levéltára, Sopron, 2021.

Ujváry Gábor, a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár intézetvezetőjének az 1921. évi népszavazás centenáriuma megjelent kötete címében Keresztury Dezső köszöntő versét (*Sopron ünnepére*) idézi. Már csak ezért is kedvet kaptam az elolvasásához, ugyanis emlékeim szerint a múlt század nyolcvanas éveinek elején a soproni Munkásőr Úti Általános Iskola évnyitóján – talán az 1982. augusztus 29-én, vasárnap délelőtt tartott ünnepélyes névadón, amikor Lackner Kristóf nevét vette fel az intézmény – ezt a verset szavaltam. „*Sopron!:* erőd, vár, város hadjárt, puszta határok/ közt, tornyok, falak építője, hogy intve lehess őr,/ – próbáltam memorizálni a nem egyszerű verset. Kiváló magyar- és történelemtanárom, Kocsis István segített értelmezni a sorokat, így a nyári szünet utolsó napjait a Fertő vagy a Lővér Fürdő helyett verstanulással töltöttem. Az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter költeménye a *Vallomások egy városról. Magyar írók Sopronról* című, Sarkady Sándor szerkesztette antológiában jelent meg a szabad királyi városi rang elnyerésének hétszázadik évfordulója tiszteletére és természetesen megtalálható volt az otthoni könyvespolcon is.

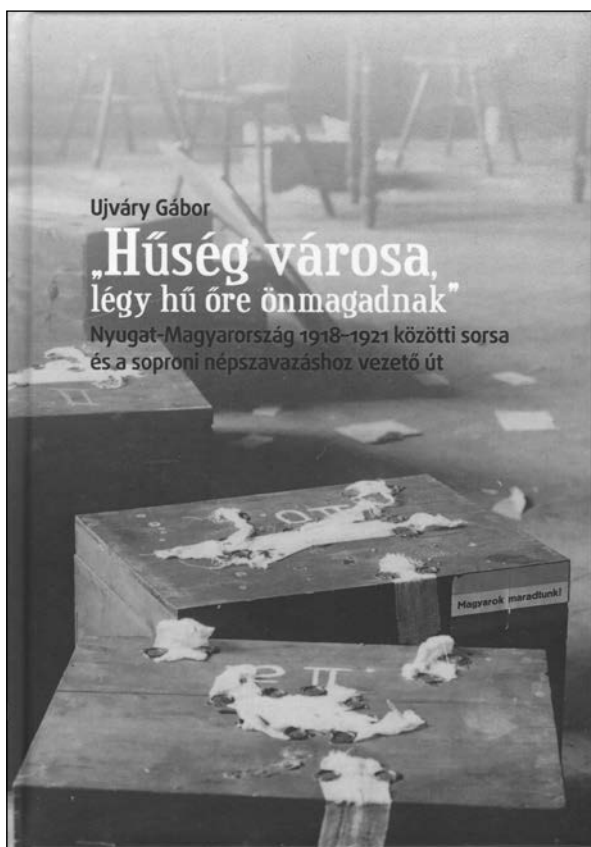
A kötet borítóját Schäffer Ármin, József főherceg udvari fényképészének felvételei díszítik, amelyeken a gézpánttal és viaszpecséttel lezárt szavazóurnák és a padlóra szórt, több kupacnyi, a szavazásnál használt boríték látható a soproni Tiszti Leánynevelő Intézet ebédlőjében, a voksok összesítése után. A fekete-fehér háttérrel egy nemzetiszínű zászlós, Magyarok maradtunk! feliratú röplap töri meg az egyik szavazóurna oldalán, mintegy hirdelve, hogy „az első világháború utáni világpolitika tonnányi értelmetlensége között” legalább „egy cseppnyi értelem és jogszerűség” is akadt. Más kérdés, hogy az idézet Karl Rennertől, Ausztria államkancellárjától származik, aki ezekkel a szavakkal méltatta a többségében németajkúak lakta nyugat-magyarországi terület elcsatolását. Mindenesetre tény, hogy – amint Illyés Gyula írja a fent említett válogatásban – a népszavazás „kitörölhetetlen nyomot hagyott a nemzeti tudatban”.

A szerző megfogadta azt a közkeletű intelmet, hogy a borító tulajdonképpen a könyv bemutatkozása, egyfajta „első kézfogás”, ezért a hátsó táblán – ugyan túlzottan kis betűmérettel szedve – egy ajánlást is megfogalmazott. Ebben egyrészt rögzíti, hogy a múlt

kizárólag nemzeti alapon történő vizsgálata nem elfogadható egy olyan országban, amely földrajzi és geopolitikai szempontból is behatárolt mozgástérrel rendelkezik és az alkalmazkodás és elkülönülés kötéltáncára van utalva. Másrészt – igazolva, hogy a történelem a maga szigorú szabályaival és a befektetett jelentős szaktudományi munkával együtt is szubjektív (re)konstrukció – azt is hangsúlyozza, hogy a számos érvényes és lehetséges igazság egyik megközelítését nyújtja, közérthető nyelvezettel, illetve döntő többségében magyar és kisebbrészt német nyelvű szakirodalom és hazai levéltári források felhasználásával. Ehhez a bevezető gondolatokban azt teszi hozzá, hogy a maradás vagy az átcsatolás (korabeli kifejezéssel Anschluss) kérdésében Sopron városán belül, a környező falvakban, továbbá a nyelvi hovatartozás és a pártszimpátiák függvényében is jelentős eltérések voltak és érdekellentétek feszültek, ezért sem írhatók le az események a jó és a gonosz harcaként. Arról nem is beszélve, hogy a határ két oldalán is – bár „osztrák” és „magyar” történetírás nem létezik, csak különböző tudású és beállítottságú, ebben a kérdésben tulajdonképpen egymás mellett elbeszélő történészek – máig két emlékezet él egymás mellett, a *civitas fidelissima* és a *civitas schwindelissima* narratívája.

A kötet elolvasása, a jó értelemben vett belbecs megismerése után rögzíthetjük, hogy Ujváry Gábor a saját maga elé állított kritériumoknak összességében megfelelt és – Östör Józsefnek, a soproni népszavazás emlékének törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslat 1922. decemberi nemzetgyűlési tárgyalásán elmondott szavai szellemében – „puffogó hazafias frázisok” nélkül vázolta fel az első világháborút követő kaotikus évek máig országos és a határokon túlnyúló jelentőségű történéseit. (Megjegyzem, a polgármesteri köszöntő szövegében pontatlanul szerepel a jelzett törvénycikk száma [1922:XIX. az 1922:XXIX. Helyett]. Előfordulhat, hogy azért nem tűnt fel a hiba a levéltáros szerkesztőknek, mert előbbi éppen a nagy nemzeti közgyűjteményeket egyesítő ún. Országos Magyar Gyűjteményegyetem – köztük a Magyar Királyi Országos Levéltár – önkormányzatáról és személyzetükről rendelkezik. Jó érzés felidézni, hogy a jogszabály tudományos intézetnek minősíti a levéltárat, amelynek nem csupán az iratanyag szakszerű őrzése, gondozása, rendezése és gyarapítása a feladata, hanem annak tudományos ismertetése és kiadása is. Mintha manapság az utóbbi funkció elsikkadni látszana, vagy legalábbis jelentőségében messze elmarad az előbbiektől.)

A kilenc nagyobb fejezet a vitatott nyugat-magyarországi terület rövid bemutatása után időrendi sorrendben, Saint-Germain és Trianon árnyékában, az 1921-ben történt meghatározó események (IV. Károly visszatérési kísérletei, a nyugat-magyarországi felkelés, velencei konferencia és népszavazás) értékelő bemutatásával követi végig a Sopronország megmentéséhez vezető utat. Talán legalaposabban a magyar békeszerződés osztrák–magyar határ menti vonatkozásai és a tulajdonképpen nyugat-magyarországiak részvétele nélkül lezajlott felkelés kerül szóba, bár a szerző maga is hivatkozik ezeknek a rendkívül gazdag szakirodalmi feldolgozottságára. Ugyanakkor nehéz pontosan megállapítani az egyes tematikus egységek egymáshoz viszonyított arányait, ugyanis a kötet mintegy negyedét az amúgy nagyon kifejező képi illusztrációk teszik ki – az ugyancsak sokatmondó szemelvények nagy számáról nem is beszélve. A szerző a magazinok fényes,

sima lapjaira emlékeztető oldalakon láthatólag a lehető legteljesebb válogatást kívánta nyújtani a Magyar Nemzeti Múzeum, a Soproni Múzeum és az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára képanyagából.

Az osztrák röplapok feliratainak a fordítása nem sikerült minden esetben. Az „*In Ödenburg lachen die Hühner!*” szólás inkább „Nevetséges/abszurd, ami Sopronban történik!” formában magyarítható a szerző által választott szlengszótári forma helyett. A *Lügenschüppel* szó pedig (notórius) hazudozót jelent. Persze, nem volt egyszerű dolga a szerzőnek, egy további osztrák plakát címének fordítása minden bizonnyal ezért hiányzik. Az „*Amoi muiss a!*” („Egyszer végre a helyére kell tenni/vissza kell szorítani!”) feliratú röplapon egy burgenlandi legény éppen dobozból kiugró nemzeti színű pántlikás kalapot és magyaros bajuszt viselő krampuszt próbál visszagyömöszölni az ugyancsak piros-fehér-zöld ládikába.

Meglátásom szerint a szerző álláspontjának két elemével, egyrészt Prónay Pál és a felkelők szerepével, másrészt az utolsó magyar király visszatérési kísérleteivel kapcsolatban is árnyaltabb megközelítés szükséges. Az előbbivel összefüggésben elég

arra utalni, hogy a százados csak 1921. szeptember 8-án este érkezett meg Sopronba, a felkelés vezetését önkényesen ragadta magához, a Lajtabánság kikiáltása pedig a kétoldalú, Velencében „sínre tett” megegyezést késleltető magánakció, Bethlen István miniszterelnök és Bánffy Miklós külügyminiszter szerint „gyerekes játék” volt csupán. A Rongyos Gárdának utólag elkeresztelt, a helyi lakosság részéről sem egyöntetűen támogatott felkelők pedig a magyar kormány hallgatólagos támogatásával jutottak be a vitatott területre, hogy a hatalom eszközeiként, „hasznos idiotaként” nagyobb nyomatókat adjanak a diplomáciai erőfeszítéseknek, de csupán a megegyezés tető alá hozásáig, onnantól inkább csak egy újabb, megoldandó problémát jelentettek.

Mint ahogy IV. Károly – a szerző által „teljesen előkészítetlennek, ezért eleve kudarcra ítéltnek” és „meggondolatlanak” tartott visszatérési kísérlete is számos álmatlan éjszakát okozott a magyar kormányzatnak, olyan problémát, amelyet – így vagy úgy, de – mielőbb, az eszközökben nem válogatva meg akartak oldani. Persze, az események *mainstream*, az ún. Fehér Könyvek kiadása óta elfogadott olvasata erősíti a szerző véleményét, ugyanakkor a győztesek igaza nem feltétlenül egyezik a kellő távolságtartással kezelendő források segítségével rekonstruálható történeti valósággal. Terjedelmi okok miatt itt csak annyit jelzek, hogy az 1921. tavaszi és őszi királyjárás elsősorban belpolitikai küzdelemként értékelendő. Számos érvet lehet felhozni a királypártiak lépése mellett, az azonban tény, hogy a kétségtelenül tapasztalható „diplomáciai ellengőzt”, „a gyengébb idegzetűekre a kelleténél jobban ható kardcsörtetést” (Pethő Sándor találó megjegyzései) a magyar politikai elit ügyesen használta fel saját céljai érdekében. Nem tudjuk, mit történt volna, ha megvalósul a *fait accompli*, de a helyzet bonyolultságát mi sem jelzi jobban, mint hogy a hivatalban lévő osztrák kancellár bizalmasan azt közölte a bécsi magyar követtel, hogy reménykedik Károly sikerében, mert ez vezethet a nyugat-magyarországi kérdés legtermészetesebb megoldásához és hozhatja el a térség hosszú távú stabilizációját. Meggyőződés szerint – szemben a magyar kutatók többségének meglátásával – azt sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a szavazólisták összeállítása körüli „némi manipuláció” nem befolyásolta érdemben a leadott voksok arányait.

A soproni népszavazás történettudományi és emlékezetpolitikai utóéletének első száz évét színvonalasan összegző kötet bemutatóját – kerekasztal-beszélgetés keretében – 2022. május 4-én tartották a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében. Ujváry Gábor munkája méltó módon járul hozzá ahhoz, hogy – az ismertetés elején idézett Keresztury szavaival – „a békésen nevelődő város szebb legyen ősei műveit is megújítva” és „bölcsen viselje határ-sorsát”.

Fiziker Róbert főlevéltáros, történész, MNL Országos Levéltára, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4. fiziker.robert@mnl.gov.hu

Gömöri János régész, Scarbantia Régészeti Park, 9400 Sopron, Új u. 4., forum.muzeum@gmail.com

Kopik István ny. középiskolai tanár, Sopron

Mráv Zsolt régész, Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16., zsolt.mrav@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8. nemand1960@gmail.com

Szabó Miklós nyugalmazott középiskolai tanár, a Soproni Széchenyi István Gimnázium címzetes igazgatója

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13. turbuly@googlemail.com

Wunderlich, Claudia nyelvész professzor, Hochschule für Angewandte Wissenschaften, Würzburg-Schweinfurt, 97421 Schweinfurt, Ignaz-Schön-Str. 11., claudia.wunderlich@fhws.de

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2022/2

ANDRÁS NEMES: Abschied von Éva Askercz	125
--	-----

MITTEILUNGEN

ZSOLT MRÁV: Römische Soldaten und Veteranen in Scarbantia im 1. Jahrhundert nach Christus I. Archäologische Quellen	128
---	-----

JÁNOS GÖMÖRI: Tiefgaragen-Archäologie in Sopron: Jahrhunderte des Petőfi-Platzes	157
--	-----

CLAUDIA WUNDERLICH: Eine alte Kartenmaler Familie aus Sopron: die Familie Unger. 2. Teil	187
--	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Himmelsnähe. Interview mit Asztrik Várszegi, Erzabt von Pannonhalma im Ruhestand	203
---	-----

ISTVÁN KOPIK– MIKLÓS SZABÓ: Das Andenken von Imre Légrády (1933–2022)	225
--	-----

BÜCHERSCHAU

RÓBERT FIZIKER: Gábor Újváry: „Stadt der Treue, sei wahrer Hüter deiner selbst.“ Das Schicksal von Westungarn zwischen 1918–1921 und der Weg zur Volksabstimmung. Sopron, 2021.	231
--	-----